

Univerzita Karlova v Praze
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií
Katedra ruských a východoevropských studií

**Proces konstituování národní litevské historiografie
v 19. století**

Disertační práce

Autor práce: Jindřich Čeladín

Studijní program: Moderní dějiny

Vedoucí práce: doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Rok obhajoby: 2022

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15. července 2022

Jindřich Čeladín

Bibliografický záznam

ČELADÍN, Jindřich: *Proces konstituování národní litevské historiografie v 19. století*. Praha, 2022. 145 s. Disertační práce (Ph.D.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí disertační práce doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Rozsah práce: 358285 znaků

Anotace

Až do 19. století se litevská historiografie chápe jako zemská. Národní identita Litevců ještě nebyla vyhraněna a formování novodobého litevského národa prakticky ještě nezačalo. Litevská národní kultura, ovlivňovaná dominantní polskou kulturou, se musela v 19. století postupně rozvíjet. První litevsky sepsané národní dějiny vyšly z pera Simonase Daukantase. Hlavní dílo *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* vydal pod pseudonymem v Petrohradu teprve v roce 1845. Daukantase můžeme považovat za zakladatele moderní litevské historiografie ve smyslu národním. Jelikož Vilniuská univerzita byla po porážce povstání v roce 1832 uzavřena, přesunulo se centrum vyššího vzdělání Litevců na ruské univerzity. Jedním z plodů této další generace intelektuálů byl hlavní myslitel litevského národního obrození Jonas Basanavičius, který se stal v roce 1883 zakladatelem prvního litevského osvětového časopisu Aušra. Debata o smyslu litevských dějin a jejich vyčlenění z polské historiografie se odehrávala na konci 19. století spíše v publicistické rovině. V disertační práci jsem se zaměřil na určení bodu, kdy u litevské historiografie dochází ke koncepčnímu rozchodu s polskou historiografií, která již byla v pokročilejší fázi vývoje. Dále, jejím prostřednictvím, rozvíjím zkoumání procesu její konstituce v moderní litevskou historiografii. Na základě podrobného studia děl historiků období romantismu, kteří působili na Vilniuské univerzitě v 1. polovině 19. století, se pokusím nastínit jejich jednotlivé koncepce litevských dějin. K období 2. poloviny 19. století, kdy můžeme zřetelněji pozorovat odklon od polského pohledu na společné dějiny, se práce zaměřuje na interpretaci jednotlivých děl litevské historiografie, která byla již psána litevsky. Za zcela zásadní pak považuji studium litevské historiografické publicistické činnosti, která se mohutně rozvíjela od 80. let 19. století a měla rozhodující význam pro formování moderního litevského národa.

Annotation

Until the 19th century, Lithuanian historiography was understood as provincial, the national identity of Lithuanians had not been defined yet, and the formation of the modern Lithuanian nation had practically not begun yet. Lithuanian national culture, influenced by the dominant Polish culture, had to gradually develop in the 19th century. The first Lithuanian-written national history was written by Simonas Daukantas. The main work “*Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*” was published under a pseudonym in St. Petersburg only in 1845. Daukantas can be considered the founder of modern Lithuanian historiography in the national sense. As Vilnius University was closed after the defeat of the uprising in 1832, the center of

higher education of Lithuanians moved to Russian universities. One of this next generation of intellectuals was the main thinker of the Lithuanian national revival, Jonas Basanavičius, who in 1883 became the founder of the first Lithuanian enlightenment magazine Aušra. The debate on the meaning of Lithuanian history and its exclusion from Polish historiography took place at the end of the 19th century more on a journalistic level. In my dissertation, I focused on determining the point at which Lithuanian historiography makes a conceptual break with Polish historiography, which was already in a more advanced stage of development. Furthermore, through it, I develop the investigation of the process of its constitution in modern Lithuanian historiography. Based on a detailed study of the works of historians of the Romantic period who worked at Vilnius University in the first half of the 19th century, I will try to outline their individual conceptions of Lithuanian history. In the second half of the 19th century, when we can more clearly observe a departure from the Polish view of common history, the work focuses on the interpretation of individual works of Lithuanian historiography, which were already written in Lithuanian. I consider the study of historiographic journalistic activity in Lithuania to be absolutely fundamental, which developed strongly from the 1880s and was decisive for the formation of the modern Lithuanian nation.

Klíčová slova

Vilniuská univerzita, Simonas Daukantas, Aušra, Jonas Basanavičius, Národní obrození

Keywords

Vilnius University, Simonas Daukantas, Aušra, Jonas Basanavičius, National Revival

Title

The Process of Constituting National Lithuanian Historiography in the 19th Century

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval panu doc. PhDr. Luboši Švecovi, CSc. za odborné vedení disertační práce a za poskytování cenných rad, kolegyním Mgr. Markétě Soukupové a Mgr. Ireně Laboutkové za poskytnutou zpětnou vazbu. Dále bych chtěl poděkovat mojí ženě Kristině, dceři Izabele a také mamince Soni, které mě podporovaly po celou dobu studia.

OBSAH	1
1. ÚVOD	3
1.1. Metodika a obsahové vymezení práce	4
1.2. Nacionalismus	7
1.2.1. Primordialismus / perenialismus a modernismus	8
1.2.2. Národní identita a způsoby jejího vytváření	10
1.2.3. Počátky národního hnutí a patriotismus	14
2. STUDIE O LITEVSKÉ HISTORIOGRAFII V 20.–21. STOLETÍ	18
2.1. Politické a ideové směry v konstituování moderní litevské historiografie	22
3. LITEVSKÁ HISTORIOGRAFIE DO ROKU 1863	30
3.1. Vilniuská univerzita v letech 1805–1831	30
3.2. Počátky litevské národní kultury, její formování a hlavní osobnosti	36
3.2.1. Simonas Daukantas (1793–1864), historik a spisovatel	41
3.2.2. Józef Jaroszewicz (1793–1860), právní historik	56
3.2.3. Teodor Narbutt (1784–1864), historik a falzifikátor	58
3.2.4. Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), historik a spisovatel	60
3.2.5. Joachim Lelewel (1786–1861), zakladatel polské moderní historiografie	68
3.2.6. Michał Baliński (1794–1864), historik a publicista	70
3.2.7. Motiejus Valančius (1801–1875), žemaitický biskup	72
4. MUZEUM STAROŽITNOSTÍ A VILNIUSKÁ ARCHEOLOGICKÁ KOMISE	75
5. OBDOBÍ KNIHNOSIČSTVÍ – LITEVSKÁ HISTORIOGRAFIE V LETECH 1863–1883	82
6. PUBLICISTICKÁ HISTORIOGRAFIE V LETECH 1883–1905	85
6.1. Aušra (1883–1904), první litevsky psaný časopis	85
6.1.1. Jonas Basanavičius (1851–1927), lékař	93

6.1.2. Jonas Šliūpas (1861–1944), lékař	98
6.2. Varpas (1889–1905), litevský měsíčník	102
6.3. Katolická historiografie	105
6.3.1. Maironis, vl. jménem Jonas Mačiulis (1862–1932), básník, kněz a teolog	106
6.3.2. Antanas Baranauskas (1835–1902), básník, matematik a biskup	108
6.3.3. Antanas Alekna (1872–1930), kněz a publicista	111
7. POLSKO-LITEVSKÉ POLEMIKY V OBDOBÍ PUBLICISTICKÉ HISTORIOGRAFIE	113
8. LITEVSKÉ NÁRODNÍ Hnutí A LITEVSKÁ HISTORIOGRAFIE PO ROCE 1905 DO POČÁTKU 1. SVĚTOVÉ VÁLKY	117
8.1. Hnutí krajovců, politický proud polsky hovořících intelektuálů	122
9. ZÁVĚR	126
Summary	131
10. POUŽITÁ LITERATURA	138

1. ÚVOD

V 19. století se teprve začalo formovat litevské moderní společenství. Litva jako společnost, spolu s dalšími státy východní Evropy, vykročila ze starého modelu do nového za přispění modernizujících společenských principů, když se rodina oddělila od starých rodů a osoba od společenských stavů. V této době se také zvětšovala mobilita ve společnosti, která byla vybízena, aby postupně mezi sebou vyrovnávala rozdíly. Byly konstruovány nové společenské identity. Stále více se projevovaly rozdíly mezi vlastním etnickým společenstvím a jeho sousedy. Vlastně celá společnost, a nejen její část, tj. elita, začala odkazovat spojujícími prvky na svůj původ, zvyky, tradice, jazyk či historickou paměť. Tyto spojující elementy nebyly už odůvodňovány historickými odkazy, jak tomu bylo dříve, ale potřebami národního státu. Právě zde dochází již od počátku 19. století, díky litevské romantické historiografii, k prvotním impulsům poznání sebe sama, od sběru pohádek v rodném jazyce, či polsky psaných statí o litevské historii.

Důležitějším prvkem, který přinesl spoustu změn do ekonomické i sociální struktury obyvatelstva, byl proces průmyslová revoluce, která započala ještě v polovině 18. století ve Velké Británii. Samotný proces v Evropě trval po celé 19. století a vkročil i do 20. století. Průmyslová revoluce na Litvě proběhla v porovnání se západní Evropou značně opožděně. Litevská ekonomika měla ještě na konci 19. a počátku 20. století především agrární charakter. Proces formování litevské společnosti více ovlivnil postupný rozpad tradičního stavovského systému. Vzrůstající úpadek litevské šlechty byl započat ještě před posledním dělením polsko-litevského státu. Důvodů bylo několik: feudální hospodářská krize, šlechtická anarchie, úpadek státní vojenské síly nebo počátky nových ekonomických vztahů. V posledních letech Republiky obou národů usilovali osvícení intelektuálové omezit nejen celkový státní chaos, ale i zvlášť šlechticů, neboť ti byli často označováni jako viníci morálního a sociálního rozkladu samotného šlechtického stavu.

Ruská šlechta, která neměla žádné stavovské organizace, neměla ani takové občanské svobody jako litevská šlechta. Ruská aristokracie, poté co se stala úředníky carského státního aparátu, ignorovala život v provinciích. Provinční místní šlechta se musela podřídit právě těmto úředníkům, ačkoliv jí patřila široká práva. Pro ruský absolutismus bylo výhodnější posilovat byrokracii jako protiváhu šlechty, především proti jejím nejvyšším stavům, které mohly být nebezpečné pro „samoděržaví“. To se v případě polsko-litevské šlechty ukázalo v letech 1812, 1831 a 1863, kdy většina z nich povstala proti ruské nadvládě. Také administrativní prostředky pomáhaly v úpadku litevského šlechtického stavu. Šlechtická

práva byla omezována hlavně právníckými akty, například platnost III. litevského statutu skončila v roce 1840. Pozdější šlechtické vyrovnání se soukmenovci v Rusku neznamenovalo pro litevskou šlechtu udělení nových privilegií, ale jejich omezení. Co také nebylo pro ruskou administrativu příznivé, byl velký počet šlechticů na Litvě, kteří byli bezzemky a zároveň široce využívali šlechtická práva. Po potlačení povstání v letech 1830–1831 začala ruská vláda snižovat počet šlechtických bezzemků. V roce 1833 bylo nařízením Mikuláše I. šlechticům předepsáno během dvou let předložit důkazy svého urozeného původu. Šlechtici, kteří neprokázali svůj původ, byli zapsáni jako jednodvorci (*odnodvorcy*) a v městech se z nich stali občané. Obě nové formující se sociální struktury byly zdaněny, měly brannou povinnost, avšak neztratily osobní svobody. Svůj urozený původ neprokázala pouze malá část drobné šlechty, proto carská vláda pouze z části dosáhla svých cílů.

Třetí směr ruské administrativní činnosti se dotýkal samotné nejbohatší vrstvy litevské společnosti – velkostatkářů. Pozice těchto velkostatkářů byly oslabovány konfiskacemi po neúspěšných protiruských povstáních. Velkou ranou pro velkostatkáře bylo zrušení nevolnictví v roce 1861 a další reformy, které navazovaly na potlačení povstání z roku 1863. Velkostatkáři ztratili nevolnickou pracovní sílu, která pro ně pracovala zadarmo a zároveň je zatížila veliká daň, která byla na ně uvalena během povstání. Nařízením cara Alexandra II. byla uvalena 10% daň ze zisku. V 60. a 70. letech 19. století velikost kontribucí převýšily prostředky místních vlastníků půdy. Ruská vláda o to i usilovala, tato daň měla likvidovat hospodářské dvory, aby posléze pozemkové vlastnictví přešlo do rukou ruských statkářů. Část dvorů byla nařízením z 22. prosince 1865 prostě zkonfiskována. Dalším prostředkem ruské administrativy, který se také přímo přidal k úpadku litevské šlechty, bylo v letech 1835 a 1852 schválení zákonů, které zaváděly povinnou pětiletou státní službu pro ty, kteří chtěli sloužit například v místních či soudních orgánech. Ekonomický úpadek šlechty a oslabená stavovská jednota zcela změnily vnitřní kapitalistické styky mezi šlechtou a rolnictvem. Postupně také docházelo k úpadku šlechtického patriotismu. To vše změnilo charakter litevské společnosti, což se týkalo i samotné litevské historiografie, která se v průběhu 2. poloviny 19. zcela proměnila.¹

1.1. Metodika a obsahové vymezení práce

Problematika konstituování litevské historiografie 19. století není v české historiografické vědě v Česku, ale ani v Litvě, mezi širší veřejností a vlastně ani mezi odborníky příbuzných

1 Aleksandravičius, Egidijus; Kulakauskas, Antanas: *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius 1996, s. 203–209. Stále použitelná starší práce k tématu rozpadu stavovské společnosti je Janulaitis, Augustinas: *Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795–1863)*. Kaunas 1936.

historických věd příliš známa. Větší pozornost jí byla pouze věnována v práci z pera americko-litevského historika Virgila Krapauskase *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*, která byla vydaná v roce 2000 v americkém Boulderu. Hlubší syntéza, která by zahrnovala celé dlouhé 19. století, zatím nebyla představena. Proto doufám, že se moje disertační práce stane příspěvkem, který obohatí dosavadní odbornou literaturu k tomuto tématu. Podrobněji rozebírám literaturu o litevské historiografii v kapitole *Studie o litevské historiografii ve 20.–21. století*.

Časové vymezení práce je ohraničeno počátkem 19. století, kdy byla znovu založena Vilniuská univerzita, která dala podnět ke vzniku historických studií na Litvě, a končí kolem roku 1910, nedlouho poté, co byla v ruské říši zrušena cenzura litevského jazyka. Práci jsem rozdělil na několik kapitol, které jsou odděleny historickými událostmi, které měly vliv i na vývoj litevské historiografie. Téma dějin litevské historiografie jsem si vybral z toho důvodu, že tento námět považuji za atraktivní pro české čtenáře. Ti se mohou seznámit s tím, jak v 19. století pomohla litevská historiografie postupně zformovat nejen moderní litevský národ, ale položila základ také moderní litevské historiografii.

Těžiště práce je tvořeno zprvu především ze syntéz literatury o litevské historii, která vycházela kolem roku 1850. Posléze se zaměřuji více na publicistickou historiografii, která byla, především po dobu zákazu litevského tisku v ruské říši, hlavním prostředkem k vyjádření intelektuální části litevské společnosti. Osobnosti a s nimi spojené prameny, byly v disertaci vybrány především podle důležitosti v litevské, ale i polské historiografické tradici. Jejich díla byla většinou proslavena již v době svého vzniku, což neplatí pro první litevsky psané historiografické práce. Výběr děl a historiků byl tedy zvolen podle toho, jak hluboké stopy to zanechalo i v dalších vývojových etapách litevské historiografie. Teritoriální faktor v disertační práci se vymezuje převážně na území dnešního litevského státu ve státních hranicích a oblast tzv. Malé Litvy², odkud se v druhé polovině 19. století pašovaly knihy do Litvy. V samotných zkoumaných dílech a pracích litevské historiografie se analyzuje text, který se týká celého bývalého území litevského velkoknížectví.

Prvořadým cílem této práce je jasné vymezení okamžiku, tedy styčného bodu, ve kterém se litevská historiografie koncepčně rozchází s polskou historiografií, neboť ta byla od raného novověku, a po celé 19. století, v pokročilejší fázi vývoje především z toho důvodu, že

2 Malá Litva, historický region Pruska, později Východního Pruska, ve kterém žili Pruští Litevci, litevsky nazvaní *Lietuvininkai*.

neexistovala psaná litevská historiografie. Proto je těžištěm celé práce porovnání koncepce litevských, tedy polsko-litevských, dějin ve studiích historiků období romantismu působících v 1. polovině 19. století na Vilniuské univerzitě. A následná komparace těchto děl s prací především litevsky píšících historiků Simonase Daukantase a Motiejuse Valančiuse.

Smíme však pisatele z období romantismu vůbec označit za historiky? Historikové nejsou tehdy zcela jasně vymezená profesní kategorie. Pohlíží se na ně jako na specifickou sociálně-profesní skupinu. Do začátku je proto nutné určit, které z tehdejších zástupců inteligence můžeme nazývat historiky. Zároveň je u nich důležité zohlednit otázky teritoriální, etnické, sociální a konfesní příslušnosti a tím pochopit jejich myšlení a směřování při psaní děl polsko-litevské historie. Podle polského historika Jerzyho Maternického se slova historik a historie vyznačují dvojznačností. Klade si otázku, zdali každý, kdo se zajímá o minulost, je historik. Podle něj je jím ten, kdo se profesionálně zabývá vědeckými výzkumy historie, vydává historické prameny, sděluje vědecké informace a šíří výsledky svého bádání ve společnosti.³ S touto definicí jsem se ve své práci ztotožnil a nepovažuji proto za historiky pouze ty, kteří studovali historické či podobné obory na univerzitách. Na Litvě například v 19. století neexistovali, kromě Simonase Daukantase, žádní litevsky píšící profesionální historikové. Litevskou historií se zabývali především tzv. popularizátoři, což byli většinou kněží, doktoři a další intelektuálové. Tito badatelé, sbírající ještě k tomu často folklór a starožitnosti, se mimo jiné také dají charakterizovat nedostatkem vědeckých základů a také tendencí k přílišnému glorifikování svého národa. Na druhou stranu tyto popularizátoři často rozpoznali dynamicky se rozvíjející proud bádání v dějinách nezávislé Litvy.

V rámci již samostatně se vyvíjející litevské historiografie v poslední třetině 19. století se zaměřuji na postížení souvislostí akademické historiografie a historické publicistiky, které měly klíčovou roli pro uplatnění nových konceptů litevské historiografie v procesu formování moderního národa. Publicistická činnost byla (obzvláště v litevském případě) pro formování moderního národa rozhodující.

Definoval jsem si proto na začátku čtyři stěžejní otázky, na které je třeba najít odpověď:

- 1) *Kdy a jak se v litevské historiografii uskutečnily hodnotové změny, které se daly v průběhu 19. století do pohybu, a jaký byl jejich mechanismus?*

3 Maternicki, Jerzy: *Polskie środowisko historyczne w latach 1918–1939. Założenia metodologiczne badań, ich organizacja i dotychczasowe wyniki*. In: *Kwartalnik Historyczny*, 1986, č. 1, s. 167.

- 2) *Proč se vydělovala litevská historiografie z polské a co je toho dokladem na litevské straně?*
- 3) *Kdy v litevské historiografii dochází k definitivnímu rozchodu s polskou koncepcí?*
- 4) *Byla již na počátku 20. století národní litevská historiografie plně etablována?*

Na základě odpovědí na výše uvedené otázky přispějí postupně k rozuzlení způsobu, jakým docházelo k postupnému konstituování moderní litevské historiografie v 19. století. Intenzivnějšímu teoretickému zpracování a prohlubování dějinných koncepcí se začaly evropské historiografie věnovat zhruba od druhé poloviny 19. století. Jedním ze základních prvků, který představuje okamžik vyčleňování litevské historiografie z polské, je interpretace jednotlivých historických pramenů a literatury především na základě historiografických příkladů, které se týkaly sporných a společných bodů polské a litevské historie. Tyto uzlové body, které můžeme najít po celou existenci litevského i polského národa, budou spolu s jejich interpretací sloužit k závěrům této disertační práce.

1.2. Nacionalismus

Mezi nejvýraznější myšlenkové tendence 19. století patřil především nacionalismus, který je stěžejní také při uchopení vývoje polské a litevské historiografie. Nacionalismus je ideologie, která potvrzuje národní pospolitost určité skupiny obyvatel a snaží se tuto skupinu na základě takové pospolitosti sjednotit do státního celku. Společně s národním uvědoměním a následným obrozením tvoří základ pro konstituování národů. Nacionalismus, který označoval politický či myšlenkový postoj byl nástrojem politického zápasu a byl postupně zařazen do těsného příbuzenství s termínem „národ“, který má na rozdíl od nacionalismu svůj původ ještě v předmoderní době. Zároveň moderní historická věda tak, jak vznikala v 19. století, si postavila jako centrální výkladový rámec právě národ, případně národní stát. V angličtině termín *nationalism* se spojuje se státem či zápasem o státnost, zatímco v německé terminologii je definován původně kulturou a jazykem a je předmětem různých interpretací. Je nutné se zaměřit i na myšlení jeho představitelů, kteří se zároveň stávali přímými činiteli utváření moderního národa. Další výklad sleduje cestu, kterou bádání o nacionalismu v historické vědě dospělo k reflexi konceptu etnicity.⁴

1.2.1. Primordialismus / perenialismus a modernismus

⁴ Hroch, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009, s. 50.; Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 206–207.

Teorie nacionalismu se v principu pohybují mezi dvěma póly – primordialismem a modernismem. Primordialismus pojímá národ jako přirozenou „věčnou entitu“, kterou je možné oživovat, probouzet či zatracovat, jejíž existence však vychází z „přirozeného řádu věcí“. Své kořeny má tato tendence v romantickém pojetí národa u Johanna Gottfrieda Herdera a dalších, kteří spatřovali základ humanity v jazyce, z čehož vyplynula jazyková odlišnost národů jako přirozená lidská distinkce. Primordiální charakteristika národa tak stála v základu moderní ideologie nacionalismu jako její východisko, které jí umožňovalo prohlásit existenci národa za nejvyšší a nejvytrvalejší hodnotu. Takové exkluzivní pojetí národa stavělo na společném biologickém původu a na předpokladu „přirozené“ příslušnosti k (národní) pospolitosti jakožto součásti lidské existence. Primordialistické pojetí také napomohlo vymezit základní předmět moderního historického bádání – národní dějiny. Slabší verze primordialismu je perenialismus, který sice nepřepokládá „věčnou“ a „přirozenou“ existenci národa, staví však na dlouhodobé kontinuitě jeho vývoje. Základním předpokladem je, že určitá forma etnických vazeb je vlastní všem lidským společenstvím, kterým se v historii dostávalo různé formy (např. národa). Perenialisté nepopírají vznik moderních politických národů, ale tvrdí, že základní kulturní charakteristiky měla tato společenství již dlouho předtím. Národy jsou sociální a kulturní výtvoř podléhající proměně, ale jejich existenci můžeme spojovat se všemi historickými epochami. Toto pojetí se zakládá na principiálním tradicionalismu kulturních procesů, připouští nicméně i jistou diskontinuitu.

Anglický sociolog Anthony Smith uvádí tři kritické argumenty proti primordialismu, které označuje za instrumentalistické. Za prvé: *Všechna etnická a národní pouta podléhají změně, ať už se jedná o tradice, zvyky, jazyk, náboženství nebo geografické a historické vazby.* Tím je zpochybněna „věčnost“ existence národa, jak ji prosazovali nacionalisté od 19. století. Druhý argument: *Předpoklad, že je nějaká skupina označena za primordiálně provázanou neznamená, že takovou zůstane i v budoucnosti.* Třetí argument potom vychází z kritiky přesvědčení primordialismu, že skupinové vazby jsou primárně emocionální, tj. iracionální. Přihlášení se nebo příslušnost k určité skupině mohou být motivovány i zcela racionálním zájmem získání ekonomických či symbolických výhod. Primordialismus byl kritizován již na přelomu 19. a 20. století z pozic subjektivního konstruktivismu. Podle francouzského filosofa Ernsta Renana národ není věčný. Podle něj vykazuje živnost až na základě každodenních postojů svých příslušníků, kteří jsou ochotni obětovat své individuální zájmy zájmům

skupinovým. Například podle německého sociologa Maxe Webera je národ „společenstvím citů“, jež považuje za své oprávněné vyjádření stát.⁵

Nové pojetí nacionalismu nazývané modernistické, výrazně inspirované sociologií a sociální teorií. Polemizovalo s přesvědčením, že národy jsou odvěké, nebo přinejmenším letité společenské celky, jejichž vývoj, v případě západních zemí, trvá souvisle od středověku či dokonce od starověku. Podle „modernistů“ se naopak národy formují až v moderní době v důsledku politických a sociálně-ekonomických změn po polovině 18. století.

Americký historik Carlton Hayes odlišil moderní nacionalismus od starších skupinových pospolitostí tím, že poukázal na roli osvícenských „nacionalistů“ (jako byli Rousseau nebo Herder) při zrodu nacionalistických tendencí. Zmiňuje tři faktory, které tyto učence vedly směrem k nacionalismu. Za první myšlenka demokracie, pro kterou je národní společenství vhodnější než společnost stavovská; za druhé potřeba nahradit náboženský rámec společnosti sekulárním nadosobním obsahem; za třetí nástup moderního (národního) státního aparátu, který měl stýkat záruku racionálního řešení společenských problémů. Podle amerického politologa Hanse Kohna byl nacionalismus demokratický a liberální, pocházející ze západní Evropy, který měl kořeny v anglickém liberalismu a francouzském osvícenství. Na druhé straně vznikl nacionalismus kulturně definovaný, autoritářský a mytologický, který spojoval národ s pokrevními svazky a historickými mýty. Zdůraznil tak vazbu nacionalismu na existující nebo vytoužený národní stát. Teze německo-českého politologa Karla W. Deutsche stojí výhradně na modernistických základech – ústřední tezí jeho přístupu je, že formování národů je určováno mírou sociální mobilizace a komunikace dané komunity.⁶

Nejvlivnější koncepcí je přístup Ernesta Gellnera, který plně zapojuje modernistickou argumentaci. Národy nejsou věčné entity, ale byly stvořeny v určité situaci se specifickými ideologickými, ekonomickými a společenskými kořeny. Politickou ideologii, která národ definuje, je nacionalismus, jehož kořeny vidí Gellner v kombinaci osvícenství a romantismu. Nacionalismus však vstupuje do závažných procesů probíhajících od konce 18. století, které Gellner souhrnně označuje jako industrializaci. Gellner formuloval tři prvky charakteristické pro moderní společnost, které vytvářejí podmínky pro rozvoj nacionalismu. Za první jde o sociální mobilitu, která v důsledku vede k rovnostářskému postoji ke společnosti. Za druhé anonymizace (případně atomizace), což představuje změnu ke stavu, kdy mají jednotlivci přímý vztah k celku společnosti bez zprostředkování mezistupni lokálních či jiných komunit.

⁵ Storchová, *Koncepty*, s. 207.

⁶ Tamtéž, s. 209–210.

Posledním prvkem je „sémantická povaha práce“. Gellner tedy tvrdí, že průmyslová revoluce vytvořila pomocí zvýšené mobility a dalších změn tlak na vznik nové ideologie, která by těmto podmínkám vyhovovala. Nacionalismus, jako tato ideologie, pak definoval společnou kulturu a jazyk a tím vytvořil moderní národy, které jsou proto ideologickým důsledkem společenských změn.⁷ Definice národ podle Ernesta Gellnera je, „dva lidé patřící k jednomu národu, když a jedině sdílejí stejnou kulturu a když uznají jeden druhého, že patří k témuž národu. To že se uznávají jako příslušníci svého druhu, z nich dělá národ, a nikoli další sdílené atributy, ať už jsou jakékoli.“⁸

1.2.2. Národní identita a způsoby jejího vytváření

Na modernistických pozicích je založen výkladový model amerického politologa Benedicta Andersona. Představitost vytváří národ jakožto *imaginární společenství* (*imagined community*). Žádný národ si nepředstavuje sám sebe jako společenství, jehož hranice budou hranicemi lidstva. Základní definicí národa tak je, že je myšleným a limitovaným politickým společenstvím. Myšleným proto, že jednotlivec není ani při vší snaze schopen se za svůj život být jen setkat se všemi ostatními členy společenství, a musí si tak „představovat“ kolektivitu v abstraktní rovině. Národy tudíž sní o tom, že budou svobodné, a pokud jim má vládnout Bůh, ať tak činí přímo. Mírou a symbolem této svobody je suverénní stát.⁹

Vytvoření představy národa vznikla až poté, co tři základní – a velmi starobylé – kulturní koncepce ztratily svou axiomatickou moc nad lidskou myslí. První z nich byla založena na myšlence, že konkrétní jazyk ve formě písma nabízí přístup k ontologické pravdě právě proto, že je její neoddělitelnou součástí. Tato myšlenka vyvolala vznik mezikontinentálních uskupení (křesťanství, islám apod.) Velká náboženství ztrácejí svou roli myšlených společenství. Druhá koncepce souvisela s přesvědčením, že společnost má ve svém přirozeném uspořádání určitý střed, kolem něhož a pod nímž existuje. Tedy, že má panovníka, který se odlišuje od jiných lidí, neboť vládne s kosmologickým posvěcením. Třetí pojetí bylo pojetím časovosti, v níž nebylo možné rozlišit kosmologii a historii, což znamenalo, že původ světa a člověka byl naprosto totožný. Spojení těchto představ pevně zakotvilo lidské životy v samotné podstatě věcí, dávalo jistý význam osudovosti lidské existence a z této osudovosti nabízelo různý způsob vykoupění.¹⁰

7 Tamtéž, s. 212.

8 Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford 1993, s. 8.

9 Anderson, Benedict: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008, s. 23.;

Storchová, *Koncepty*, s. 215.

10 Anderson, *Představy*, s. 51.

Jazyk pak hraje roli sjednoceného pole komunikace všech příslušníků společnosti a umožňuje jim „myslet“ toto společenství jako ohraničené a homogenní. Proměnu funkce jazyka Anderson vysvětluje na základě vzniku a rozvoje tištěných jazyků. Kromě toho, že knihtisk a rozšíření novin umožnily společné vědomí národního společenství, totiž „kapitalismus tisku“ stabilizoval jazyk do podoby univerzální „věčné entity“, která mohla být základem představy „věčného národa“. Národní jazyky se tak staly „jazyky moci“, které představovaly standardizovanou kulturně-politickou hodnotu, a odsunuly tím do té doby významné místní dialekty do sféry lidovosti a folklóru. Anderson propojil modernistické argumenty (stát, tisk, rovnost občanů) s antropologickým pojetím kultury jako projev představ a jejich komunikace v určitém společenství.¹¹

Anthony Smith se pokusil definovat národní identitu. Smithův „Etnosymbolismus“ byla snaha překonat opozici mezi primordialistickými a modernistickými přístupy. Podle něj jsou národy mnohem starší úkazy, než tvrdí „konstruktivisté“, proto ve vývoji národního vědomí nalézají kontinuitu. Na rozdíl od „konstruktivistů“ odmítá podmiňovat existenci národa nacionalismem a zároveň s tím upozorňuje na význam etnických svazků a kulturních tradic pro utváření a přetrvávání národů. Za klíčovou považuje v první řadě bibli. Aby Smith vysvětlil určitý předěl, který pro vývoj národního vědomí a nacionalismu spatřoval v počátku moderní doby, tedy přibližně na přelomu 18. a 19. století. Podle něj je národní identita založena na historickém teritoriu, společných mýtech a paměti, masové lidové kultuře, společném právním rámci pro všechny a společném hospodářském prostoru. Došel k definici, podle které je národ určitým jménem označovaná množina obyvatel sdílejících historické území, společné mýty a historickou paměť, masovou veřejnou kulturu, společnou ekonomiku a právní rámec; oproti tomu etnie jsou určitým jménem označované skupiny obyvatel se společnými mýty o svém původu, historickou pamětí, prvky sdílené kultury, jistou vazbou na historické území a do určité míry i solidaritou mezi příslušníky etnie. Z toho vyplývá, že Smith vidí národ ve velké míře definovaný etnicky, a naopak etnické kořeny jako nutnou podmínku vzniku moderních národů. Kulturní prvky jako jsou mýty, paměť, hodnoty, rituály, tradice, definují symbolickou stránku příslušnosti k národu a etnii. Etnická kategorie se tedy podle Smithe vyznačovala objektivní odlišností jazyka a kultury od skupin sousedních, ale tato odlišnost se nepromítla do jasněho vědomí o soudržnosti jejich příslušníků, i když žili na společném území. Zatímco etnická pospolitost se vyznačovala tím, že si její příslušníci

¹¹ Storchová, *Koncepty*, s. 215.

uvědomovali svůj společný původ, respektive pospolitost osudu a elementárními projevy vzájemné solidarity.¹²

Historik Miroslav Hroch má za to, že národ byl určován především vztahy mezi jeho příslušníky. Nelze tudíž podle něj empiricky doložit, že by národy byly charakterizovány pevným „závazným“ souborem vztahů, ale lze dokázat, že skupina „národ“ byla vždy charakterizována kombinací několika druhů vazeb a vztahů (jazykových, historických, teritoriálních, ekonomických, náboženských, politických atd.), přičemž absence některého vztahu nevyklučovala existenci národa. Příslušníci národa jsou navzájem spjati komunikačně i společným osudem ve vyšším stupni než s příslušníky jiných národů a jsou pospolitostí rovnoprávných občanů, kteří se za příslušníky národa považují.¹³

Podle Miroslava Hrocha patřila konstrukce národních dějin spolu s ožíváním a vytvářením národních mýtů k důležitým složkám národně mobilizačních aktivit. Obraz národních dějin, jenž se utvářel v 19. století, byl formován a ovlivňován nejen výše uvedenými relikty minulosti, které „přímo oslovovaly“ člověka, ale také předmoderní historiografickou tradicí. Tím je míněn přenos informací a samozřejmě také mýtů o národní či státní minulosti tak, jak byly vlastně již od středověku zachycovány a dále předávány ve starších zpracováních. Moderní vědecká konstrukce národních dějin tedy navazovala na předchozí, obvykle písemnou tradici, jejíž pojmosloví, hodnotící soudy ani výběr faktů nebylo možno zcela ignorovat. Argumenty, které se v 19. století dovolávaly národní minulosti, obvykle navazovaly na informace a zčásti pojmosloví, které zprostředkovala starší zpracování dějin.¹⁴ Ve většině případů se „(re)konstruování národních dějin vyvíjelo v kontextu tří koncepcí, která sice vznikaly následně, ale mohly pak existovat paralelně: byla to etapa odpovídající romantické historiografii, dílem pak tzv. pozitivistická „vědecká historie“ a konečně fáze „revizionismu“, tj. kritické ověřování a odmítání starších výsledků historického bádání, které někdy vyústilo až v odmítnutí možnosti poznat národní dějiny.¹⁵

Důležité byly i mýty pro vytváření moderního národa. Na rozdíl od konstruktů národních dějin nešlo v mýtech o syntetizující vyprávění, nýbrž o samostatné příběhy, vyprávění epizod, které bylo možno učinit nástrojem národní výchovy či národní agitace, poněvadž se mohly opřít o živelně přžívající kolektivní paměť. Předpokladem vzniku a účinnosti mýtu byla primordialistická koncepce národa. Národ je odvěkou pospolitostí, takže mýty dávnověku

12 Storchová, *Koncepty*, s. 216–217; Hroch, *Národy*, s. 50.

13 Hroch, *Národy*, s. 24.

14 Tamtéž, s. 73–74.

15 Hroch, Miroslav: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha 2016, s. 128.

jsou aktuální i pro národ současný.¹⁶ Podle českého historika Miloše Řezníka teprve tam, kde má národní agitace úspěch a dokáže spolu s příznivými okolnostmi dát národnímu hnutí masový charakter, lze hovořit o nacionalismu jako obecném, převažujícím společenském jevu, neboť národní hodnoty se stávají všeobecně sdílenými a uznávanými, jaksi „samozřejmými“ a „nezpochybnitelnými“.¹⁷ Národní dějiny tedy měly obrovský význam pro identifikaci s národem. Zatímco v 19. století existovalo několik státních národů, většina území Evropy zahrnovala multietnické říše s velmi početným a pestrým složením etnických skupin. Tyto nevládnoucí etnické skupiny pak větší či menší měrou, dříve nebo později procházely fázemi formování národa, v čemž byly více či méně úspěšné. Miroslav Hroch definoval tři základní fáze národního hnutí. Fáze A spočívala v zájmu vzdělanců, učenců a literátů o jazykově a folkloristicky specifickou kulturu nevládnoucího etnika. Fáze B národních hnutí byla fází národní agitace. Široké vrstvy obyvatel si přisvojily nabízenou národní agitaci. Dosáhlo-li hnutí masové fáze C, přišel na řadu i politický program.¹⁸ Většina z těchto nevládnoucích etnických skupin přijala díky úspěšnému národnímu hnutí národní identitu a vytvořila svébytnou národní kulturu. Tyto etnické skupiny se od moderního národa lišily tím, že neměly plnou sociální skladbu, chyběla jim kultura v národním jazyce a pochopitelně také politická autonomie. Národní hnutí usilovalo o dosažení všech podstatných atributů svébytného národa, tj. o dosažení plné sociální skladby s vlastními podnikatelskými i akademickými elitami, o vytvoření národní kultury v národním jazyce a o získání politické participace, která nemusela mít podobu státu. Národ byl v těchto podmínkách nejprve programem, vizí do budoucnosti a nástup národního hnutí nebyl samozřejmostí ani nutností. Cesta k úspěchu vedla národní hnutí nutně do konfliktu s elitami vládnoucího národa, přesněji s elitami multietnické říše a se starým režimem vůbec. V tomto smyslu byla národní hnutí vždy spjata s překonáním starých legitimit a se zápasem o politickou modernizaci.¹⁹ Hroch zdůrazňuje, že na žádném z území obývaných nevládnoucím etnikem nezačalo národní hnutí, přesně řečeno jeho fáze B, dříve než zhruba jednu generaci poté, co bylo zrušeno nevolnictví. Rolníci přestali být považováni za temnou masu či pouhý objekt etnografického zájmu, ale začalo se s nimi počítat jako s organickou složkou společnosti, a později dokonce jako s jádrem rodícího se národa. K základním vedlejším účinkům nevolnické závislosti totiž patřilo, že děti nevolníků měly mimořádně ztížené možnosti přístupu k vyššímu vzdělání,

16 Hroch, *Národy*, s. 190.

17 Řezník, Miloš: *Formování moderního národa*. Praha 2003, s. 21.

18 Hroch, Miroslav: *V národním zájmu*. Praha 1996, s. 12.

19 Hroch, *Národy*, s. 50.

často zamezené i zákonem.²⁰ Moderní národy tedy podle Hrocha nebyly prostými „produkty nacionalismu“ ani důsledkem nešťastné náhody, ale vytvářely se díky propojení národně mobilizačních snah a objektivních, tj. na přáních „nacionalistů“, nezávislých souvislostí, k nimž patřily vztahy etnické, stejně jako přežívající pozůstatky z minulosti a modernizační procesy. „Nacionalismus“ byl jevovou stránkou procesu národní imaginace – šíření a přijímání identity s novým typem pospolitosti – národem. Národní identitu si tedy nebylo možno vymyslet nezávisle na historických, politických, sociálních a kulturních podmínkách.²¹

1.2.3. Počátky národního hnutí a patriotismus

U litevského národa byl charakteristický počátek národní agitace ještě před buržoazní i průmyslovou revolucí, avšak o masovém hnutí lze hovořit až s poměrně dlouhým odstupem, v době dělnických hnutí na počátku 20. století. Můžeme tedy hovořit o opožděném národním hnutí. Litevští agitátoři se mohli také odkazovat na lidovou slovesnou kulturu, která byla obzvláště u Baltů velmi bohatá. Také bylo v jiných případech agitace nutno navázat na raně novověkou zemskou historiografii. To byly výchozí podmínky pro národní litevskou historiografii, která se ujala úkolu na základě historických tradic a lidové kultury.

Podle historika Antanase Kulakauskase by Hrochova fáze A měla být v litevském případě situována během prvních dvou desetiletí devatenáctého století, zatímco období aktivního šíření fáze B začala později, avšak přesné datum se Kulakauskas neodvážil zveřejnit. Zároveň samotný konec století považoval za počátek masového národního hnutí fáze C a rok 1896 byl zvolen jako symbolické datum, neboť podle něj již v hnutí dochází k zřetelné politické fragmentaci.²² Další společný znak opožděných hnutí byl podle Hrocha dlouho přetrvávající nevyhraněnost a duplicita identit v období postupující modernizace. Žádné z těchto opožděných národních hnutí totiž nevyrostalo ze situace etnické pospolitosti, jejíž příslušníci by sdíleli jedinou kolektivní identitu. Litevci mohli být i Poláky.²³

Národní hnutí v užším slova smyslu začalo tam a tehdy, kdy se skupina příslušníků etnické skupiny, obvykle těch, kteří získali v rámci daných možností vyšší vzdělání, rozhodla šířit národní uvědomění, nabídnout novou národní identitu všem příslušníkům své etnické skupiny. Tato nabídka se soustředila ve většině národních hnutí na cíle kulturní, jazykové a

20 Tamtéž, s. 102, 104.

21 Tamtéž, s. 274.

22 Kulakauskas, Antanas: *Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą*. In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos), 1, Vilnius, 1990, s. 132–142.

23 Hroch, *Hledání*, s. 258.

sociální. Vládnoucí národ v carském Rusku se teprve během 19. století začal formovat jako moderní národ, jehož vládnoucí třída se definovala spíše sociálně a nábožensky než etnicky.²⁴ Podle Andersona všichni monarchové již v polovině 19. století využívali některý z místních jazyků jako jazyk státní – a také proto, že po celé Evropě rychle vzrůstala prestiž ideje národa. Evropsko-středozevní monarchie se začaly nenápadně, třebaže zřetelně, posouvat k vábivé myšlence identifikace s určitým národem. Romanovci zjistili, že jsou „Velkými Rusy“. Avšak až za vlády Alexandra III. (1881–1894) se rusifikace stala součástí oficiální dynastické politiky – tedy až dlouho poté, co se v impériu objevil ukrajinský, finský, lotyšský a jiný nacionalismus. V roce 1887 se v pobaltských provinciích ruština stala povinným vyučovacím jazykem na vyšších stupních všech státních škol.²⁵

Podle Miloše Řezníka polská národní identita vycházela zpočátku ze státního principu. Navazovala tak na tradice polsko-litevského státu Rzeczpospolité a jejího stavovsko-národního vědomí, kde polský národ představovala šlechta polských a litevských zemí, která hovořila polsky. Nadetnické chápání polského národa dominovalo po celé 19. století. Pojem národa spočíval tedy primárně k příslušnosti ke stavovské obci konkrétní země než příslušnost k etniku nebo jazyku. Rčení *gente Lituanus, natione Polonus* vypovídala o tom, že zemská příslušnost k Litevskému velkoknížectví byla identitovně důležitá, ale podřízená představě společného polského národa. Stavovsko-politický národ zde tedy kolísal mezi zemskou příslušností a stavovskou obcí na straně jedné a státním vědomím, identifikací s celou Rzeczpospolitou na straně druhé. Z tohoto hlediska představovali Litevci, Bělorusové nebo Ukrajinci jen regionální, jazykovou a folkloristickou skupinu uvnitř polského národa. Jazyk nebyl zpočátku určujícím prvkem pro vytvoření národní identity na bývalém území litevského velkoknížectví. Regionální vědomí polskojazyčných společenských a intelektuálních elit nestálo v žádném zásadnějším rozporu s národní identitou polskou. Naopak se obě komponenty vzájemně doplňovaly a podporovaly. Lze je tak považovat za formy regionálního a zemského patriotismu v rámci polského národního vlastenectví.²⁶

Samozřejmě, že později muselo nutně dojít ke konfliktu mezi národním hnutím Litevců a Poláků, což se výrazně v litevské historiografii projevilo v poaušrovské éře.²⁷ Teprve tehdy představa vlastní národní historie umožnila v herderiánském smyslu pochopit pravou podstatu své národnosti a národního ducha, pochopit „smysl“ svých dějin. Na základě herderismu se

24 Hroch, *Národy*, s. 53–58.

25 Anderson, *Představy*, s. 99, 101.

26 Friedl, Jiří; Jurek, Tomasz; Řezník, Miloš; Wihoda, Martin: *Dějiny Polska*. Praha 2017, s. 337, 349.

27 Poaušrovská éra v Litvě začala rokem 1883, kdy vyšlo první číslo litevsky psaného časopisu Aušra.

mohla národní hnutí dříve nebo později legitimizovat. Primárním úkolem vize národních dějin v období národní agitace zůstávala především její identifikační role, tedy zakotvení národní identity v čase a ukázání, že jsme tu vždy byli a že máme svoji společnou zkušenost, a tedy i budoucnost.²⁸ Přejít na etnicko-jazykovou a kulturní formulaci národa byl podle Řezníka doprovázen politickou liberalizací a také demokratizací veřejnosti i národního diskurzu. Vznikající masová společnost mohla být oslovena hesly odkazujícími k její společné identitě. Dostalo se tak nových podnětů ke sblížení pojmů národa a lidu. Přímou úměrnou demokratizaci bylo posilování nacionalistických a xenofobních tendencí, např. negativnímu vztahu k jiným sousedům.²⁹

Podle Hrocha se historické vyprávění zužuje na „mýtus“, na instrumentalizované užití dějin jako výchovného prostředku k disciplinaci vlastních národních řad a případně jako argumentu proti národnímu nepříteli. Zatímco mýtus se zabýval jednotlivým, pro národní dějiny, důležitým příběhem, konstrukce národních dějin usilovala o celostní zpracování, o vyprávění dějin národa od jeho počátků až do současnosti. Historie měla sloužit nejen při hledání společného původu, ale především při hledání vazeb, které poutaly příslušníky národa v minulosti a zároveň byly schopny oslovovat současníky. Na jednom pólu stály vágní, nekritické, často nedoložitelné a obvykle nedatované představy o minulosti, na druhém pólu pak kritické znalosti, které na úrovni dobové historické vědy usilovaly o co nejvěrnější systematické zobrazení minulosti národního celku. Napětí mezi pólem vědeckým, snahou konstruovat národní dějiny cestou kritického vědeckého zkoumání a zobecňování na jedné straně – a pólem mytologickým, založeným na účelovém přejímání, respektive vytváření národních mýtů na straně druhé.³⁰ Podstatou moderního národa je primární předpoklad rovnosti a nestavovský charakter, k němuž mohlo na Litvě dojít teprve po roce 1861. Novodobá národní identita byla spojena s popřením stavovského principu uspořádání společnosti. Litevská inteligence věřila, že právě litevské rolnictvo ztělesňuje národ.

Pro pozitivní projevy národního vědomí se pak doporučuje užívat raději termínů jako například národní cítění, láska k vlasti a zejména patriotismus. Patriotismus byl spojen s určitým uvědomělým postojem – znamenal starost o věci veřejné, o poznávání země a její historii. V koncepci osvícenského patriotismu se formovala nová společenská morálka, jež představovala zárodek občanství; koncept vlasti tak získával spíše idealizující, méně konkrétní rysy. A proto ho, jako abstraktní ideu, mohla sdílet jenom společenská a

28 Řezník, *Formování*, s. 122.

29 Friedl, Jurek, Řezník, Wihoda, *Dějiny*, s. 352.

30 Hroch, *Národy*, s. 171–172.

intelektuální idea. V takovém pojetí patriotismus nebyl jen záležitostí kolektivní či osobnostní identity, ale znamenal politický i etický koncept, do něž tehdejší společnost vtělila ideál člověka i společenského řádu.³¹ Patriotismus se rozšířil zejména do nepolitické sféry. A jeho postulátem bylo také poznávání země, regionu a místního lidu. Odtud pramenil učenecký zájem, který se kromě jiného stále více orientoval na ty vlastnosti obyvatel, které souvisely s jejich folkloristickou a etnografickou svébytností. Nebývalý zájem o místní zvyklosti, jazyk, tradice atd. probudil smysl pro zdůraznění významu etnických a jazykových specifik a učinil z nich vědecké téma. Prvotními nositeli učeneckého zájmu o nevládnoucí etnikum byli lidé jiného jazyka, příp. že výsledky jejich výzkumu byly v jiném jazyce publikovány.³² Podle Benedicta Andersona to, čím jsou pro milenku či milence oči toho druhého – konkrétní obyčejné oči, s nimiž se ten druhý narodil, tím je pro vlastence jazyk, z něhož dějiny učinily jeho mateřštinu. Prostřednictvím tohoto jazyka, s nímž se poprvé setkáváme na matčině klíně a od něhož nás odloučí až hrob, ožívujeme minulost, vytváříme si představy určitého společenství lidí a sprádáme sny o budoucnosti.³³ Zemský patriotismus představoval pocit ztotožnění se s určitým konkrétním zemským celkem, a to nejen jako geografickým prostorem, nýbrž i jako politickou a právní jednotkou. Zejména příslušníci zemských stavů se často identifikovali s vlastní zemí, a to zejména pokud byla dílčí nebo vedlejší součástí rozsáhlejšího státoprávního celku, obzvláště pokud v něm nepředstavovala ani politicky centrální část, ani mocenskou oporu panující dynastie. Litevská zemská identita byla výhradní doménou jazykově polské šlechty, nicméně na ni zčásti dokázal navázat jazykově polský patriotismus nositelů polské kultury, kteří v 19. století sdíleli současně polské národní vědomí, litevské zemské cítění a vilenský, žemaitický či jiný patriotismus. Typickým příkladem těchto postojů byla v první polovině 19. století generace studentů vilniuské univerzity.³⁴

2. Studie o litevské historiografii

K danému tématu ke vzniku litevské historiografii 19. století převažují především práce k litevskému národnímu obrození a vzniku národního hnutí, potažmo vzniku litevské národní

31 Řepa, Milan: *Moravané Němci Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*. Praha 2014, s. 45.

32 Řezník, *Formování*, s. 50.

33 Anderson, *Představy*, s. 167.

34 Řezník, *Formování*, s. 116.

kultury. Teprve v posledních desetiletích se začali na knižní, trhu objevovat již práce přímo k tématu litevské historiografie 19. a počátku 20. století.

Studie Michała Römera (1880–1945) *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego* z roku 1908 o litevském národním obrození je brána jako výjimečné dílo pro výzkum dějin 19. století. Prakticky až do 2. světové války nikdo takto systematicky nezkoumal litevské národní obrození v poslední třetině 19. století a počátku 20. století. Musíme zde zdůraznit Römerovu roli při periodizaci litevského národního obrození. Podle něj hnutí počalo teprve se vznikem Aušry³⁵ v roce 1883. Od něj dataci převzala většina pozdějších badatelů. Römer si také uvědomoval, že už na konci 19. století nové národní tendence pomalu oslabovali kdysi heterogenní šlechtické kulturní relikty, které již se již neměly šanci prosadit. Römer se rovněž zabýval původem polsko-litevského napětí. Vinil Poláky z nepochopení národních aspirací Litevců. Ačkoli Römer psal o formování historicko-kulturního konceptu jako aspektu litevského národního znovuzrození, rolí historiografie při vzniku tohoto obrození se však přímo nezabýval.

Jak se Römerovi povedlo systematicky popsat obraz litevského národního obrození v 2. polovině 19. a počátku 20. století, tak se Vincasi Maciūnasovi (1909–2003) povedlo předložit v disertační práci z roku 1939 *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje* rozsáhlé panorama litevských kulturních dějin. Podle Maciūnase byly dějiny jedny z nejdůležitějších faktorů národního obrození. 19. století, které vyzdvihovalo vlastenecký pohled, dovolilo Maciūnasovi spojit Daukanta, Onacewicze, Pošky a dalších učenců spojených kolem Vilniuské univerzity s počátkem litevského národního obrození. I když již v 19. století byly již odlišné tendence v pojetí dějin mezi historiky jako Lelewel či Daukantas, tak se ještě polská a litevská historiografie nezměnila v konceptuální protiklady. Pro skutečné národní obrození nebyla podle Maciūnase ještě vhodná doba, protože tomu scházela určitý sociální základ, neboť nejpočetnější skupina litevských obyvatel se do tohoto procesu ještě nemohla zapojit. Maciūnasova analýza litevské literatury z počátku devatenáctého století je kompatibilní s konceptem litevského národního obrození historika Miroslava Hrocha. Ve své koncepci národního rozvoje charakterizoval Maciūnas první fázi jako malou skupinu aktivistů. Podle Egidijuse Aleksandravičiuse s tímto názorem také souhlasil kulturní a literární historik Mykolas Biržiška (1882–1962) a později i ve svých pracech například marxistický historik Vytautas Merkys (1929–2012).³⁶ Vytautas Merkys byl mimo jiné také autorem díla o

35 První litevsky psaní publicistický časopis.

36 Aleksandravičius; Kulakauskas: *Cary*, s. 32.

fenoménu litevského knihnosičství a jeho přínosu k vytvoření moderního evropského národa na základě pašování knih do Litvy a vytvoření tajné sítě škol.³⁷

Exiloví historici to měli složité, především kvůli tomu, že je Sověti odřízli od primárních zdrojů. Mnozí z nich se často uchýlili k přílišnému nacionalismu ještě v duchu meziválečné Litevské republiky. Na druhou stranu se tito exiloví historici mohli po roce 1945 alespoň svobodně projevat. Vincas Trumpa (1913–2002), jediný exilový litevský historik, který se pokusil konceptuálně vysvětlit 19. století jako jednolitou epochu. Své dílo *Lietuva XIX-tame amžiuje* vydal v Chicagu v roce 1989 na sklonku pádu Železné opony. Přestože po většinu své produktivní kariéry byl Trumpa odříznut od litevských pramenů, přispěl do mnoha encyklopedií a litevsko-amerických publikací. Jako emigrant mohl Trumpa psát bez sovětských nebo romantických nacionalistických předsudků. Trumpa nesouhlasil s marxistickými historiky, kteří rozdělovali litevské dějiny do roku 1861, feudalismu a po roce 1861, jako počátek epochy kapitalismu. Podle Trumpy se model dějin Litvy v 19. století dělil spíše do konfliktů, polsko-litevského, polsko-ruského a litevsko-ruského. Litevsko-polský konflikt začal na počátku 19. století, když vzniklo žemaitské hnutí, které si dalo za úkol kromě litevských dějin, také se postarat o současný litevský národ a jeho jazyk, zvyky či lidovou tvorbu. Trumpa tvrdí, že po sjednocení Lublinu se Litva stala polskou provincií. Litva jako sociální a politická jednotka neexistovala, protože byla součástí Polska. Teprve v roce 1918 došlo k vytvoření litevské inteligence, která vynalezla nový národ, který měl jen velmi málo společného se starým litevským velkoknížectvím. Podobný pohled už měli i někteří agitátoři kolem časopisu Varpas.

Mezi polskými historiky, kteří se zabývali litevských národním obrozením, vyniká Jerzy Ochmański (1933–1996). V Ochmańského studii *Litewski ruch narodowo kulturalny w XIX wieku, do 1890 roku* z roku 1965 je široce objasněna koncepce Litvy 19. století. Ochmański je historik-lituanista v opravdovém smyslu. Sám nemá žádné litevské kořeny a ve svém díle se snaží být akademicky objektivní, dokonce více vstřícný k litevské historiografii. Jak poznamenává Aleksandravičius s Kaulaukaskem, je možné tvrdit, že jeho dílo z roku 1965, ve kterém široce cituje i exilovou litevskou historiografii, bylo marxistickým litevským historikům trnem v oku.³⁸ Podle Ochmańského se první zárodky národního hnutí ukázaly již na konci 16. století a šířily se dále v 19. století a kolem roku 1890 se z kulturního hnutí stalo politické hnutí. V tomto dlouhém dějinném úseku určil 4 etapy. První od konce 16. století do

37 Čeladín, Jindřich: *Knihnosičství na Litvě v 2. polovině 19. století a jeho přínos k vytvoření moderního litevského národa*. In: Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum, 63/2018, 3–4, Praha 2018, s. 33–39.

38 Aleksandravičius; Kulaukas, Cary, s. 46.

počátku 19. století, druhá nazvaná období šlechtického litevského hnutí – od počátku 19. století do roku 1863, třetí etapa byla bojem o národní kulturu mezi léty 1863 až 1883 a poslední etapa začíná Aušrou a končí rokem 1889. Mezi dalšími polskými historiky, kteří psali o litevském národním obrození, je Piotr Łossowski (1925) a jeho dílo z roku 1985 *Po tej i tamtej stronie Niemna: Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*. Na rozdíl od prolitevského Römera a Ochmańskiego si Łossowski obvykle zachovává neutrální pozice ohledně litevských otázek. V pozdních pracích však již byl silně kritický k litevské politice.

Na sklonku éry Sovětského svazu vydává litevský historik Egidijus Aleksandravičius (1956) v roce 1989 dílo *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, kde velmi podrobně popisuje úlohu především různých kulturních spolků při vzniku litevského národního obrození. Aleksandravičius se velmi zasloužil o rehabilitaci polonizované litevské šlechty, která byla podle něj v první fázi litevského národního obrození nepostradatelná, ale zdůrazňuje, že už tehdy byla potřeba pro novou demokratickou cestu. Vlastně mezi polskou a litevskou kulturou první poloviny 19. století vidí téměř symbiotický vztah. V podobném duchu pak posléze opět Egidijus Aleksandravičius spolu s Antanasem Kulakauskasem (1952) napsali velmi zajímavou knihu *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, která vyšla v roce 1996. V tomto díle se zabývají celou řadou litevských politických, sociálních a kulturních otázek devatenáctého století, avšak přímo litevské historiografii věnují jen několik odstavců. Při analýze dějin Litvy devatenáctého století se věnují značně historii polské kultury v tomto regionu, která měla na tu litevskou značný vliv.

Po roce 1990 začalo vycházet speciální periodikum *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, které se věnovalo litevským dějinám 19. století. Do roku 2001 vyšlo celkem 17 dílů. Díly první, čtvrtý a osmý se přímo zabývají otázkami národní identity. Další svazky pojednávají o jednotlivých osobnostech, jako je Daukantas nebo roli katolické církve v litevském národním obrození. Avšak žádný díl se přímo nezabývá obecně litevskou historiografií devatenáctého století. V těchto spisech se snaží postsovětská mladá historiografie zcela odklonit nejen od předchozí sovětské historiografie, ale i nacionalistické z meziválečného období. Vlastně první dílo, které se týká přímo litevské historiografie 19. století, vzniklo z pera litevského historika působícího na amerických univerzitách, Virgila Kraupaskase³⁹. Ten se ve svém díle *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*, které vydal v roce 2000, zabývá otázkou vlivu nacionalismu na tehdejší historiografii, a to již od počátku 19. století, prakticky až do 1. světové války. Práce byla určena především pro

39 Data narození u některých mladších historiků nejsou veřejně známa.

americké publikum, proto je v ní i docela podrobně popsán obecně historicko-kulturní přehled litevsko-polských dějin. Jestliže polsko-litevský antagonismus do roku 1863 byl v umírněné podobě, pak podle Krapauskasova vnímání dějin se jeví polsko-litevský konflikt po roce 1863 jako bratrovražedný boj o to, kdo bude vládnout litevským masám. To se projevilo především po roce 1883, kdy vznikla nacionalistická litevsky psaná publicistika, která se ostře vymezila proti polské kultuře. Z toho důvodů také nepřekvapí, že litevská šlechta byla povětšinou nucena identifikovat se raději s Polskem než s Litvou. Z polských studií je rozhodně potřeba vyzdvihnout práci polské historičky Katarzyny Błachowské (1966), která v knize *Wiele historii jednego państwa. Obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku* porovnává koncepcce pojetí litevských středověkých dějin mezi vybranými polskými, ukrajinskými, litevskými a běloruskými historiky 19. století. Z jejího výzkumu vyplývá, že již v první polovině 19. Století byli mezi polskými a litevskými historiky, kam počítá například i Narbutta, značné rozdíly v jejich koncepci litevských dějin, které se postupem doby již jen prohlubovaly. Na druhou stranu se tolik ještě nelišily od koncepce ruskojazyčných historiků.

Nesmíme zapomenout ani na literární historiky, kteří se sice primárně věnovali dějinám litevské literatury v 19. století, ale jejich přesah do dějin litevské historiografie 19. století byl zásadní. Juozas Girdzijauskas (1935–2014) ve svých dílech konceptualizoval a periodizoval vznik litevského národního obrození v 19. století na základě podrobného studia litevské literatury, a to včetně polsky psané. Současný polský historik literatury Paweł Bukowiec ve svém díle *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej* počítá se vznikem litevského hnutí již do první poloviny 19. století, a to díky podloženému učeneckým zájmu o rodný jazyk, vznikem vlastního písennictví a dalšími faktory.

Jeden z mála litevských historiků, který se věnuje teoriím vzniku národního hnutí a nacionalismu je Darius Staliūnas (1970). Podle něj žádného litevského historika nelze označit za konstruktivistu. V samotné litevské historiografii vždy dominoval faktografický a zároveň primordialistický přístup, proto zde vlastně nevznikaly žádné vědecké teorie, včetně například teorií o nacionalismu.⁴⁰

V neposlední řadě musíme jmenovat zástupce současné generace litevských historiků Aurelijuse Giedy. Gieda se v díle *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais* z roku 2017 věnuje historikům na Litvě po roce 1883 a funkci historie v rodící se

40 Staliūnas, Darius: *Historiography of the Lithuanian National Movement Changing Paradigms*. In: *Studies on National Movements*, 1 (2013), s. 174.

moderní litevské společnosti. Zdůrazňuje roli amatérských historiků, jakými byli Basanavičius nebo Šliūpas, na formování historického povědomí ve společnosti, ale zároveň popisuje jejich pozdější střet s mladou novou nastupující generací již profesionálních historiků. Gieda připouští, že tito noví historikové, jakými byli bratři Biržiškové nebo například Augustinas Voldemaras, se dokázali prosadit teprve až po roce 1918 v samostatné Litevské republice, kdy se stali profesory na nově vzniklých akademických stolicích, zatímco bývalí „amatérští“ historikové se stali spíše symboly při vytváření novodobých mýtů v litevské společnosti.

2.1. Politické a ideové směry v konstituování moderní litevské historiografie

Jedním ze zásadních bodů je předkřesťanská éra litevského národa, kterou můžeme vymezit léty 1009 až 1387. Na území Litvy se tehdy vytvořila svébytná pohanská kultura a zároveň došlo k vytvoření expandujícího litevského státu. Neméně důležitý byl také křest, který pohanská Litva prostřednictvím Polska přijala na konci 14. století v roce 1387. Právě christianizace se stala velkým problémem pro část litevských intelektuálů, jakými byli Jonas Basanavičius nebo Jonas Šliūpas, kteří polemizovali o správnosti tohoto kroku, protože považovali pohanskou kulturu za nezkaženou a lepší než křesťanskou. Pozdní datum, kdy přijala Litva křesťanství, bylo příčinou toho, že se často o Litevcích uvažovalo jako o „mladších bratrech“, kteří by měli být Polákům vděční za přijetí do světa evropských národů. Společná historie národů, která přinesla vytvoření jednotné sarmatské kultury založené na rozšíření polského jazyka v zemích velkoknížectví a také polonizaci politického a kulturního života. Výsledkem takové jednoty bylo vytvoření specifického vědomí obyvatel území litevského státu, kterou lapidárně popsal básník Adam Mickiewicz: *...żes znad Niemna, żes Polak, mieszkaniec Europy.*“ Tím větší bylo později rozčarování, když se moderní litevský národ utvářel na úkor polského národa, s kým byl po mnoha století spojen společnou historií.⁴¹

Velkým tématem litevské historiografie byl nejenom vznik Lublinské unie z roku 1569, jejíž interpretace v posledních dvou stoletích byla v obou historiografiích značně odlišná, ale také dějiny litevské šlechty, která během následujícího století přijala polskou kulturu, jazyk a zároveň znevolnila svobodné rolníky. Proto litevská šlechta dříve hledala svůj původ u Římanů, kteří si na Litvě měli podmanit místní obyvatele, a tím zdůvodňovala nevolnictví rolníků. Velkou roli mezi šlechtou hrál především sarmatský mýtus. Od konce 16. století, kdy se tento mýtus objevil, panovalo mezi polsko-litevskou šlechtou přesvědčení, že pocházejí od

41 Korczak, Lidia: *Litwa. Przechowana tożsamość*. Kraków 1998, s. 7–8.

starodávných Sarmatů, z čehož se stala koncepce politického národa. V 17. století panoval mezi litevskou šlechtou palemonský mýtus, historiografická idea, která hlásila původ šlechty od mýtického Palemonase a jeho společníků, kteří utekli ze své vlasti (pro některé historiky byl Palemonas Římanem, který byl pronásledován Neronem, pro jiné zas germánským Herulem), připluli k břehům Žemaita, podrobili si místní obyvatele a stali se předky dnešní šlechty Litevského velkoknížectví. Slovo „Litevec“ zatížené politickou konotací, se nemohlo stát hned znakem moderní litevskosti. V předlistopadovém období tuto funkci plnil více pojem „Žmudzin“ Žemait. Polonizovaní magnáti a šlechta, města převážně s polským, židovským a ruským obyvatelstvem a konečně běloruská populační expanze na území Litevského velkoknížectví, to všechno ztěžovalo vznik moderního litevského národa.⁴² V litevské historiografii 19. století máme možnost sledovat jev mytologizace dějin, kdy se idealizovaly dějinné činy, které měly být zárukou samotné existence národa. Společných a neméně zajímavých střetnutí v koncepci polských a litevských dějin je nepochybně více. Například interpretace účasti litevského vojska ve vítězné bitvě u Grunwaldu nad Řádem německých rytířů v roce 1410 nebo uzavření Lublinské dohody v roce 1569, kdy se Litva nadobro spojila s polským královstvím a mnoho dalších.

Podle Juliusze Bardacha fungovalo v polsko-litevském státě víceúrovňové národní vědomí, které bylo výtvorem pomalého obohacení politické identity o kulturní prvky. V reálu se od 17. století šlechtic v polsko-litevském soustátí mohl cítit Sarmatem čili Polákem v politickém smyslu, nezáleželo na jeho náboženství, etnického původu (mohl být Polák, Rus nebo Litevec) a rodném jazyku. Polština byla pro Rusy nebo Litevce znakem sounáležitosti k politickému národu a všeobecně mezeitnickým státním jazykem. *Polonizace značné části litevské a běloruské šlechty i na ukrajinské Rusi postupovala spontánně, převzetí této myšlenky, kulturních vzorců a polského jazyka skrz šlechtický národ Rzeczypospolitej. V době po rozdělení, hlavně v období fungování Vilniuské univerzity, dochází na Litvě k silné polonizaci. Tehdy se polonizovaly i zbytky drobné litevsko-žemaitské a běloruské šlechty, která si uchovávala alespoň regionální specifika. V této době se Litva dala na cestu celkového duchovního spojení s Polskem.*⁴³

Litevskou národní kulturu tvořili z velké části rolníci, přesněji řečeno inteligence, která z ní vzešla, drobná litevská šlechta a několik málo nezpolonizovaných velkostatkářů. Kvůli tomu byla tato kultura v podstatě rolnická (agrární). Za faktický základ národní kultury byl

42 Bukowiec, Paweł: *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*. Kraków 2008, s. 247–248.

43 Tamtéž, s. 244–245.

považován jazyk, proto se národní kultuře připisuje vše, co bylo vyjádřeno v národním jazyce (folklor, literatura, historiografie). Proto nejdřív musela dozrát generace národního uvědomění akcentující litevský jazyk. Litevská kultura 1. poloviny 19. století je přechodný článek mezi starou a novou litevskou kulturou.⁴⁴ Litevština byla všeobecně považována za jazyk rolníků, avšak část politického národa, a to právě žemaitská šlechta, ho brala jako rodný jazyk. V jejich národním podvědomí na přelomu 18. a 19. století byla vyčleněna žemaitská regionální vrstva.

První fáze procesu budování národa, jejímž efektem byl vznik moderního litevského národa, se podle Pawla Bukowiece započal na počátku 19. století. Udržela se jistá malá část tehdejších litevských intelektuálů. Změny ve společenství byly prováděny malou skupinkou lidí. První takovou to osobností byl žemaitský biskup Juozapas Arnulfas Giedraitis (1754–1838), (pol. Józef Arnulf Giedroyc)⁴⁵, který se stal prvním oficiálním moderním litevským představitelem, který se věnoval potřebám litevského národa.⁴⁶

Na počátku 19. století Giedraitis zapojil intelektuály ze Žemaitie ke kulturní práci v Alsėdžiai a Varniai ve prospěch litevského lidu. V roce 1812 sestavil komitét, který měl připravit překlad svatého písma do žemaitského dialektu. Výsledkem bylo první litevské katolické vydání Nového zákona v roce 1816.⁴⁷ Mezi těmi, kteří s biskupem spolupracovali, byl Dionizas Poška (1764–1830), který sám v roce 1812 založil první muzeum Litevských starožitností *Baublys*⁴⁸. Tato čistě soukromá instituce měla přispět k rozvoji litevské vědy a kultury. Založení *Baublyse* povzneslo litevské národní uvědomění a posílilo kulturní kontakty mezi litevskými, polskými a ruskými spisovateli.⁴⁹ Dionizas Poška někdy mezi léty 1822–1824 napsal studii *O historii narodu litewskiego i żmudzkiego, oraz o jegu języku*, v kterém i naznačuje vizi k šíření litevské kultury. Podle něj to měly být vědecké práce jako

44 Girdzijauskas, Juozas: *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius 2006, s. 379–380.

45 Osobní jména budu psát především ve formě, které se obvykle používá v litevské i polské historiografii. To znamená, že prakticky až do roku 1883 u autorů, kteří psali pouze v polském jazyce, budu uvádět jejich jméno v polštině, případně v závorce litevsky. U těch, kteří psali bilingvně a sami se přihlásili k litevskému kulturnímu hnutí, budu jejich jména psát v litevštině, případně v závorce polsky. Toponyma také budu téměř výhradně používat v originální formě toho jazyka, kde se dané zeměpisné místo dnes vyskytuje, ve výjimečných případech bude v závorce další forma v polštině nebo češtině.

46 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 251, 257–258.

47 První překlad bible do litevštiny byl sepsán evangelickým luteránským knězem Jonasem Bretkūnasem již mezi lety 1579–1590, avšak nikdy nevyšel. Teprve v roce 1701 byl v Prusku vydán další evangelický překlad Nového zákona.

48 Z hlediska institucionálního můžeme jako první muzeum počítat až Vilniuské muzeum starožitností z roku 1855.

49 Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 346–348.

slovník, gramatika a „vlastní“ dějiny. Což byly podle Pošky hlavně důležité úkoly pro univerzitní literáty.⁵⁰

Podle historika Egidijuse Aleksandravičiuse je litevský národ vedlejším produktem filologie. O jeho vzniku rozhodovaly v první řadě jazykové faktory, povědomí ohrožení (litevštinu užívalo méně lidí), tvorba vědeckých děl (litevské slovníky, gramatiky, kolekce lidových písní) nebo literární tvorba. Podle Bukowiece se termín „ruch Litwinów“ (hnutí Litevců, ne lituanistické hnutí) hodí taktéž do předlistopadového období. Nemluvíme tedy ještě o existenci moderního litevské vědomí jako všeobecné formaci identity, jistotně již tehdy žili lidé, kteří v sobě našli smysl litevské národnosti. Důkazy jsou podle něj jednoznačně v tehdejší literatuře.⁵¹ S tímto pohledem například polemizuje litevský historik Tomas Balkelis. Podle něj byli typickými zástupci raného vlasteneckého hnutí sběratel lidových písní Simonas Stanevičius, jazykovědec Dionizas Poška a samozřejmě i jejich následovník – historik Simonas Daukantas, zakladatel moderní litevské historiografie. Všichni jsou považováni za intelektuální proroky litevského národního hnutí. Ve 40. a 50. letech 19. století pak některé jejich ideje rozšířil biskup Motiejus Valančius, další důležitá veličina, se kterou je spojena celá etapa národního hnutí. Přesto stěží uvěřit, že by tito raní romantici vytvořili jednotné sociální a ideologické společenství patriotů, neboť přímo mezi nimi bylo příliš mnoho ideologických, politických a sociálních rozdílů a příliš málo společných intelektuálních a politických vizí. Těchto osob bylo velmi málo a byly silně závislé na podpoře mecenášů z řad bohaté šlechty. Byli to osobnosti, které bez ohledu na své politické směřování, stále žili v kulturním světě staré polsko-litevské elity. Ačkoliv někteří z nich napsali svá díla litevsky, mnoho jejich traktátů se našlo a kanonizovalo pro své vlastenectví až v posledních desetiletích 19. století.

Adolfas Šapoka, jehož *Lietuvos istorija* sehrála obzvlášť důležitou roli pro formující se litevskou identitu, když mluvil o těchto velkých romanticích, řekl: „*milovali svůj kraj, byli to však patrioti již neexistujícího starého státu.*“ Charakteristický zástupce tohoto hnutí Dionizas Poška (1764–1830) měl typickou mentalitu tehdejšího obyvatele Litevského velkoknížectví. Psal ponejvíce polsky, neprojevoval žádné separatistické tendence či národní sentimenty a neměl žádné tendence k litevskému nacionalismu. V roce 1826 napsal Stanevičius dopis Poškovi, když ho vybízel vytvořit poému umírajícímu caru Alexandrovi I. Ačkoliv jazyk poémy měla být litevština, ani jednomu z nich nepřišlo na mysl protivit se carského režimu.⁵²

⁵⁰ Speičytė, Brigita: *Anapus ribos. Maironis ir istorinė Lietuva*. Vilnius 2012, s. 34.

⁵¹ Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 246–260.

⁵² Balkelis, Tomas: *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius 2012, s. 42.

Romantické vize těchto raných osvícenců připadaly jejich následovníkům divné a zastaralé, jako například biskupovi Valančiusovi. Předpokládá se, že, když přečetl jedno z pseudohistorických romantických Daukantasových děl *Istorija žemaitiška*, Valančius se ho zeptal: „Zdali jsi to napsal opily?“⁵³ Nejspíše měl na mysli více jak tisícistránkový obsah díla a zcela nekritické používání pramenů. Ironické, ale možná i symbolické je, že se tyto dvě hlavní osobnosti tehdejšího litevského národního hnutí rozešly bez větších sympatií jeden k druhému. Díla těchto raných obrozenců mělo velmi omezený ohlas mezi současníky intelektuálů, většina na ně hleděla jako na provinční podivíny. Bez ohledu na několik osobních přátelství, neustanovili hmatatelnější intelektuální společenství se společnými kulturními a společenskými vizemi. Do popředí národního hnutí se dostala až světská inteligence na konci 19. století, a ne tito romantičtí šlechtici z 20. a 30. let 19. století. Vlastenecká elita Litvy jako jednotné společenství intelektuálů, které fungovalo v opozici proti ruskému státu, vznikla až po represích a carských reformách po povstání v roce 1863.⁵⁴

Podle litevského historika Zenonase Ivinskise začíná skutečná litevská historiografie až v druhé polovině 19. století.⁵⁵ Dlouho jsou litevské dějiny čistě chápány jako zemské, které jsou součástí společných polsko-litevských dějin. Národní identita Litevců nebyla ještě vyhraněna a formování novodobého litevského národa prakticky ještě nezačalo. Litevská národní kultura, která byla ovlivňována dominantní polskou kulturou, se teprve v 19. století začíná postupně rozvíjet. Litevský jazyk, jeden z určujících prvků pro vytvoření moderního národa, byl v pozadí. Litevsky mluvilo obyvatelstvo převážně z řad rolníků, případně příslušníků nižší šlechty. Polština a polská kultura na území Litevského velkoknížectví převažovala. Knižní produkce v litevštině vykazuje minimální čísla, mezi vydanými díly převažovaly především kalendáře, katechismy a modlitební knížky, a to především do první poloviny 19. století. Teprve v druhé polovině 19. století nastává tzv. sekularizace tisku a podíl světské literatury se dostává k 40 procentům. Mezi lety 1800 až 1849 vyšlo na litevském území 201 publikací v litevštině.⁵⁶

Polská historiografie se již v první polovině 19. století etablovala mezi širší vrstvy národa a díky jejímu působení v období romantismu začal proces formování polského moderního historického národa. K tomu pomohla například i díla zabývající se litevskou historií, jako

53 Tamtéž, s. 43.

54 Tamtéž, s. 43.

55 Ivinskas, Zenonas: *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius 1991, s. 43.

56 Merkys, Vytautas. *Knygnešių laikai 1864–1904*. Vilnius 1994, s. 29.

byly historické práce Joachima Lelewela (1786–1861)⁵⁷, Józefa Ignáce Kraszewského (1812–1887)⁵⁸ či Teodora Narbutta (1784–1864)⁵⁹. Tito historikové působili na počátku 19. století na Vilniuské univerzitě, tehdy jediné fungující vysoké škole v ruském záboru bývalého polsko-litevského státu. V první polovině 19. století u většiny historiků i dalších vzdělanců platilo rozlišení „*gente Lituanus, natione Polonus*.“ Litvu chápali v kontextu starého polsko-litevského státu, který zanikl v roce 1795. Mnozí z těchto historiků píšící polsky byli přesto nadšení litevští patrioti. Při polsko-litevském dělení, se vůbec nepočítalo s nějakými etnickými otázkami, proto si část litevského území zabralo Prusko, jinou větší část zase Rusko. Vůbec nepřišlo na mysl zabývat se autonomním statutem Litvy, jak to bylo v roce 1809 případě Finska a v roce 1815 v případě Polska. Jelikož v bývalých zemích Litevského velkoknížectví byl zaveden normální guberniální systém, proto Litva v roce 1795 přestala jako odlišná a speciální politická jednotka existovat.

Podle historika Vincase Trumpy v ruských politických kruzích až do 2. poloviny 19. století nenastaly žádné litevské problémy. Pro ruskou administrativu to byly jen polské provincie nebo polská problémy. Rozlišit mezi tím, co je litevské, a co je polské, mohli snadno rozlišit představitelé litevské kultury, jakými byli Poška, Daukantas, Stanevičius nebo Valančius. Dokonce to mohli pochopit i někteří ruští profesori i akademici. Mnohem méně však tomu rozuměla carská vláda, a hlavně její okupační orgány, které se neprojevovaly žádnými ústupky. Připadalo jim, že vše, co je katolické, je vlastně polské a vše, co je psáno latinkou, je psáno polštinou.⁶⁰ Kritéria, kdo je Polák nebo Litevec však nebyla tak jednoduchá. V polsky psaných dopisech Daukantas Narbutta neodbytně přesvědčoval opatrně se přátelit s Poláky, protože můžou mít své zájmy zkreslit fakta litevských dějin.⁶¹

Podle literárního historika Juozapase Girdzijauskase litevské národní sebevědomí rostlo:

a) když pochopilo význam rodného jazyka pro národní život

b) bylo si vědomo své historické minulosti

c) hledalo vlastní kulturu

d) samo vykazovalo tvůrčí aktivitu

Počátek národní kultury podle něj tvořily:

57 Lelewel, Joachim: *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Poznań 1844.

58 Kraszewski, Józef Ignacy: *Wilno od początków jego do r. 1750*. Vilnius 1841.

59 Narbutt, Teodor: *Dzieje starożytne narodu litewskiego* (díl 1–9). Vilnius 1835–1841.

60 Trumpa, Vincas: *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago 1989, s. 48, s. 134–135.

61 Aleksandravičius, Egidijus: *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius 2000, s. 44.

a) různé jazykové práce (gramatika, slovníky)

b) historické a historiografické práce

c) folklorní práce

d) krásná literatura⁶²

Toto Girdzijauskasovo dělení nám pomůže pochopit procesy, které se postupně utvářely v litevské historiografii po celé 19. století a počátku 20. století. Vilnius či polsky Wilno byl poeticky nazýván *Athénami severu* a v dobách svého největšího rozkvětu v první třetině 19. století to byla kolébka polského romantismu. Dlouhé 19. století bylo na Litvě a v Polsku plné převratných dějinných událostí, které začalo v roce 1795 rozpadem Rzeczospolity a vyvrcholilo v roce 1918 vytvořením samostatných národních států. Bývalá Rzeczospolita obou národů byla, až na malou epizodu varšavského knížectví, rozdělena mezi tři tehdejší velmoci, Rusko, Prusko a habsburské soustátí. Všechny tyto tři velmoci měly v 19. století také zásadní vliv na konstituování litevské historiografie.

Polský historik Jerzy Ochmański v roce 1965 periodizoval dějiny litevské kultury v 19. století následujícím způsobem:

1. počátek 19. století – 1863, šlechtické kulturní hnutí

2. 1864–1882 – období boje o národní kulturu

3. 1883–1889 – faktické národní litevské obrození

4. 1890–1905 – hnutí národního osvobození⁶³

Tato periodizace zhruba odpovídá dějinným událostem na území bývalého Litevského velkoknížectví. Zpočátku bylo litevské kulturní hnutí v dominanci polskojazyčné litevské šlechty, i když samozřejmě i tehdy již existovaly výjimky, jakým byl Simonas Daukantas. Po roce 1861, kdy bylo zrušeno na litevském území nevolnictví a potlačeno další proticarské povstání, skončila kulturní nadvláda polsko-litevské šlechty a zároveň se začíná s odstupem formovat svébytná litevskojazyčná národní kultura. Ve většině odborných publikací se rok 1883 a vznik časopisu *Aušra* považuje jako nejvýraznějších mezníků v dějinách litevského národního obrození.

⁶² Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 379

⁶³ Ochmański, Jerzy: *Litewski ruch narodowo kulturalny w XIX wieku, do 1890 roku*. Białystok 1965, s. 198–199.

Juozapas Girdzijauskas rozlišuje několik intelektuálních typů na teritoriu bývalého Litevského velkoknížectví v 19. století.

- Poláci, kteří se o litevský národ vůbec nezajímali. Považovali Litevce za lidi nižšího druhu, dívali se na ně svrchu, pohrdali jejich jazykem, nepřiznávali jim žádná kulturní práva, vědomě ničili jakoukoliv jejich národní iniciativu (např. Leo Borowski, Wacław Pelikan).
- Poláci nebo popoštělí Litevci – odpůrci Unie, kteří uznávali, občas i bránili práva litevského národa na samostatný život (např. Kraszewski, Narbutt).
- Popoštělí Litevci – straníci unie, kteří mluvili a psali polsky, ale Litvu uznávali jako svou vlast, sami sebe nazývali Litevci (např. Mickewicz), avšak nesouhlasili, aby se litevská kultura dělila od polské, neboť chápali v jednotě sílu.
- Dvojjazyční Litevci, (mluvili litevsky i polsky), psali nejvíce litevsky, avšak zastávali unijní pohled (Antanas Baranauskas).
- Litevci píšící nejvíce polsky, ale uměli i litevsky, bránili Litvu a její kulturu (např. Liudvikas Adomas Jucevičius).
- Litevci píšící z principu jen litevsky, ačkoliv uměli i polsky, důsledně bojovali za práva litevského národa (Simonas Daukantas).
- Litevci píšící z principu litevsky, ale polštinu využívali k šíření litevství (Maironis).⁶⁴

Ve výrazech „litevská kultura“ nebo „litevské dějiny“ se nedá určit přesná hranice mezi tím, co bylo „litevské“, nebo co již bylo „polské“. V zásadě se za litevské považuje vše to, co za litevské považovali tehdejší a současní Litevci. Termíny jako „Litevec“ (Litwin) nebo „litevský“ nemůže považovat za pevně dané a exkluzivní tím, že by se zároveň nadřadily nad termíny jako „polskost“ nebo „běloruskost“. Také se nedá v historiografických pracích používat lingvistické kritérium u jednotlivých autorů, také i proto, že obzvláště v druhé polovině 19. století jsou často autoři bilingvní a používají stejně oba jazyky. Tudiž prakticky až do roku 1883 budu používat termín „litevský“ nebo „litevská historiografie“ v širším slova smyslu a v daném kontextu, aniž by bylo kritérium národnostní nebo jazykové měřítko. Jediným pomocným kritériem by mohlo částečně sloužit geografické měřítko, avšak ani to nemůže být zcela přesné. Například Joachim Lelewel nepocházel z území bývalého Litevského velkoknížectví, avšak nějakou dobu žil a tvořil na Litvě, proto také i ho můžeme zařadit do litevské historiografie. Po roce 1883, kdy na Litvě i v Polsku dochází k formování moderního národa, je již víceméně jazyková hranice jednotlivých autorů jasná.

64 Girdzijauskas, *Lietuvii*, s. 370–371.

3. LITEVSKÁ HISTORIOGRAFIE V LETECH 1805–1863

3.1. Vilniuská univerzita v letech 1805–1831

Historické vědomí stanovilo jednu z funkcí, které konstituovaly styl myšlení po celé 19. století. Historismus se stal současně jedním z hlavních kategorií o člověku, prostředí, ve kterém žije a civilizaci, kterou tvoří. Historie byla hlavní silou, která determinovala lidský osud, a její poznání se stalo jedinou cestou pochopení neodvratné logiky dějin. Studování historie přijalo i větší formu poznávání člověka ve všech jeho projevech jeho aktivity. Především zásluhou historiků začal být zájem o dávné mýty, příběhy a legendy, které tito historikové usilovali propojit s tehdejší historickou vědou. Romantismus jako tehdejší hlavní filozofický směr se snažil spojit historické a mytologické myšlení. Mytologie byla považována za historii *dějin ducha* a za kulturní oblast, ve kterém se projevuje specifikum národa. Romantismus byla tedy cesta složitého hledání ztraceného přístupu k duchovnímu světu. „Duch“ se mohl projevit v nejrůznějších formách, např. v přírodě i v lidských dějinách, a také v jazyku, kultuře, zejména pokud se nejednalo o kulturu umělou, nýbrž přirozenou lidovou. Jen tak pochopíme heslo hledání „ducha dějin“ v romantické reflexi historie, skrze dějiny se mohl zjevovat jejich duch, smysl dějin a jeho prostřednictvím zase smysl světa a lidské existence.⁶⁵

Do roku 1831 to byla zcela jistě Vilniuská univerzita, která se nejvíce zasloužila o kulturní a společenský rozvoj litevské společnosti. Mimo jiné zde fungovala velká univerzitní knihovna, která byla přístupná široké veřejnosti. Vilniuská univerzita byla nejdůležitější vědeckou institucí v zemi, kde získalo vyšší vzdělání několik představitelů litevské demokratické kultury, například Simonas Stanevičius, Simonas Daukantas, bratři Nezabitauskisovi-Zabitisovi, Pranas Zatorskis a další. Byla to právě univerzita, která na počátku 20. let 19. století zformovala nejdůležitější litevské demokratické kulturní ohnisko, které se stalo centrem lituanistických výzkumů. Ruský profesor Ivan Lobjko (1786–1861), který si mimo jiné také dopisoval s Václavem Hankou, ve svém deníku poznamenal, že Vilniuská univerzita je i zásluhou skvělých profesorů nejlepší v celém carském Rusku, a to nejen díky počtu studentů. Podle historika umění Ludwika Janowského, profesora dějin umění na obnovené

65 Řezník, *Formování*, s. 72.

Vilniuské univerzitě v meziválečném období po roce 1919, byla v 19. století Vilniuská univerzita schopna vyrovnat se těm nejlepším západoevropským univerzitám.⁶⁶

Vilniuskou univerzitu určitě můžeme označit za instituci, kterou spojujeme s počátky národní litevské historiografie, a to i přesto, že většina historiografických děl byla sepsána v polském jazyce. Mezi lety 1803–1832 byla Vilniuská univerzita nejvýznamnějším střediskem profesionálního bádání nad dějinami Litevského velkoknížectví. Kolem ní se shromáždili učenci, kteří začali vykládat poznatky získané z historických pramenů a zformulovali tak první interpretace litevských dějin.

V lednu 1803 Alexander I. (1777–1825) potvrdil novou reorganizaci školství. V roce 1803 se stal Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861) kurátorem řízení školství v osmi guberniích západního Ruska, které zahrnovalo i území bývalého Litevského velkoknížectví. V jeho školách se dodržoval program, který vypracovala Národní vzdělávací komise. Základním vzdělávacím centrem na litevském území se stala Hlavní škola vilenská, která v dubnu 1803 přijala název Carská univerzita. Zároveň získala širokou autonomii v rozsahu výuky, ve výběru profesorů a také právo jmenování čestných členů. Jazykem výuky se stala na Vilniuské univerzitě polština, která tím nahradila latinu. Univerzita také získala solidní materiální zabezpečení. Nová nastavená pravidla, která umožňovala najímání profesorů podle určitých kritérií, zajišťovala dobré platy, společenskou prestiž a velkou svobodu v bádání. Velmi rychle to přineslo ovoce v rozkvětu výuky a učinilo to z Vilniuské univerzity brzy středisko v matematicko-přírodovědných vědách, tak i v humanitních, kam spadaly i dějiny. Do roku 1805 zde přednášel emeritní profesor Hlavní školy Tomasz Hussarzewski (1732–1807). Po jeho odchodu však nebyla katedra historie až do roku 1815 obsazena. V tomto roce tehdejší rektor školy poprosil mladého Joachima Lelewela (1786–1861), aby zde přednášel. V roce 1818 odjel Lelewel na čas do Varšavy a výklad obecné historie po něm převzal Ignacy Żegota Onacewicz (1780–1845) a to až do konce akademického roku 1820/1821. Od ledna 1822 zde opět přednášel Lelewel. Hlavní příchod Lelewela do Vilniusů se udál v době návratu z pětileté vědecké cesty knížete Michała Bobrowského (1784–1848)⁶⁷, významného paleografa a slavisty. O tři roky dříve přednášel na

66 Žukas, Saulius: *Simonas Daukantas*. Kaunas 1988, s. 26.

67 Michał Bobrowski byl blízkým přítelem Václava Hanky, se kterým se seznámil v roce 1817, když odjížděl na studijní pobyt do Vídně. Známost se přerodila v přátelství, což dokazuje i verš, který Bobrowski Hankovi napsal. Pravděpodobně jeho zásluhou poslal Hanka v červnu 1819 zásilku českých knih vilniuské univerzitě. Nejspíše i díky tomu byl Václav Hanka 15. listopadu téhož roku jmenován čestným členem Vilniuské univerzity za jeho zásluhu v oblasti filologie. - Piročkinas, Arnoldas: *Lietuvos šviesuomenės ryšiai su Vaclavu Hanka*. In: L. Řeháček, L. Švec (red.), *Česko-litevské vztahy v průběhu staletí*. Praha 1998, s. 111; Karczmarz, Grzegorz; Chartanowicz, Margarita, *Fiedorowna Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–*

Právnické fakultě Ignacy Ołdakowski (1785–1821) nebo skvělý právní historik Ignacy Daniłowicz (1788–1843), jehož práce položily základ historie litevského práva. Daniłowicz se proslavil tím, že často s nemilosrdnou vědeckou kritičností bořil nejednu poetickou legendu dávné Litvy. Těm, kteří idealizovali litevskou minulost, se jeho výklady litevských dějin moc nelíbily, což můžeme i vyčíst později z Daukantasova dopisu Narbutovi.⁶⁸ V roce 1822 se Lelewel i Daniłowicz stali členy univerzitní komise, která měla vydat Litevský statut z roku 1529, avšak práce zůstaly do poloviny roku 1824 přerušeny.⁶⁹

Litevský historik Linas Eriksonas přinesl jiný pohled na ranou litevskou kulturu související se znovuoobením Vilniuské univerzity. Podle něj se po roce 1815 snažily carské úřady přiblížit západní území říše blíže k idejím ruské říše, a to zejména ve sféře kulturního kapitálu. Klíčem v procesu imperiální akulturace byl hrabě Nikolaj Petrovič Rumjancev (1754–1826), bývalý velvyslanec u německého císaře, později ministr zahraničí Alexandra I. v letech 1808 až 1814. Historie Litevského velkoknížectví měla být dekonstruována a poté znovu sestavena pod záštitou ruského carského domu. Jeden z mužů Rumjancevovy sítě, který začal přednášet na Vilniuské univerzitě, byl ukrajinský historik Ivan Lobjko. Lobjko byl dokonce placen prostřednictvím sekretáře generálního gubernátora a měl sehrát roli v podpoře litevského nacionalismu. Další známí intelektuálové v litevském vlasteneckém hnutí, jako Dionizas Poška nebo Simonas Stanevičius, byli taktéž hrabětem Rumjancevem podporováni v jejich historickém a sběratelském úsilí, které by podpořilo litevské historické povědomí, především s úmyslem být v opozici proti polskému (unijnímu) pojetí dějin. Přístup „*rozděluj a panuj*“ měl vnést nedůvěru mezi Poláky a Litevce. Polská administrativa na univerzitě se pokusila minimalizovat ruský vliv pronikající prostřednictvím litevských patriotů. Profesoru historie na Vilniuské univerzitě Ignacy Onacewiczovi (1780–1845), který byl placen Rumjancevem, aby se zabýval otázkami litevských dějin, bylo opakovaně zamítnuto vybavení k přednášení litevských dějin. Rumjancev alespoň poskytoval finanční podporu pro první lingvistické vědecké knihy k podpoře litevského jazyka. V roce 1825 se jednalo s Kajetánem Niezabitowskim o vytvoření svou slovníků žemaitského jazyka. Všechny tyto iniciativy byly konány s cílem, aby způsobily co nejvíce škody myšlenkám litevských

1915, In: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 33/4, 1988, s. 967.

68 Ivinskis, Zenonas: *Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar*. In: *Suvažiavimo darbai* 3, s. 323.

69 Błachowska, Katarzyna: *Wiele historii jednego państwa. Obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku*. Warszawa, 2009, s. 28–30.

unionistů. Bylo vhodné, aby se co nejvíce oddělila historická Litva od Polska a výrazně byly glorifikovány litevské dějiny do uzavření unie v roce 1569.⁷⁰

Mělo se například najít dostatek důkazů ke smíšeným velkoknížecím litevsko-moskevským sňatkům. Za tímto účelem například požádal Rumjancev Lobočka, který měl přístup do archivu v diecézi, aby v litevských knihovnách hledal ruské rukopisy, především ty, které se týkají období panování velkoknížat Algirdase a Vytautase. Hrabě Rumjancev také zadal článek k oslavení heroičnosti velkoknížete Vytautase. Ten napsal Antoni Hlebowicz, Onacewiczův student, který byl také na výplatní pásce hraběte. Práce byla vytištěna na stránkách místního časopisu *Dziennik Wileński*.⁷¹ Kromě Hlebowiczova článku vyšlo ve výše zmíněném deníku také několik dalších statí o litevské kultuře. Například v roce 1823 od Ivana Lobočky o žemaitských obřích hrobech nebo v roce 1824 od Kajetána Niezabitowského o litevské bibliografii. *Tygodnik Wileński* také otiskl několik litevských lidových písní a Teodor Narbutt zde vydal několik svých článků o litevských dějinách.⁷² Mělo také dojít k překladu kroniky Macieje Strykowskiého; k tomu nedošlo pravděpodobně z důvodu Rumjancevovy smrti v roce 1826. Ve 20. letech 19. století, poté co byli zavíráni někteří členové tajných studentských spolků, tak jim Rumjancev často pomáhal k přežití od perzekuce. Onacewicz byl díky tomu jmenován profesorem v Charkově na Ukrajině. Po Rumjancevovy smrti v roce 1826 jím vytvořená síť nějaký čas ještě fungovala, ale její existence skončila s polsko-litevským povstáním v roce 1830–1831. Některé plody této spolupráce se dostavily až později. Žemaitický kněz Niezabitowski, který byl předtím spojen s Rumjancovým okolím, se zapojil do litevského povstání na Litvě v roce 1831. Po jeho porážce se přesunul do Paříže, kde publikoval kolekci písní a balad v žemaitském dialektu. Mezi nimi i baladu o Birutě, matce velkoknížete Vytautase. Balada byla původně napsána Silvestrasem Valiūnasem, žemaitským šlechticem, který však padl při povstání.⁷³

Po vídeňském kongresu začala po celé Evropě vlna omezování univerzitních svobod. V roce 1817 ruské Ministerstvo náboženství a osvěty iniciovalo akci, která vyvolala celkovou změnu vzdělávacího procesu v Rusku na všech jeho úrovních. Byli odvoláni kurátoři vědeckých krajů a omezena svoboda univerzit. Již v roce 1817 musel odstoupit kurátor charkovského vědeckého okresu Seweryn Potocki (1762–1829) a z Charkovské univerzity bylo propuštěno

70 Eriksonas, Linas: *National Heroes and National Identities. Scotland, Norway and Lithuania*. Brusel 2004, s. 270.

71 Tamtéž, s. 270–271.

72 Maciūnas, Vincas: *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Disertační práce na univerzitě Vytautase Velikého v Kaunasu. Kaunas 1939, s. 52.

73 Eriksonas, *National*, s. 272.

dvacet profesorů. V roce 1818 podali demise kurátoři v Dorpatu (Tartu), v Kazani a v roce 1821 také kurátor v Petrohradu. Novým kurátorem v Kazani se stal Michał Magnicki, který se proslavil tím, že v roce 1819 jako inspektor vystoupil s požadavkem na likvidaci Kazaňské univerzity a také chtěl například zbourat budovu univerzity, jelikož to podle něj bylo sídlo volnomyšlenkářství a rozhazování peněz. K likvidaci sice nedošlo, leč Magnicki již jako kurátor okresu, transformoval kazaňskou univerzitu na klášterní, která bude vychovávat poddané oddané církvi a samoděržaví. Represe nařízené na všech ruských univerzitách nemohly minout ani Vilniuskou univerzitu, ale díky pevné pozici Adama Czartoryského, k tomu došlo až o něco později než na jiných univerzitách.

V květnu 1823 na výročí schválení Konstituce 3. května, několik žáků vilniuského gymnázia napsalo na tabuli heslo *Wiwat Konstytucja*, což byla pro vládu záminka k represím. Díky tomu vilniuský generální gubernátor Aleksander Rimski-Korsakov (1753–1840) zahájil vyšetřování, když odeslal do Varšavy velkoknížeti Konstantinovi (1779–1831) nepravdivou zprávu o situaci ve Vilniusu. Rektor Józef Twardowski (1786–1840) svolal komisi mající vyjasnit událost, ale sankce uložené gymnazistům neuspokojily vládu. Ještě v květnu 1823 byli uvězněni žáci i učitelé gymnázia a na pokyn samotného velkoknížete Konstantina i rektor Twardowski. V červenci velkokníže poslal do Vilniusu Nikolaje Novosilcova (1761–1838), kterému svěřil funkci komisaře univerzity. Vlna represí a zatýkání se dotkla žáků i učitelů provincionálních škol. Na začátku roku 1824 bylo zahájeno vyšetřování ohledně spolku filomatů a filaretů a v dubnu téhož roku podal demisi kurátor vilniuského okresu vědeckého Adam Czartoryski. Od září 1824 tuto funkci po něm převzal Nikolaj Novosilcov. V srpnu 1824 speciální výbor, který tvořili generál Alexej Arakcejev, nový ministr osvěty Aleksander Szyszkow a senátor Nikolaj Novosilcov, vydal rozhodnutí ohledně tajných studentských spolků filomatů a filaretů. Výbor také rozhodl ohledně další výuky na univerzitě. Prikázal odstranit nevhodné učebnice (včetně učebnice polské gramatiky), zostření cenzury knížek přivezených ze zahraničí nebo vydání předpisů o dozoru nad studenty i uční. Výbor také vyhostil z Vilniusu profesory: Joachima Lelewela, Ignacy Danilowicze nebo Michała Bobrowského. Novosilcova čistka v profesorském sboru velmi oslabila humanitní vědy na Vilniuské univerzitě. Především to bylo znát na katedře historie, kde na místo Joachima Lelewela, povolal Novosilcov nekompetentního Pawla Kukolnika (1795–1884). Kukolnik až do uzavření univerzity přednášel obecnou historii v ruštině. Jerzy Michalski o něm napsal: „*Chudý a opovrhovaný byl Kukolnikův výklad, v protikladu k Onacewiczovým zajímavým přednáškám.*“ Již v roce 1828 byl na základě falešného udání kliky Wacława

Pelikana (1790–1873), tehdejšího rektora univerzity a Novosilcova přísluhovače, Onacewicz zatčen a taktéž vyhoštěn z Vilniusu.⁷⁴

V prvních desetiletích 19. století se udály zásadní změny v evropských humanitních vědách. V této době byla paradigma osvícenské filozofie podpořena idealistickými myšlenkami německých filozofů, kteří do filozofie dějin přinesli koncepci národů jako svébytných subjektů a spolu s tím i spasitelské vize jejich existence. Tyto koncepce radikálně změnily perspektivu poznávání vlastních dějin a přinesly rozvoj především těch národních historiografií, které měly vlastní stát, popřípadě dlouhou historickou státnost, i když přerušenu. Polská historiografie tehdy na Vilniuské univerzitě začala rozvíjet svou vlastní národní historiografii, přestože neměla svůj vlastní stát. Poznatky, které tu vznikly, byly základem současné moderní polské historické vědy. Moderní litevská historiografie zatím na svůj vznik čekala, ale díky romantické škole i litevská historická věda udělala první krok k modernosti.

Nově vzniknuvší umělecký a filosofický směr romantismus vnesl do národního diskurzu zcela nově chápaný fenomén národního ducha zrcadlícího se v dějinách, jazyce, tradicích nebo lidové kultuře. S romantismem národ překročil meze osvícenského, ve své podstatě, racionalistického ideálu vlastenectví a občanských ctností a mohl se stát hodnotou o sobě, předmětem kultu. Díky fascinaci romantismem přispěla Vilniuská univerzita ke vzniku profesionálních lituanistických studií v oborech, jakými byly etnografie, jazykověda nebo historie. Začaly být postupně systematicky sbírány různé lidové obyčeje, písně či zvyky litevského národa. Mnoho z těchto motivů z litevských dějin zvěčnil ve své poezii Adam Mickiewicz. Nově byl objeven i litevský jazyk. Vědecký výzkum v tomto oboru začal Tadeusz Czacki v díle publikovaném v roce 1800 *O litewskich i polskich prawach*. Druhým vydaným dílem bylo v roce 1808 *Rzut oka na dawność litewskich narodów* od studenta Vilniuské univerzity Joachima Lelewela.⁷⁵ V roce 1806 kněz Franciszek Ksawery Michał Bohusz (1746–1820) (lit. Pranciškus Ksaveras Mykolas Bogušas) vydal oceňovanou práci *O początkach narodu i języka litewskiego*. V ní se Bohusz snažil dokázat, že litevský jazyk je dokonalý, celkově bohatý a logický a v dávné době měl pravděpodobně velkou literaturu. V roce 1822 Kazimierz Kontrym (lit. Kazimieras Kontrimas, 1772–1836), lektor a knihovník univerzity, vypracoval pro Adama Czartoryského memoriál *Język litewski*, ve kterém navrhoval zavedení litevštiny jako univerzitního kurzu. Návrh sice nebyl zrealizován, ale to

74 Błachowska, *Wiele*, s. 30–33.

75 Stolzman, Małgorzata: *Nigdy od ciebie miasto. Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*. Olsztyn 1987, s. 43.

nezabránilo dalšímu studiu litevského jazyka a studiu dějin. V této době Joachim Lelewel zahrnul dějiny Litvy do svého výkladu obecné historie a Simonas Daukantas, tehdejší student vilniuské univerzity, začal psát první národní dějiny v litevském jazyce.⁷⁶

Intelektuální život na Litvě, který začal být likvidován v letech 1823–1824, když po procesu s filomaty a filorety nastalo období Novosilcových represí. Úplně pak zmizel po listopadovém povstání v roce 1831, kdy byla kromě medicínské fakulty uzavřena univerzita, a začal masový exodus polské intelektuální elity. Ve vadnoucím polistopadovém Vilniusu zůstalo kolem 50 tisíc obyvatel, polovinu z nich tvořili Židé a Rusové, kolem 25 tisíc Poláků nebo jak se rádi nazývali – Litwini.⁷⁷

Uzavření univerzity nepřerušilo bádání nad minulostí Litvy. V 30. a 40. letech 19. století začala vycházet celá řada publikací, které se věnovaly historii, archeologii a etnografii Litvy. Jejimi autory byli téměř všichni bývalí profesoři a odchovanci Vilniuské univerzity: Ignác Danilowicz, Joachim Lelewel, Ignác Onacewicz, Józef Jaroszewicz, Jozef Ignác Kraszewski, Teodor Narbutt, Michal Baliński, Eustachy Tyszkiewicz, Konstantin Tyszkiewicz a Simonas Daukantas. Existence obnovené Vilniuské univerzity trvala sice jen 20 let, byla to však doba, ve které se formovaly základy moderní polské historiografie a narodila se zde historiografie Litvy a litevská historiografie.⁷⁸

3.2. Počátky litevské národní kultury, její formování a hlavní osobnosti

Zpočátku mělo silné zastoupení v litevském kulturním hnutí žemaitská regionální skupina. Litevskou literaturu a kulturu na počátku 19. století oživil především intelektuálové ze Žemaitška. Žemaitška svébytnost byla podmíněna především historickým a politickým vývojem a teprve druhotně i kulturním vývojem. Příčin větších kulturních aktivit Žemaitů, na rozdíl od obyvatel jiných částí Litvy, bylo několik. Především Žemaitsko bylo poměrně bohaté. Na konci 18. století představovali svobodní rolníci jednu třetinu všech litevských rolníků, ale v Žemaitsku to byla polovina. Další specifický rys Žemaitška byl větší počet v zastoupení drobné šlechty. Na konci 18. století tvořili celkem 12 % populace, zatímco na jiných místech Litvy to bylo i o polovinu méně. Obě skupiny, rolníky i drobnou šlechtu, společně sblížoval podobný majetkový statut, vzdělání a typ kultury, což byl především však jazyk. Drobná žemaitška šlechta v tomto období požívala především litevštinu. Na druhou stranu to neznamená, že by byla pro ně polština cizí jazyk. Litevština nebyla pouze jazykem

76 Błachowska, *Wiele*, s. 34.

77 Stolzman, *Nigdy*, s. 6–7.

78 Błachowska, *Wiele*, s. 33–35.

používaným v soukromí, o čemž svědčí Włodzimierz Gadon: *Celý lid žemaitského knížectví mluví svým provinčním jazykem a má knížky i Bibli v tomto jazyku vytištěné. Na všech farních školách se počáteční výuka koná v žemaitském jazyce a další pak v polském. Polský jazyk byl jazykem národním, jazykem vyšší vrstvy nebo soudním. Možno bylo často vidět předsvatební smlouvy, závěti, obliga a další dokumenty napsané v jazyku žemaitském.*⁷⁹

Do farních škol nechodili pouze šlechtické děti, ale často, jestli ne více, i děti rolníků. Mnoho absolventů žemaitských škol následně vstupovalo na Vilniuskou univerzitu. Ve farních školách v Žemaitsku se konala výuka v litevském jazyce. Z citovaných pramenů jednoznačně vychází, že žemaitský jazyk, jeden z dialektů litevského dialektu, byl na přelomu 18. a 19. století zcela živým jazykem, ačkoliv neměl za sebou svoji bohatou literaturu. Šlechtického původu byli Antanas Klementas či Dionizas Poška, kteří pocházeli ze Žemaitka a posléze se stali zástupci litevské národní kultury. Rolnického původu byli Antanas Strazdas (původně z Aukštaitka), Silvestras Teofilis Valiūnas a pak především Simonas Stanevičius nebo Simonas Daukantas.⁸⁰ Zajímavý je i celkový počet studentů ze Žemaitka na Vilniuské univerzitě. Například v letech 1822–1823 to bylo celkem 78 studentů, což bylo tehdy 9 % ze všech studentů na univerzitě.⁸¹

Vztah kulturních vilniuských elit k litevskému jazyku byl až na malé výjimky lhostejný či až neochotný. Na Vilniuské univerzitě probíhaly diskuze nad otevřením lektorátu litevského jazyka. Tento projekt ohlásil kurátorovi, knížeti Czartoryskému, Kazimierz Kontrym 17. dubna 1822. Přitom se odvolával na příklad Dorpatské univerzity, kde se již tehdy vyučovalo estonštině a lotyštině, aby místní pastoři rozuměli svým věřícím. Kontrym měl již svého kandidáta na tuto pozici a tím byl žemaitský šlechtic Leonas Uvainis (pol. Leon Uwojń), autor etymologického slovníku litevského jazyka. V roce 1825 zasedla mimořádná univerzitní komise, ve které byl Ivan Lobjko nebo Leon Borowski, která opět měla projednávat změny na fakultě literatury a svobodných věd a opět navrhla zavedení litevštiny do výuky s tím, že tímto jazykem mluví dostatečná část obyvatel vilniuské gubernie i sousedních. Projekt mělo schválit ministerstvo školství, ale znovu se nedočkal úspěšné realizace. Bylo několik důležitých prvků, které byly zásadní pro rozvoj lituanistických studií. Tím byly demokratické Lelewelovy názory a taktéž jeho historický criticismus, Onacewicův romantismus a nadšení k litevské historii, filologická dílna Gotfryda Ernesta Grodecka a také všeobecná

79 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 60.

80 Tamtéž, s. 56–61.

81 Maciūnas, *Lituanistinis*, s. 75.

prolitevskost Lobošky. Všechny tyto faktory zapůsobily na litevskojazyčné studenty, kteří posléze sami propagovali a šířili litevskou kulturu.⁸²

Zájem o lituanistické studie na počátku 19. století se ještě jednoznačně neváže s počínajícím vytvářením národní litevské identity, ačkoliv to bezpochyby můžeme alespoň považovat za jeho předzvěst. Rozhodně nejpřitažlivější byl výzkum litevských dějin. Domácí historie měla zatím pro mnohé intelektuály příchut' exotiky a entuziasmu. Zároveň jejich nadšení šlo v ruku v ruce často s velkými vědeckými nedostatky. Vědecký výzkum v tomto oboru začal Tadeusz Czacki (1765–1813) v díle opublikovaném v roce 1800 *O litewskich i polskich prawach*.

Tadeusz Czacki ve svém slavném díle „*O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródlach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydanym*“ v roce 1800 napsal, že *Polsko je už vymazáno jako národ*. Podle dominujícího pojetí národa platilo, že stát i národ jsou synonyma. Czacký musel spojit záhuby státu se záhubou národa. Po pesimistických slovech přesto vyjadřuje naději pro národ i po konci státu. Podle Czackého *nám ještě zůstalo civilní právo*. Tím měl na mysli, že byl ještě zachován Litevský statut, který uchovával národ jako právní subjekt. Národ tímto utvrzuje svou identitu ne podle jazykových nebo etnických principech, ale podle právních. To byl samozřejmě ještě „starý“ litevský šlechtický národ, ve kterém ještě nebylo místo pro většinu obyvatel, tj. pro rolníky. V takovém národě se prakticky nepoužívala litevština, kterou litevská nobilita téměř zapomněla. Archaický litevský šlechtický národ stále existoval i po zániku státu. Právě on byl hlavním hybatelem a jediným strážcem starých politických tradic Litevského velkoknížectví.⁸³

Starý litevský národ byl pomalu odsunut do pozadí. Díky romantismu i německé filozofii se duch národa hledal: v řeči, mytologii, v obyčejích a v lidové tvorbě. Bylo chápáno, že i bez vlastních státních institucí může národ existovat jako duchovní derivát, a dokonce být garantem národního obrození. V roce 1808 Franciszek Xsawery Bohusz (1746–1820)⁸⁴ vydává ve Varšavě v polštině napsaný traktát *O początkach narodu i języka litewskiego*, ve kterém je pro něj faktem existence národa samotné přežívání litevského jazyka. Z toho

82 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 62–64.

83 Aleksandravičius, *Praeitis*, s. 39–40.

84 Franciszek Xsawery Michał Bohusz se narodil 1. ledna 1746 ve vesnici Vaisgėniai (Ukmergský kraj). Studoval na Vilniuské akademii a v Římě se stal jezuitou, později z řádu vystoupil. Spolu s Antanem Tyzenhauzem, u kterého několik let sloužil v Grodnu, cestoval po Evropě. V roce 1778, když byl v Paříži, tak Bohusz vybízel Jeana Jacquese Rousseaua, aby se přestěhoval na Litvu, když mu slíbil postavit v Bělověžském pralesní dům a postarat se o něj. Bohusz se také v roce 1794 přidal k povstání a za to si odseděl 15 měsíců ve vězení, vybízel odstranit robotu, srovnat práva měšťanů a šlechticů. Nějaký čas byl generálním vizitářem litevských škol. Od roku 1804 žil ve Varšavě, od roku 1810 tam pracoval jako právník. Byl činným členem Varšavského vědeckého spolku přátel a čestným členem Vilniuské univerzity. Zemřel 4. dubna 1820 ve Varšavě. Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 388.

však nevyplývá, že by byli pouze Litevci ti, kteří mluví litevsky. Bohusz vybízí litevskou šlechtu, aby používala litevštinu jako rozvinutý civilizovaný národní jazyk. Ve studii ukazuje na starobylost litevského jazyka, ale také jeho jemnost, plynulost, muzikálnost a také chválí jeho zřetelnost. Za tímto cílem ji srovnává s jinými jazyky (polštinou, němčinou, řečtinou), předkládá malý polsko-litevský slovníček, cituje tři lidové písně, anonymní verše a pár překladů antických autorů. Ačkoliv kniha nemá vědeckou hodnotu, je významná tím, že jsou zde vyzdvihovány vlastenecké ideje.⁸⁵

Když Czacki analyzoval Litevský statut, poukázal, že celý zákoník je autentické litevské civilizační dílo. Litevské proto, že se opíralo o zvykové litevské právo a civilizační proto, že se mohlo zformovat pouze pod vlivem římského práva, což dokazuje i evropskost litevského národa. Mezitím podobně vysvětluje litevskou autenticitu a autochtonii. Litevština je podle něj odlišný jazyk a není to žádný mix mezi dialekty. Na Litevce neměly vliv žádné jiné národy v předhistorické době, a proto jsou ve své zemi jako jedinými pány.⁸⁶

Simonas Daukantas rekonstruuje dávnou litevskou kulturu tím, že se opírá o etnografii své doby, ve které žije. Což je samozřejmě po vědecké stránce pochybná věc, ale v Daukantasově okolí se rozumělo, že lid je součástí společnosti i národa, a dokonce je to nejdůležitější podmínka existence tohoto národa. V době, kdy Daukantas studoval, byla struktura obyvatelstva na Litvě následující: dominoval šlechtický národ, který měl svou dlouhou a slavnou historii, ale neměl etnicky autentické tradice, které byly potřebné v romantických hledáních svých kořenů. Zatímco litevští rolníci nebyli ještě součástí historického národa. Gediminas a Vytautas byli historickými hrdiny šlechty. Daukantas ve svých dílech spojil to, co začali psát Czacki a Bohusz. Udělal rozhodující duchovní pohyb k modernímu národu. Tento pohyb však automaticky neznamenal změnu orientace v litevském společenství. Jeho díla byla určena jen pro úzký zlomek lidí, teprve po padesáti letech je znovu objevení noví litevští národní obrozenci, jakými byli Basanavičius nebo Šliūpas.

Nejvýznamnější polský historik 1. poloviny 19. století Joachim Lelewel (1786–1861)⁸⁷ oznámil v *Tygodniku Wileńskim* programový text věnující se vlastnostem, které jsou u historika žádoucí. Byl to jeden z prvních metodologických manifestů, zakořeněný ve

85 Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 388–389.

86 Aleksandravičius, *Praeitis*, s. 42.

87 Joachim Lelewel se narodil 22. března 1786 ve Varšavě a pocházel ze zpolonizované pruské šlechty. V letech 1815–1818, 1822–1824 přednášel na Vilniuské univerzitě, kterou před tím sám vystudoval. Podporoval vztahy s pokrokovými studentskými organizacemi, nejvíce s filomaty a filarety, kvůli čemu byl z univerzity propuštěn. Později, když žil v Polsku, se účastnil polsko-litevského povstání v letech 1830–1831. Po potlačení povstání emigroval do zahraničí, kde dále pokračoval ve vědecké a politické činnosti. Zemřel v roce 1861 v Paříži. Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 390.

volteriánské tradici. Historikovi nepostačila pouze důkladná znalost popisovaných témat, ale musí mít schopnost selekce pramenů. Lelewel rovněž vyzdvihoval potřebu objektivismu, kriticizmu a povinnost obeznámení se s originálními prameny, a nejen pouze z jejich opisů. Historik se také měl zabývat statistikou, ekonomií, náboženstvím a pomocnými vědami historickými.⁸⁸ Tématu starších litevských dějin se poprvé Joachim Lelewel věnoval krátce po vydání díla Francziseka Bohusze - *O początkach narodu i języka litewskiego*.⁸⁹ Bohusz již v roce 1806 ve Varšavském vědeckém spolku (*Towarzystwo przyjaciół*) představil svoje pojednání *O początkach narodu i języka litewskiego*, které bylo o dva roky později i publikováno. Mimo zjevného autorova diletantismu, vzbudilo jeho dílo nadšení mezi tehdejší litevskou inteligencí. Bohusz napsal, že Litevci pocházejí ze starodávného starogermánského kmene Herulů a také byl zastánce původnosti litevského jazyka.⁹⁰ Lelewel na stránkách svého díla pečlivě zvážil všechny argumenty na podporu teze společného původu Litevců a dávných Herulů. Zároveň zde zformuloval svoje pochybnosti nad Bohuszovými závěry. V jeho slovech se tkví neobyčejná erudice a znalost pramenů, spojená se smyslem ke kriticizmu. Podle Bukowiece je stručné Lelewelovo dílo o litevské prehistorii z dnešního pohledu jediný objasňující historiografický text z počátku 19. století, který stojí za pozornost.⁹¹

Dalším významným historikem zabývající se litevskými dějinami byl Ignacy Onacewicz (1780–1845), který byl o něco starší než Lelewel. Byl to vlastně Onacewicz, který v roce 1819 začal jako první přednášet na Vilniuské univerzitě domácí dějiny, podrobnou historii Polska a Litvy, jako samostatný předmět. Jeho předchůdce Lelewel řešil tyto problémy v rámci kursů světových dějin. Onacewicz dějinám Litvy zasvětil celý svůj profesionální život. Vštěpoval svým studentům romantický duch milované národní minulosti. Tedy jako jeden z prvních velmi poetizoval litevské dějiny, které načtl ve svých přednáškách na univerzitě, když v nich promlouval o hlubokých lesích, patriarchálním životě, písních Vaidilů či heroických taženích Litevců. V dopise Kraszewskému z roku 1842 napsal „*miluji Gediminase, Kęstutise, Algirdase a Vytautase, jelikož díky nim se Litva stala veliká a čestná, malými chybami se vyrovnali velkými hodnotami.*“⁹² Zároveň se stal hlavním a nejdůležitějším učitelem litevského historika Simonase Daukantase.

88 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 68–70.

89 Lelewel, Joachim: *Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z Herulami*. Vilnius 1808.

90 Stolzman, *Nigdy*, s. 43.

91 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 68–70.

92 Ivinskis, *Lietuvos istorija romantizmo*, s. 323.

Jako první napsal populárně podané domácí dějiny již v roce 1822 (nebo alespoň začal psát) Simonas Daukantas. Název jeho díla zní *Darbai senųjų Lietuvių ir Žemaičių* neboli *Práce starých Litevců a Žemaitů*. V tomto velmi zbeletrizovaném výkladu domácích dějin šlo především o to vyvolat ve čtenáři pocity hrdosti a taktéž ochotu k identifikaci se slavnými předky. V roce 1836 vydal Adam Jucewicz v polštině dílo, které obsahuje výklad litevských dějin pro děti.⁹³ Jucewicz byl zároveň prvním skutečným litevským etnografem. Byl autorem děl jako *Przysłowia ludu litewskiego*, *Wspomnienia Żmudzi*, *Pieśni litewskie*, *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów*. Především to byli spisovatelé, kteří se zabývali etnografickým bádáním v počátku litevského národního obrození, plynně uměli stejně polsky i litevsky. Spisovatelé pocházeli hlavně z řad drobné šlechty. Nekritické pohledy německých jazykovědců řadili Litevce jako mix tří žvlů, slovanského, německého a finského.⁹⁴ Podobnou genezi měl mít i litevský jazyk, prvotně vycházel ze slovanského jazyka, posléze transformovaný pod vlivem německého a finského jazyka.⁹⁵

Jeden z prvních článků, který se týkal litevské archeologie, napsal v roce 1823 pro *Dziennik Wileński* Ivan Lobjko, který od roku 1822 přednášel ruskou literaturu na Vilniuské univerzitě.⁹⁶ Popisuje v něm „obří hroby“ v okrese Raseiniai, charakteristické prý pro celou krajinu kamenného Žemaita, kruhové ploty, uvnitř kterých je možné nalézt v zemi zbraně, části postroje a jiné železné předměty. Lobjko, který využíval skandinávské a německé prameny určil, že to byla jistě místa pohřbu starých litevských bojovníků. *Dzennik Wileński* publikoval i další materiály z archeologických nalezišť, např. v roce 1823 v něm Kajetán Niezabitowski popsal muzeum Dionizase Pošky, nejvýznamnějšího amatérského archeologického nadšence litevských „starožitností“. Z počátku však sloužilo folkloristické bádání k šíření osvěty. Estetická hodnota lidového umění byla zpozorována teprve v době romantismu.⁹⁷

3.2.1. Simonas Daukantas (1793–1864), historik a spisovatel

Simonas Daukantas byl historik, etnograf, jazykovědec, který svá díla psal výhradně litevsky. Proslavila ho jeho obří pracovitost, talent a angažování v oblastech litevské kultury. Velkou část dospělého života strávil mimo Litvu, a to v Rize a v Petrohradě. Tento historik byl zajisté prvním otevřeně antipolským aktivistou litevského národního obrození. Jeho důležitá díla

93 Jucewicz, Ludwik Adam: *Historia litewska dla dzieci*, Vilnius 1836.

94 Míneho ugrofinského.

95 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 73–74.

96 Lobjko, Jan: *Groby olbrzymie na Żmudzi i inne zabytki starożytności tego kraju z rękopismu rosyjskiego*, *Dziennik Wileński* 1823, t. II, s. 1845–1847.

97 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 78.

vycházela v období mezi dvěma povstáními. Simonas Daukantas se narodil 29. října 1793 v Kalviai v Žemaitsku v poměrně bohaté rolnické rodině. V matričních farních knihách bylo napsáno, že Daukantas je původem z drobné šlechty. Byl prvním dítětem svých rodičů Jurgise a Kotryny. Jeho rodiče patřili ke vzdělanějším lidem, matka sice neuměla psát, ale uměla číst. Zatímco jeho otec, který pracoval jako lesník, uměl číst i psát.⁹⁸

Na prahu vzdělání se o mladého Simonase staral kněz Szymon Łopaciński. Víme, že v roce 1808 byl Daukantas žákem třetí třídy v Kretinze. Byla to tehdy jedna z větších škol na Litvě, ve které převažovali žáci rolnického původu. V roce 1808 až 84 % studujících pocházelo z této sociální vrstvy. Nedlouho poté Daukantas odjel z Kretingy a stal se žákem školy v Kalvării. V roce 1814 byl v Kalvării žákem 4. třídy, proto musela být v jeho vzdělání nějaká přestávka, a to i přesto, že kurz jedné třídy mohl trvat déle než rok, například ukončení všech kurzů všech čtyř tříd v kalvarijské škole trvalo přibližně 6 let a ve vyšších třídách bylo mezi žáky možné potkat i třicátníky. Všichni učitelé v této škole byli dominikáni. Jazykem výuky byla bezpochyby polština. Až do roku 1818 se v kalvarijské škole nepřednášely některé předměty, které se vyučovaly na gymnáziích. Proto musel Daukantas po ukončení školy získat další dodatečné vzdělání, aby mohl vstoupit na univerzitu. Proto Daukantas vstoupil do vilniuského gymnázia, kde se 26. září 1814 stal žákem páté třídy. Tato škola byla zcela jiná než ty, které Daukantas poznal předtím, a to především v její sociální struktuře. Ve školním roce 1814/1815 pouze každý dvacátý žák nebyl šlechticem. Pravděpodobně se také Daukantas zapsal jako šlechtic, jelikož žádné dokumenty tehdy nebyly vyžadovány. Daukantas se obvykle učil velmi dobře a počátku roku 1816 ukončil studia vilniuského gymnázia.⁹⁹

Na podzim toho roku se stal studentem Fakulty literatury a svobodného umění Vilniuské univerzity. Zcela nevíme, kde bral Daukantas finanční prostředky ke studiu. Je pravděpodobné, že mu na studia přispíval jeho otec a zároveň si sám přivydělával. Z existujících pramenů vyplývá, že se staral o devět mladších studentů. V roce 1820 rovněž obdržel peněžní náhradu ve výši 50 rublů za dobré studijní výsledky. První dva roky navštěvoval přednášky literárních kurzů: latinského a ruského, chodil také na rétoriku, poezii, právo, učil se francouzštinu. Byl mimo jiné žákem Leona Borowského, Jana Czerniawského nebo Gotfryda Ernesta Grodecka. Již po prvním roce studia usiloval Daukantas o stupeň kandidáta filozofie, avšak získal ho až po druhém roce studia. Třetí rok začal mladý historik jako posluchač Fakulty politických a mravních věd. V tomto období zrovna Joachim Lelewel

98 Merkys, Vytautas: *Simonas Daukantas*. Vilnius 1991, s. 7–8.

99 Tamtéž, s. 17–30.

na Vilniuské univerzitě nepřednášel, přijel sem opětovně v roce 1822. Místo profesora na Katedře historie zaujal jiný vynikající historik Ignacy Onacewicz. Byl to právě on, který vzbudil v mladém Simonasovi Daukantasovi zájem o litevské dějiny, také Onacewicz mu vštípil základní metodologické základy. Dalším Daukantasovým učitelem byl právník a historik Ignacy Daniłowicz. Snad nejméně oblíbeným přednášejícím byl učitel logiky a filozofie Anioł Dowgird (lit. Angelas Daugirdas) a tyto předměty nikdy nepřiřostly Daukantasovi k srdci.¹⁰⁰

Studia ukončil Daukantas s úspěchem, když složil velmi těžké magisterské zkoušky. Obdržel vědecký titul magistra práv. Jedna z příčin jeho delšího studia na univerzitě mohly být problémy s prokázáním šlechtictví. Bez splnění této podmínky by nemohl obdržet požadovaný titul. Na základě archivního bádání se ukazuje, že se Daukantas stal šlechticem neprávem, když byl uznán za potomka jiné šlechtické rodiny s přídomkem Daukantas. V roce 1826 přijal Simonas Daukantas práci protokoláře v kanceláři generálního gubernátora Maynuse von der Pahlenu v Rize. Zůstal tam do roku 1834 a dosáhl tam hodnosti stupně úředníka 8. třídy. Na podzim v roce 1834 odjel do Petrohradu, dne 19. března 1835 byl Daukantas přijat jako pracovník senátu v prvním oddělení a po pár letech přešel do třetího oddělení, kde byl přiřazen k Litevské metrice. Tam se našla možnost přijít k pramenům litevské historie a realizovat jeden z nejdůležitějších životních cílů – zkoumat litevské dějiny. Po odchodu do výslužby se v roce 1851 vrátil zpět do vlasti. Zemřel 6. prosince 1864.¹⁰¹

Před listopadovým povstáním napsal Daukantas historické dílo – *Darbai senujų lietuvių ir žemaičių*. Toto své první historické dílo napsal už v roce 1822, když si Dionizas Poška ještě v roce 1824 stěžoval na nedostatek knižních litevských dějin. V tomto díle Daukantas přístupným způsobem, který je srozumitelný pro méně obeznámeného čtenáře, popisuje dávné litevské děje až do Vytautasovy smrti. Nebylo to pouze suché vědecké pojednání. Obecně v jeho spisech nenajdeme mechanické řazení historických faktů. Jeho dílo můžeme charakterizovat jako kulturní historii národa. Hlavním cíle jeho práce bylo probudit národní hrdost a identifikovat se se slavnými předky. V roce 1824 připravil a přeložil 111 Phaedrových bajek do litevštiny, avšak tak jako předchozí dílo, nebyla tato práce publikována. K rukopisu se Daukantas vrátil později, když v roce 1846 v Petrohradu vydal překlad jeho bajek. Byl také velkým nadšencem a sběratelem litevského folklóru, když v roce 1846 vydal sbírku *Daines žemaičių*.¹⁰²

100 Bukowiec, *Dwujęzyczne*, s. 198–200.

101 Tamtéž, s. 200–201.

102 Merkys, *Simonas*, s. 129, 143.

Pro litevské kulturní hnutí byla významná Daukantasova a Valančiusova činnost v Petrohradě v letech 1835–1850. Hlavní město Ruské říše Petrohrad sehrálo významnou roli nejen v politickém, ale i v kulturním životě Litevců. Pro formování litevské národní kultury bylo obzvlášť důležité, aby v litevštině vycházela nejen elementární didaktická díla, ale i seriózní vědecké publikace. Nejbližšími Daukantasovými spolupracovníky se v Petrohradu stal jeho profesor historie z Vilniusu Ignacy Onacewicz, dále ruský bibliograf Vasilij Anastasevič a významně mladší odchovanec Vilniuské univerzity Antoni Muchliński. Po smrti prvních dvou, v roce 1845, začal více spolupracovat s petrohradskými Litevci z duchovního kolegia a duchovní akademie. Mezi nimi byli žemaitští kněží Jonas Krizostomas Gintila a Motiejus Valančius. Spolu s nimi se staral Daukantas o rozvoj litevštiny, sbíral folklór a zkoumal litevské dějiny. V Petrohradě mimo jiné napsal Daukantas velmi rozsáhlé dílo *Istorija žemaitiška* (před rokem 1838), kde vyprávění končí v roce 1579 založením Vilniuské univerzity. V roce 1845 vydal *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, připravil první vydání litevských pohádek *Pasakos masių* (1835) a vydal sbírku *Dainės žemaičių a Pasakos Fedro* (1846). V druhé skupině se rodily plány na rozvoj litevské národní kultury. Vznikla zde nejen idea litevských základních škol, ale i plán na založení středních škol. Na podzim 1842 se do Petrohradu přestěhoval i Valančius. S pomocí Daukantase se ihned zapojil do lituanistických prací a připravoval zde vydání *Dėjin Žemaitiského biskupství* v litevštině, což bylo nevídané, protože dílo vyšlo v litevštině a zároveň ukázalo, že i jazyk lidu je vhodný pro vědecké práce. Valančius ve své monografii využíval Daukantasovy historické práce a jeho opisy Litevských metrik. Valančiusovo *Žemaičių vyskupystė* nakonec vyšlo v roce 1848 ve Vilniusu. Daukantas, Gintila a Valančius byli hlavní spojovací články mezi akademickou skupinou vědců, žemaitskými úředníky a duchovními z petrohradského duchovního kolegia. Tento petrohradský spolek Litevců opravdu pomohl položit základy pro budoucí šíření litevské národní kultury.¹⁰³

Daukantas však měl se studiem litevských dějin mnoho výdajů. V Petrohradu napsal nebo přeložil mnoho praktických knih, například o pěstování chmele a tabáku, včelách a zahradách, o semenech stromů a jak je ochránit od ohně, o bylinkách a kácení hájů. Jen za vytištění gramatiky latinského jazyka musel zaplatit 2000 stříbrných rublů. Proto Daukantas hledal mecenáty mezi bohatými litevskými velkostatkáři. Skutečnou podporu při vydávání knih mu poskytli hrabě Jerzy Plater, a hlavně vlastník Rietavy kníže Ireneusz Kleofas Ogiński, který se tehdy proslavil svými hospodářskými experimenty a založením první agronomické školy.

103 Girdzijauskas, *Lietuvių* s. 351; Aleksandravičius, Egidijus: *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius 1989, s. 70–72.

Daukantasovi pomáhal i Valančius, kterému v roce 1846 poslal do Varniai 166 exemplářů jeho díla *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*.¹⁰⁴

Po návratu do Litvy se Daukantas stal členem velkého litevského kulturního spolku ve Varniai, který v polovině 19. století založil žemaitický biskup Motiejus Valančius. Ve Varniai se snažil, kromě kněžské, shromáždit i světskou inteligenci, mimo jiné i Daukantase. Daukantas sledoval Valančiusovu činnost s velkými nadějemi. Daukantas výrazně podporoval Valančiusovu kulturní činnost, pomohl mu naplňovat knihovnu semináře ve Varniai litevskými a lituanistickými knihami. Ve Varniai kolem roku 1850 dopsal své čtvrté historické dílo *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje*. Posléze se Daukantas s Valančiusem nepohodl. Musel učit Valančiuse němčinu, psát polsko-litevský slovník a zaobírat se dalšími unavujícími pracemi, které mu nedovolily plně se věnovat zaměstnání svobodného literáta, ale spíš sloužil jako sekretář biskupa. V roce 1855 odjel Daukantas z Varniai.

V polovině 19. století se kulturní činnost Žemaitů, ačkoliv i velmi omezená, rozšířila a zkonkretizovala a stala se organizovanější. Ve Varniai byla otevřena knihovna, u ní založena čítárna, byly zde shromažďovány litevské knihy a uvažovalo se o vydávání litevských novin, o založení tiskárny, zakládání základních (farních) škol a o žemaitické akademii. Podobný spolek se v polovině 19. století zrodil také na statku šlechtice Petruse Smuglevičiuse¹⁰⁵ Jaunsvirlauka u Jelgavy v Kuronsku, který již koncem 40. let začal v Petrohradě organizovat finanční podporu pro činitele litevské demokratické kultury a plánoval rozvíjet kolektivní mecenášství pro podporu litevského písemnictví. Do Jaunsvirlauky byl pozván k práci také Simonas Daukantas, který se pravděpodobně znal se Smuglevičiusem již z Petrohradu. Daukantas, zklamán Valančiusovými sliby, zde pobýval mezi léty 1855–1859 a doufal, že mu jeho hostitel pomůže s vydáním jeho děl. Naneštěstí se to Daukantasovi, podobně jako ve Varniai, nepodařilo. V roce 1859 se vrátil zpět na Litvu a posléze se tento spolek rozpadl, aniž by stihl realizovat hodnotnější výsledky. Skupina Petruse Smuglevičiuse byla spíše experimentálním projektem do budoucnosti. V Jaunsvirlauce už zrála myšlenka podpořit intelektuály z drobné šlechty a rolníky pro potřeby rostoucí demokratizace litevské kultury.¹⁰⁶

104 Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 72–73.

105 Petras Smuglevičius se narodil 29. listopadu 1814. V roce 1840 vystudoval ve Vilniusu medicínu. Vzápětí poté byl zavřen do vězení, v roce 1841 byl propuštěn a posléze celé desetiletí pracoval v Petrohradu jako hlavní doktor ve štábu Ruských dopravních spojů. - Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 95.

106 Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 353–355; Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 96–99.

Daukantas byl také přesvědčen o hluboké dokonalosti litevského jazyka danou jeho starobylostí: *Krása a uměleckost jazyka Litevců, Žemaitů jasně dokazuje, že je to opravdový a první jazyk severní rodiny od dávných věků ... ten kdo má rozum a zlaté pero Homéra a Vergilia, může chytře chytrému psát v této řeči. Což chvályhodně ukázal již Donelaitis ve své svém ctěném díle „Metų laikai“*¹⁰⁷. Daukantas se raději ve svých dílech orientoval na živý jazyk. Hovorou řeč považoval za výhodnější k používání než jazyk náboženských spisů. Speciálně se rozčiloval na ty, kteří litevštinu považovali za směs různých jazyků. Daukantas se v dopisu Valančiusovi radoval, že Nový zákon, který v roce 1844 vydali kalvinisté, byl napsán čistým jazykem.¹⁰⁸

Daukantas jako průkopník litevské nacionální historiografie chtěl svými spisy zvěčnit národ a povznést jej na vysoký kulturní stupeň. Daukantas tvořil vizi šťastného dávného národa a toužil, aby národ výrazněji pochopil svou současnost a pocítil stesk po spravedlivém a volném životě. Daukantas ve svých dílech stvořil impozantní poetickou vizi pohanské Litvy, kterou později inspiroval nejednoho litevského literáta. Pro Daukantase bylo ideálním modelem, když národ může být svobodný, mít demokratický pořádek a rovná práva s ostatními národy. Ve svých dílech, především beletristickými prostředky, popisuje neustálé boje Litevců se svými sousedy a samozřejmě idealizuje ty, kteří bránili svobodu litevského národa. Jejich nepřátelé jsou podrobena kritice.

Téměř většina polských i litevských historiků řadí Daukantase do řady romantických historiků. Avšak podle historika Sauliuse Pivorase ve svých dílech nezvažoval žádné problémy, proto ho nemůžeme zařadit do žádného „druhu“ romantismu.¹⁰⁹ Daukantas se pod svá díla podepisoval vždy jinými pseudonymy. Nebylo pro něj důležité autorství, jako spíš význam jeho díla. Daukantas své první dílo *Darbai* věnoval *matkám, které svým dětem dokáží vyprávět o dílech svých předků, a ne vzdělaným mužům a hlavám*.¹¹⁰ Podle Sauliuse Pivorase, když Daukantas píše o „matkách“, nemá samozřejmě na mysli konkrétní matku, ale obecně ontologický princip. Zároveň podle něj tedy Daukantas nebyl romantikem ani ve smyslu typologického, ani existenčního.¹¹¹

Daukantas, který se zajímal o kulturní život Vilnius, byl obeznámen se založením Vilniuské archeologické komise. Tato komise, vědecký spolek, shromáždil na Litvě i v jiných zemích

107 Daukantas, Simonas, *Raštai I*, Vilnius 1976, s. 64.

108 Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 362.

109 Pivoras, Saulius: „*Vargo pelė*“: *Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas*, In: *Lietuvių atgimimo studijos 5 – Simonas Daukantas*, Vilnius 1993, s. 72.

110 Daukantas, *Raštai I*, s. 39.

111 Pivoras, *Vargo*, s. 73–74.

vědce a různé kulturní pracovníky, mezi nimi Teodora Narbutta, Motiejuse Valančiuse nebo Michala Balińského. Kromě komise bylo založeno i Muzeum starožitností. Na podzim v roce 1858 napsal Daukantas dopis jednomu ze členů Vilniuské archeologické komise a vyjádřil naději, že při hodnocení historických dokumentů bude nestranný soudce, který se bude snažit spravedlivě osvětlit historická fakta. Jinak řečeno, Daukantas doufal, že činnost komise a muzea nebude mít tendenční pohled na litevskou historii. Daukantas se také rozhodl komisi přenechat některé svoje dokumenty, avšak sám se nikdy členem této komise nestal.¹¹²

Daukantas byl vzděláním magistr, což byl jeden z nejvyšších vědeckých stupňů, které se tehdy udělovaly na univerzitě. Víme, že Daukantas dlouho a pečlivě pracoval na Litevských metrikách, připravil čtyři díly historických pramenů, zásoboval historickým materiálem Teodora Narbutta a jiné. Vedle rodné řeči uměl latinsky, polsky, rusky, lotyšsky, německy a francouzsky. Věda nebyla pro Daukantase abstraktní věc, ale živá součást kultury. V první polovině 19. století byla za literaturu považována nejen krásná literatura (beletristika), ale obecně vše, co bylo napsáno. Historie je také druh literatury. Historie je o opravdových skutečích, ne o vymyšlených věcech, ale vyprávění o skutečnosti. Daukantas netvořil umělecké obrazy, tj. výmysly. To by odporovalo samotnému jeho pochopení. Proto nemůžeme Daukantasova díla hodnotit měřítkem krásné literatury.¹¹³ Daukantas, který šel v šlépějích Herdera, obrátil ve svých dílech pozornost k etnickým a folklórním specifickým Litevců. Herder svým myšlením a koncepty vyvolal široký ohlas, dosáhl značného intelektuálního vlivu a stal se i autoritou i pro Daukantase.

Daukantas byl považován za ideologa, pro kterého byla věda jen prostředkem pro osvětu společnosti, obrození národa a výchově k patriotismu. Daukantas byl prý antipolské orientace, vyzdvihoval nejen Litevce, ale i další Balty, je nazýván baltofilem, tvůrcem baltofilského programu. Daukantas neskrýval svůj patriotismus, avšak nebyl ideologem v pravém slova smyslu. Daukantas zkoumal historii ne kvůli patriotismu a vyvyšování svého národa jakýmkoliv způsobem, ale naopak, jeho patriotismus a vyvyšování národa vzešlo ze samotných historických studií. Daukantas byl hlavně kulturním historikem. Kulturní dějiny pro něho nejsou nějaká část dějin nebo samostatný objekt. Obecně celá historie jsou kulturní dějiny. Proto není zcela odůvodněné zařadit Daukantasův *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* jen do kulturních dějin. Ačkoliv Daukantas opravdu vycházel ve své době z vesnického materiálu, byl to pro něj pomocný prostředek rekonstruovat život starých

112 Žukas, *Simonas*, s. 168.

113 Pivoras, *Vargo*, s. 75.

Litevců, samozřejmě nám odůvodní, že existují skutečná pojítka mezi minulostí a současností, minulost nikdy nezapomíná a na věky přežívá i v současnosti. *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* není jen popis obyčejů.¹¹⁴ Celý *Būdas* je vlastně protkáno podtextovou touhou a vírou, že perspektiva budoucnosti je v samostatnosti, kterou by litevský národ mohl opět získat. V tomto jeho jediném knižně vydaném historiografickém díle hodnotí starou pohanskou víru vlastně jako raný monoteismus, který se z principu hodí k později přijatému křesťanství. Pravděpodobně tím chtěl Daukantas raději netraumatizovat katolického čtenáře, rolníka, který byl povětšinou katolíkem.

Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių jsou již podle názvu politickými dějinami vyprávějícími o slavných činech, neboť o jiných nemá cenu povídat.¹¹⁵ Daukantas chápe Litevce a Žemaity jako národ, ale ještě není schopen speciálně definovat a detailně vysvětlit příznaky těchto národů. Především se jeho Litevci a Žemaité vyznačují svojí vlastní historicko-politickou minulostí. Takže Daukantas se zde nepochybně opírá i historickou tradici, etnonyma neodlišuje od politických jednotek, které však pokládá za důležitější. Avšak již v dalším díle ukazuje změnu ve svém pojetí národa. *Istorija žemaitiška* je tak nazvána proto, že Daukantas národ charakterizuje kulturněji, a v tomto případě jsou pro něj Žemaité nejdůležitější částí litevského národa. Daukantas svou třetí studii nazval *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Tři jména v názvu nejsou rovnocenná. „Kalnėnai“ a „Žemaičiai“ zde vysvětlují, kdo jsou vlastně ti „Lietuviai“ (Litevci). Takže podle Daukantase se litevský národ skládá ze dvou kmenů, Kalnėnů (myšleno Aukštaity) a Žemaitů. To, že „Kalnėnai“ a Žemaité jsou pouze podtitul je dobře vidět z vydání, které vyšlo v Petrohradu v roce 1845. Daukantas ve svém posledním díle *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje* už mluví pouze o „litevském národu“. V tomto případě je důležité i to, že Daukantas jasně rozlišuje národ od státu a tyto věci nezaměňuje. Především Daukantas pod definicí národa rozumí ne nějakou věc, ale živou individualitu, která se vyznačuje speciálními rysy, pro kterou je příznačný vlastní jazyk, víra, společný řád či každodenní životní obyčej. Proto můžeme považovat Daukantasovy dějiny za opravdu první národní (nacionální) dějiny. Samozřejmě, že k Litevcům v tom stejném smyslu přiřazuje i Lotyšy, Prusy a další Balty. Podle Pivorase to není z jeho strany žádný náznak baltofilského programu,¹¹⁶ zatímco exilový historik Vincas Trumpa v tom již vidí zárodek budoucí baltské jednoty. Trumpa poukázal, že Daukantas ve svých historických pracích velmi jasně a kategoricky považoval Lotyšy a Prusy za Litevce a

114 Tamtéž, s. 77.

115 Tamtéž, s. 78.

116 Tamtéž, s. 79.

téměř mezi nimi nedělal žádné rozdíly. Idea jednoty Litevců, Lotyšů a Prusů byla přijata teprve až aušrininkem Jonase Šliūpasem a posléze našla své pokračovatele v meziválečném období nezávislosti jak v Litvě, tak v Lotyšsku.¹¹⁷

Na rozdíl od Narbutta nebo Lelewela, kteří nepovažovali Litevce již za národ, a pro které skončily dějiny litevského národa rokem 1385, případně 1569, Daukantas počítal s nepřetržitou kontinuitou litevského národa. Vyplývá nám to například z dopisu Teodoru Narbutovi z 29. června 1843, když Daukantas píše: *Děkuji za poslanou knihu **Wnętrzne rządy Litwy za Augusta II. i Jana III.** Alespoň jeden [autor] se odvážil překročit hranici litevských dějin, kterou koroniašové [Litevci píšící polsky] nastavili rokem 1569, vždyť i po tomto roce jsme měli své odlišné právo, vojsko, pečeť i zástupce, avšak nikdo nechtěl tuto hranici překročit, první tuto hranici překročil svým dílem pan plukovník Julián [Justyn] Narbutt, snad další to dokončí, když ne našinci, tak alespoň cizinci. Kvůli dílku profesora Lelewelova se nemusíš snažit, nic zajímavého tam nenajdeš, klame jako jiní koroniašové, například pan Kraszewski.*¹¹⁸

I v dílech Simonase Daukantase jsou k nalezení tradice politické svobody. V jeho historických dílech jsou nerovnoprávnost a nesvoboda představovány jako elementy cizího původu, které byly na Litvu přineseny dobývajícími křižáky nebo jejich šíření v cizích zemích nakaženou aristokracií. V jeho monografiích je šířena myšlenka, že tento národ si uchová vlastenectví jen tehdy, když budou uchovány jeho přirozené svobody a občanská práva. Je zajímavé, že takové schéma vyprávění je příznačné pro všechny vize polských dějin, které vytvořil Joachim Lelewel. Avšak Litevce ve svém spisu *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*, a později Kraszewski ve svých dílech o litevských dějinách, líčil jako despoticky vládnoucí národ, který republikové instituce získal právě, když se spojil „s přirozeně demokratickým“ polským národem. Zdá se, že Daukantasovi, připadlo důležité zničit mýtus této despotické vlády na Litvě. Když posílal Narbutovi sbírku starých dokumentů Litevského velkoknížectví, napsal: *V druhém rukopisu jsou opsány různá privilegia, které dokazují politický stav tohoto národa, práva a svobody, tj. privilegia všech prvních křesťanských knížat, vydaná soukromým osobám, z kterých je vidno, že knížata bez rady nic nemohla udělat, dokonce sám Vytautas, který je teď po většinu času považován za despotu, a tyto dokumenty dokazují, že on takový nebyl.*¹¹⁹

117 Trumpa, *Lietuva*, s. 164.

118 Griškaitė, Reda (red.): *Simono Daukanto Raštai. Laiškai Teodorui Narbutui*. Vilnius 1996, s. 377.

119 Griškaitė, *Simono*, s. 371–372.

Historik Vytautas Merkys ve své studii o Daukantasovi předkládá několik jeho citátů, které ilustrují jeho přesvědčení, že Litevci svá knížata vybírali svobodně a měli práva je odstranit, že ani světská, ani teokratická vláda „bez světského souhlasu“ se neodvážila nic činit „do poslední epochy“.¹²⁰ Proto byla podle historičky Haliny Nosálové-Beresnevičiūtė demokratická tradice v Daukantasových spisech stále více akcentována. V raných Daukantasových dílech vypráví o litevském společenském řádu teokratické vlády Krivių Krivaitis, který vládl lidem v době míru. Později zmiňuje, že vojáci v době války vybírali svého vojenského vůdce – knížete. V díle *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje* najdeme obsáhlý popis samovlády litevského společenství: *Svět měl hospodářskou vládu ve svých rukou, Krivių Krivaitis, nejvyšší kníže, všechny důležité záležitosti jsou domlouvány na sněmech, do kterých nejvyšší kníže svolává. Nejdřív se všichni Tevūnai poradí se stařešinami o svých problémech, potom všichni odcestují na sněm. Tam Tevūnai zasednou do čela a jejich muži za zády. Na těchto sněmech se dohadují s cizími národy nebo vyhláší válku, odsuzují vrahy či jiné větší provinilce.*¹²¹ Při hledání protiunijních tendencí v litevských dějinách se Daukantas snažil dokázat, že demokratické tradice byly zcela jiné, než tomu bylo u Polska, především výhodné pouze pro polskou šlechtu.

Daukantas podle Pivorase nebyl úplně člověkem protipolské orientace, jak se domnívá většina historiků. Obecně – státní suverenita není nějaká modla, ale záležitost přirozeně vycházející z kulturních a politických podmínek národa. Možné styky s Poláky a Polskem Daukantas popisuje anonymní slovy vypravěče: *„Můžeme my s Poláky v přátelství žít a společně se bránit proti nepřátelům, avšak sami si hospodařit, mluvit, psát, učit se jazyk svých předků a prapředků.“*¹²² V jiném díle mluví Daukantas o následcích unie a lituje: *„Užitečnější by bylo pro oba národy, kdyby každý z nás byl speciálně sám připraven, ale před svými nepřáteli spolu sjednocen“.*¹²³ Když popisoval vztahy Bělorusů a Litevců, Daukantas jako pozitivní věc hodnotí to, že *„Gediminas za sebe slíbil uchovat jejich náboženství, víru, jazyk, přírodu jejich předků a nikomu nic zlého nedělat.“*¹²⁴

Dlouho se diskutovalo nad odbornou kvalitou v Daukantasových dílech. Zenonas Ivinskis v roce 1936 tvrdil, že v Daukantasových dílech nenajdeme žádnou vědeckou erudici. Také Jonas Repšys ve své disertaci píše, že v Daukantasových nenajdeme vědecké termíny. Avšak

120 Merkys, *Simonas*, s. 118–119.

121 Beresnevičiūtė-Nosálová, Halina: *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*. Vilnius 2001, s. 121–123.

122 Daukantas, *Raštai I*, s. 393.

123 Tamtéž, s. 702.

124 Pivoras, *Vargo*, s. 77.

dále Repšys píše, že pokud obrátíme pozornost na styl jeho dopisů, tak si všimneme, že Daukantas zde používá takové vědecké termíny, jako stupeň civilizace národů, oligarchie vlády, a další, které zcela chybí v jeho historických dílech. Ta se obsahem i formou neshodují s jeho vědeckými příklady předloženými v osobní korespondenci. Repšys to vysvětluje tím, že Daukantas psal svá díla pro lid. Proto je v Daukantasových dílech tak málo poznámek, to však neznamená, že sám využíval malý počet pramenů. Naopak, Daukantas znal všechny vytištěné prameny a další množství nevydaných pramenů k litevským dějinám. Daukantas podle Pivorase nepoužívá vědecké termíny ne úplně kvůli tomu, že to jsou díla určena pro lid, ale chce ukázat, že všechny historické jevy jsou obyčejné a že je možné je vysvětlit tak, aby byly srozumitelné. Daukantas je dostatečně kritický k různým pramenům. Zčásti důvěřuje Bychovcově kronice a vyjmenovává tam zmiňované vládcy, ale s tím se nespokojí, když vyjádří i kritickou pochybnost kvůli důvěryhodnosti svědectví. „*Všechny jsem je vyjmenoval proto, že jsem nenašel žádná jiná díla, která by je zmiňovala.*“ A i jinde kriticky Daukantas hodnotí různá svědectví (pověsti), nazývá je prázdnými řečmi, tzn. legendami. Ale je jasné, že je ani nemohl zcela ze svých dějin vyřadit, protože musel shromáždit a najít spoustu těchto legend a teprve později se některých zřici. Daukantas podle Pivorase konceptuálně, ale i faktograficky zacházel s dějinami lépe než všichni litevští historici po celé 19. století.¹²⁵

Dne 12. února 1845 psal Daukantas Narbutovi a mimo jiné tam hodnotil Jaroszewiczovo¹²⁶ historické dílo. „*Chatrné je jeho dílo o Herulech, bez erudice a závěrů. Ne o mnoho je lepší i poslané Jaroszewiczovo dílo, neboť on je takového názoru, že na Litvě bylo takové otroctví jako teď, a to je ta největší chyba. To Poláci nám přinesli oligarchickou vládu a otroctví rolnické vrstvy, kdo pro tyto věci nemá důkazy, neměl by se odvážit opakovat prázdné pohádky kronikářů 15. a 16. století.*“¹²⁷ Ve skutečnosti se na Litvě uskutečňoval urychlený feudalizační proces. Podle Daukantasova názoru, sociální vykořisťování, které přišlo z Polska, zničilo svobodu a harmonické vyvíjení se litevského společenství.¹²⁸ Shodou okolností je právě syntéza litevských dějin, kterou napsal Józef Jaroszewicz (1793–1860) pod názvem *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku* (tři díly, Vilnius 1844–1845), jednou z nejlepších. Jeho autor měl mnoho vědomostí týkající se obyčejů, náboženství, osvěty, hospodářství, právních i politických otázek.

125 Tamtéž, s. 80–86.

126 Daukantas se v dopise zmiňuje o jeho díle *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, které vyšlo v 3 svazcích ve Vilniusu v letech 1844–1845.

127 Griškaitė, *Simono*, s. 499.

128 Berenis, Vytautas: *S. Daukanto ir J. Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata*, In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 5 – Simonas Daukantas*. Vilnius 1993, s. 95.

Simonas Daukantas pokládal za základní principy národu umět jazyk. „Opravdový Litevec“ je osoba, která umí svůj rodný jazyk, ale „Litevec podle původu“ (nebo „urozený Litevec“) je osoba pocházející z litevských zemí, ve kterých někdy žili jeho předci.¹²⁹ Podle Daukantase etnonym Litevec není na základě etnografického principu. Protože teritorium Litevského velkoknížectví je odedávna obývaná země Litevci, kteří se později slavizovali a ztratili národní identitu. Daukantas striktně rozlišuje litevské teritorium staré Litvy od gubernií, které byly vytvořeny jako státní jednotky v 19. století. Pro Daukantase je „Nová Litva“ – území připojené k Litvě ve 14.–15. století. Historický litevský národ, to jsou Aukštaitové a Žemaitové, staré litevské země také zahrnují Kuronsko, Prusko a na východě se táhnou až k Podolí. Daukantas, jako tvůrce národní ideologie, ji stvořil principem popuzování proti jinému národu. Poláci znehodnotili a donutili litevské velmože, aby se zřekli cti, velkoleposti a síly, což byl základní kámen staré litevské civilizace. V dnešním diskurzu by to zaváňelo nacionalismem, ale tehdy to byla rétorická reakce na stav zaostalé litevské kultury. V dějinách (i v politice) se historik vybízí zřící se unijního období polsko-litevského státu, které bylo v 19. století v polském národním hnutí považováno jako ideální.¹³⁰

Litevské dějiny nevěnoval Daukantas velkostatkářům nebo šlechtě, ale rolníkům, nevolníkům, těm, kteří si udrželi rodnou řeč, zvyky otců, „starý způsob“. Přesto byla samotná Daukantasova díla adresována především vzdělaným lidem, tj. nejen těm, kteří umí číst, ale i litevské inteligenci, která v polovině 19. století nebyla tak početná. Daukantas celou svojí podstatou nenáviděl sociální útlak, nevolnictví, fyzická a morální ponížení člověka. Jeho všechna historická díla – to je apoteóza obrany svobody člověka a národa. Při popisu litevského boje s křižáky Daukantas rozhodně zavrhl řádové útoky do litevských zemí, papežskou politiku, křižácká tažení proti pohanům, důrazně ukázal, že křesťanství je jen zástěrka pro její ekonomické a politické cíle a také se jízlivě posmíval samotné křesťanské morálce. Zároveň poeticky velebil hrdinný boj litevského národa za rodný kraj a také za svobodu každého člověka. Neštěstí litevského národa začalo podle Daukantase, když začala křižácká agrese, která se ještě zvětšila díky unii s Polskem. Cizinci, myšleno Poláci, přinesli na Litvu nevolnictví, robotu, snažili se o zničení nejen fyzické, ale i duchovní moci.¹³¹ S litevským lidem, rolníky, nevolníky a z nich vzniklou inteligencí Daukantas usiloval o budoucí perspektivu národa, jehož prostý lid si zachoval rodný jazyk. Daukantas ve svých

129 Tamtéž, s. 96.

130 Tamtéž, s. 99–101.

131 Griškaitė, *Simono*, s. 499.

dílech nemluví termíny, logickými argumenty, ale hlavně emocemi a obrazem. Tak je poeticky zobrazena historická cesta litevského národa.¹³²

Daukantas popsal, jaké druhy příběhů mohou existovat: 1) historické (o existujících věcech), 2) beletristické (o pochybných věcech) a za 3) alegorické (o neexistujících věcech). Historické příběhy se od beletristických liší tím, že v historických příbězích se píše o tom, co bylo a v beletristickém o tom, co mohlo být. Daukantasova historická díla jsou kombinací těchto způsobů. To, co bylo a co mohlo být, zde vytváří organickou jednotu. Prameny, které formovaly Daukantase jako spisovatele, jsou podle Girdzijauskase tyto: 1) antická literatura, 2) světská (a zároveň preromantická) literatura, 3) historiografická literatura, kterou využíval, když psal svá historická díla, 4) duchovní kultura litevských vesničanů (obzvláště vyprávěcí a drobný folklór). Orientace na antiku byla příznačná pro celou litevskou literaturu na počátku 19. století. Daukantas se seznámil s antikou, s její kulturou a literaturou, především na semináři klasické filologie, kterou přednášel Gottfryda Groddeck. Litevštinu považoval Daukantas za podobnou staré řečtině a latině, litevské lidové písně – podobné antické poezii. V Daukantasových historických dílech je antika vyzdvihována jako dosažitelný ideál národa. Staří Řekové a Římané, jako i staří Litevci, byli bojovní a odvážní, ale jejich vojenská sláva již dávno vyhasla. Avšak Řekové i Římané jsou dosud stále slavní, protože vytvořili vyšší kulturu, ale Litevci takové kultury ještě musí dosáhnout, aby se mohli rovnat více osvíceným národům. Jaká byla klasická antická kultura, taková byla a taková by i znovu měla být litevská kultura. Příroda uděluje člověku radost ze života, proto pro staré Litevce, kteří vyrostli s přírodou, je příznačný optimistický vztah s okolím. Daukantas říká, že „*víra starých Litevců byla radost a radost to je víra.*“ Rozumný, střídavý, spravedlivý způsob života starých Litevců změnil přepych a bída. Tento přepych ničil přírodu – přirozené lidské okolí. Čím dále od přírody a zdravé přirozenosti, tím více od lidské podstaty. Tato logika byla příznačná pro Daukantasova historická díla.¹³³

V úvodu svého díla *Pasakojimas apie veikalus lietuvų tautos senovėje* Daukantas sám sebe nazval „vargo pelė“ (ubohou myší, chudákem). Byl víc milovníkem vlasti než bojovníkem. Nebyl účastníkem žádného protiruského povstání proti vládě. Ani slovem nebo písmem nevyzýval národ do boje. Pouze bez odpočinku pracoval. Daukantas, který vyrostl v epoše idejí Velké francouzské revoluce, byl za celkovou lidskou svobodu. To také ve svých spisech neustále opakuje. Cizí útlak mu byl nepřístupný, jako i vlastní. Podle Trumpy ve svém

132 Girdzijauskas, *Lietuvų*, s. 454.

133 Tamtéž, s. 457–462.

nejkrásnějším díle *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, které může být považováno za první filosofický souhrn dějin litevského národa, popsal zničení litevského státu na konci 18. století a končí toto velmi filozofickou myšlenkou. „cizí národy začali ničit litevskou zemi, její představitelé...“, avšak ani slovo o Koščiuškově nebo Jasiňském povstání. Daukantas byl citlivý člověk, zároveň byl také liberál, pokrokový a na společenské škále stál téměř na samé levé straně.¹³⁴ Simonas Daukantas byl na Litvě opravdu výjimka, neboť v jeho generaci si ostatní intelektuálové nemohli Litvu představit bez Polska. Protože byl Daukantas synem lesníka, měl rád speciálně les a ničení historických lesů mu v jeho spisech dělalo velkou starost. Jelikož Daukantasovo rodiště bylo nedaleko Baltského moře, tak také moře zaujímá v jeho pracích určitou úlohu. Daukantas byl téměř jediný litevský historik, který se zajímal o takové problémy jako význam objevení Ameriky pro litevské hospodářství, mluvil o litevském úsilí kolonizovat ostrovy Střední Ameriky (Tobago) a zabýval se přístavem ve Šventoji.¹³⁵

Simonas Daukantas se podle Trumpy málo zajímal o aktivní městský a univerzitní život. Pripadal mu cizí, polský, cítil se zde jako v cizím kraji.¹³⁶ Aleksandravičius polemizuje s Trumpovým tvrzením, že Daukantas se neúčastnil vilniuského společenského života, že by byl pro něj příliš polský. To by byla pro něj cizí celá tehdejší Litva. Tehdy však Vilnius jako i celá Litva byla pro Daukantase blízká, a ne cizí. Z doby, kdy žil ve Vilniusu, se obklopil blízkými přáteli, kteří historika neopustili ani v nejtěžších dobách ve stáří. Daukantas byl opravdu vysoce kvalifikovaný profesionál. Magistr práva vilniuské univerzity znamenal v akademickém prostředí velmi mnoho. Daukantasův učitel a přítel Onacewicz sice vystudoval univerzitu v Královci, ale poté ještě rok studoval ve Vilniusu, což bylo v očích současníků velká přidaná hodnota ve vzdělání. V Litvě a v celé Ruské říši bylo těžké vyžít spisovateli nebo historikovi. Kulturně sociodynamické ukazatele byly nízké, málo čtenářů, knih i malý počet nákladů. Proto musel najít Daukantas místo ve státní správě, například místo matrikáře v Petrohradě. Přestože je Daukantasova biografie spojována s antišlechtickou pozicí, navzdory tomu byl Daukantas podporován bohatými šlechtickými oligarchy, například Oginínskými.¹³⁷

Při svém vilniuském studiu Daukantas udržoval vztahy s dalšími studenty pocházejícími jako on ze Žemaitie, avšak nejvíc času trávil psaním svého prvního historického díla *Darbai*

134 Trumpa, *Lietuva*, s. 157–159.

135 Tamtéž, s. 162–164.

136 Tamtéž, s. 165.

137 Aleksandravičius, *Praeitis*, s. 41–47.

senujų lietuvių ir žemaičių, v kterém vysvětlil svou filozofii, že „*Litevci a Žemaité, když byli pohany, žili v lesích, odvážní na válečném poli, svobodní v domově, více měli ctností než jejich křesťanští sousedi.*“¹³⁸ Simonas Daukantas dobře věděl, proti komu byl a proti komu bojoval. Ovlivněn idejemi romantismu, velmi vyzdvihoval staré časy, obzvlášť pohanskou Litvu. Daukantas idealizoval litevskou minulost, když se mu zdálo, že v této staré minulosti Žemaitů a Aukštaitů bylo vše krásné, dobré, spravedlivé a čestné. Ve všech svých spisech byl kategoricky a přísně antipolský. Takový Alexander Brückner o něm napsal, že Daukantas dělá hanbu staré Vilniuské univerzitě. Daukantase neměli v oblibě ani romantičtí šlechtičtí litevští historici, snad kromě Teodora Narbutta, s kterým si pilně dopisoval. Ačkoliv i kladně hodnotil zavedení křesťanství na Litvu, Daukantas odsuzoval část litevské církevní hierarchie, že se vzdálila od svých původních ideálů. V Daukantasově době byl jeho antipolský postoj téměř revoluční. Unie s Polskem byla jako dogma, které se opravdu, kromě Daukantase, neodvážil nikdo zpochybňovat.¹³⁹

Daukantas hodně vyzdvihoval litevský jazyk, lidovou tvorbu, písně, pohádky, přísloví a pořekadla. Sám se zřekl cokoliv psát jinou řečí, odmítl spolupracovat s polskojazyčným vilniuským časopisem *Athenaeum*. Pouze na dopisování používal polštinu, nejen s Narbuttem, který litevsky neuměl, ale i se žemaitským biskupem Giedraitisem a jeho nástupcem Valančiusem. Podle Daukantase, když litevský jazyk zůstane živý, bude živý i litevský národ. To je první a hlavní tvrzení Daukantasova pojetí nové Litvy. Podle něj, pokud stále existují litevská slova, je živá i tvorba litevského národa. Ve své *Istorija Žemaitiška* zmínil slavného německého básníka Gottholda Ephraima Lessinga, který velice vyzdvihoval krásu litevských písní. Daukantas Lessinga doplnil, že Litva již takové písně (tj. básně) stvořila již v 18. století v osobě básníka Kristijonase Donelaitise.¹⁴⁰

Jeden z posledních po staru idealizovaných, ale ještě ne zpolitizovaných, Vytautasových portrétů předkládá v litevštině Simonas Daukantas, když charakterizuje Vytautase podobnými způsoby jako Narbutt nebo historická literatura 16. a 17. století. A přesto se toto dílo značně liší od jeho předchůdců. Autor knihy jako první začíná zvažovat problém, kdo je vinen za takovou situaci na Litvě. Hlavní vinu kvůli neštěstí docela opatrně dává Polákům a zároveň se alespoň trochu snaží uchránit Jogailu od možných výčitek. Na Daukantasovo dílo je tudíž

138 Trumpa, *Lietuva*, s. 165.

139 Tamtéž, s. 165–169.

140 Tamtéž, s. 170–172.

podle Nikžentaitise možné pohlížet ještě na velmi nepatrné znaky rodičího litevského nacionalismu.¹⁴¹

Skutečné změny, při hodnocení krále Jogaily, jsou v litevské společnosti zaznamenány až od 2. poloviny 19. století, když se začaly objevovat první náznaky moderního litevského národa a zároveň tím vznikla potřeba tvořit vlastní „litevské“ pojetí dějin. Tento proces, jako i negativní Jogailovo hodnocení, se v novém pojetí litevských dějin uskutečňovalo pomalu. Ještě je nenajdeme v první litevské knize Simonase Daukantase. Autor, který zažil docela těžké polistopadové období na Litvě, svérázně vzdoruje čestné minulosti a současnosti mocné Litvy a nastoluje otázku, proč se tak stalo. Viníky v litevském neštěstí hledá v okolí polského krále Jogaily, avšak samotného Jogailu ze špatné situace přímo neviní. Například kvůli neúspěšné Vytautasově korunovaci, tak celou vinu vrhá na Zbygniewa Olešnického, a ne na Jogailu. Při porovnávání hodnocení Jogaily a Vytautase, autor vypouští silné věty, když usiluje o zvýraznění Vytautasových zásluh. „*Jogaila, polský král, bez Vytautase jako ruka bez meče.*“¹⁴² I přesto tento rozdílný pohled na tyto dvě historické osobnosti nedovoluje Daukantase zcela považovat za průkopníka litevského nacionalismu, který byl zcela zřetelný až v 80. letech 19. století. Simonas Daukantas se spíše v litevských kulturních dějinách pokusil vyčlenit to, co je speciálně litevské a co je cizí. Chtěl hlavně zdůraznit svébytnost litevského národa a jeho osobitou kulturu.

3.2.2. Józef Jaroszewicz (1793–1860), právní historik

Józef Jaroszewicz (1793–1860) byl polsko-litevský právní historik působící na Vilniuské univerzitě. Ve svém díle *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku* využívá především Narbutta, Karamzina, ale i různé kroniky a letopisy, např. Kroniku kyjevskou, Letopisy volyňské či Kadlubka. Byl to velmi erudovaný a kritický historik, který se snažil co nejvíce objektivně prozkoumat litevskou minulost a zároveň neskryvat její záporné stránky. Samozřejmě, že Daukantasovi, který viděl v litevských dějinách a v Litevcích pouze pozitivní věci, se to nelíbilo, a proto byl Jarosewicz i terčem jeho kritiky. Jako většina tehdejších historiků připisuje Jaroszewicz spřízněnost Litevců s Góty, hlavně s Heruly.¹⁴³ Je v opozici s Daukantasem, který vidí stálou kontinuitu národa i státnosti. *Se vstupem Zikmunda Augusta na trůn končí vlastní litevské dějiny, ačkoliv přinejmenším do Unie z roku 1569 se snaží vystupovat samostatně. Kvůli spojenectví s*

141 Nikžentaitis, Alvydas: *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*. Vilnius 2002, s. 25–26.
142 Tamtéž, s. 80–81.

143 Jaroszewicz, Józef: *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku. Díl I. Litwa* Pogańska. Vilnius 1844., s. 1–2.

*Livonií, bojuje v dlouhé válce s moskevským knížetem, kde utrpí nové ztráty (Polock si podmanil v roce 1563), poté se samostatnost země již jen ztrácela a brzy zmizela.*¹⁴⁴ Jaroszewicz sepsal na svou dobu velice pokrokové dílo, které se týkalo hospodářských, kulturních nebo politických dějin. Na stránkách své knihy píše například o rybářství, myslivectví, průmyslu, řemeslech, odívání, pokrmech, vesnicích, hradech, obchodu, vojsku, jazyku, zákonodárství či náboženství. Jaroszewicz je také s Daukanatasem v opozici ohledně dávné „demokratické“ pohanské kultury *Avšak také v Žemaitsku na konci čtrnáctého století nemuselo dojít k velkým změnám v jeho politickém zřízení. Když byla tato země nucena v roce 1400 vzdát se řádu německých rytířů, lidé již tehdy byli rozděleni do tří tříd, kromě nevolníků, na šlechtu, svobodné rolníky a poddané.*¹⁴⁵ Ruské kultuře přiznává i vyšší civilizační stupeň než litevské kultuře. *Tehdejší vyšší civilizace Rusů, uplatnila svůj vliv na Litvě. Ruský jazyk byl také zakořeněný zejména ve vyšší třídě obyvatel a v průběhu času se nakonec stal jazykem dvoru i soudu. S takovou převahou ruštiny není divu, že nejstarší zákoníky, i tři litevské statuty, spousta privilegií a kroniky vydané knížaty byly napsány pouze v ruském jazyce [staré běloruštině].*¹⁴⁶ Litevštinu považoval za funkční jazyk, ale především pouze v pohanských dobách. *Ačkoli byl litevský jazyk již v pohanských dobách opomíjen, nepřestal být náboženským jazykem pro všechny až do zavedení křesťanské víry. Kněz pohanský promlouval k lidem v litevštině, obětoval bohům na oltářích, prosil za obyvatele těchto bohů v litevštině a ve svém projevu uctíval předměty posvěcené náboženskou vírou.*¹⁴⁷

Jaroszewicz využíval mnohem větší pramennou bázi než například jeho protějšek Daukantas. V jeho popisu kulturních dějin je vidět evoluce, to znamená, že na rozdíl od Daukantase zdůrazňuje několik období litevských kulturních dějin, kterému splývají v jedno. Obecně je u Jarosewiczova díla vidět stejně jako u Lelewela příklon k větší kritičnosti a ne náhodou jsou jeho dějiny oceňovány u první generace profesionálních litevských historiků na počátku 20. století.

3.2.3. Teodor Narbutt (1784–1864), historik a falzifikátor

Teodor Narbutt, lit. Teodoras Narbutas (1784–1864) se narodil do litevské šlechtické rodiny v Szawrech v dnešním Bělorusku. Tento amatérský historik vystudoval matematickou fakultu Vilniuské univerzity, vzděláním byl vojenský inženýr. Po ukončení studia projektoval a budoval posílení pevnosti v Bobrujsku, kde se zároveň věnoval archeologii, neboť tu kopal

144 Tamtéž, s. 59–60.

145 Tamtéž, s. 121.

146 Tamtéž, s. 174.

147 Tamtéž, s. 177.

mohly. V roce 1831 byl vězněn za napsání protiruského pamfletu. Později se usídlil v rodných Szawrech, kde se věnoval svému historickému bádání nad dějinami Litvy. V roce 1864 měl být za účast při povstání poslán na Sibiř, avšak těžká choroba, která vyústila v jeho brzkou smrt ve stejném roce, tomu zabránila.¹⁴⁸

Narbutt byl s dalším historikem Kraszewskim velkým konkurentem, jak naznačuje v dopisu Adamu Honoru Kirkorovi: „*Kraszewski, není ani Litevec, ani Polák, ale jen tak pro sebe nějaká ve vzduchu pohupující se postava, která mluví podle toho, kam vítr vane.*“¹⁴⁹ Také to plyne z listu napsaném 6. září 1842 Daukantasovi. „*Co ten pan Kraszewski dokazuje o Litevcích? Autorův slovníček, který se nachází ve čtvrtém díle dějin Vilna, způsobuje rozhořčení celé litevské společnosti. Nerozumím, proč má náš litevský národ takové zlé nepřátele.*“¹⁵⁰

Nejrozsáhlejší vydané dílo bylo devítisvazkové *Dzieje starożytne narodu litewskiego* (Vilnius 1835–1841), které napsal Teodor Narbutt. Tento opus dovedl až do roku 1572, když Lublinskou unii a smrt posledního Jagellonce považoval za konec litevské samostatnosti. Tento horlivý milovník a sběratel litevských starožitností byl nicméně historickým diletantem. Kromě toho, že použil spoustu pramenů, tak jím nastíněné historické obrazy zůstaly velmi zdeformované, a to především díky nedostatku kriticizmu a tendenčnosti v zobrazování „slavné minulosti“. Z důvodu bohatého materiálu v nich, z kterého se musely vyselektovat použitelné fragmenty, zůstávaly tyto dějiny dlouhou dobu ve vědeckém oběhu. Také je třeba mít na paměti falsifikační autorovy tendence, podobně jako u Václava Hanky.¹⁵¹ Narbuttova práce byla polskými historiky brána především jako faktografické i pramenné kompendium. Již jeho vrstevníci se vyjádřili o jeho dílu velmi skepticky. Polský filolog Stanisław Mikucki ve článku v *Bibliotece Warszawskie* ostře kritizuje Narbuttovo dílo, považuje jej za špatné, ve kterém je spousta chyb a také se pozastavuje nad jeho pseudoetymologizováním, a že sám Narbutt patrně neumí vůbec jazyk národa, kterého dějiny sám zkoumá.¹⁵² Narbutt se později v *Tece Wileńskie* bránil, že on je skutečný Litevec, a to že neumí litevsky, jsou jen pomluvy.¹⁵³ Obecně byl tento argument neznalosti jazyka, o kterém autor píše národní dějiny, považován za velice vážný, i proto například Daukantas všechna polsky psaná díla o litevských dějinách

148 Stolzman, *Nigdy*, s. 45.

149 Griškaitė, *Simono*, s. 111.

150 Tamtéž, s. 269.

151 Wierzbicki, Andrzej: *Historiografia Polska doby romantyzmu*. Wrocław 1999, s. 303.

152 Mikucki, Stanisław: *Kilka filologicznych uwag nad dziełem Teodora Narbutta: Dzieje narodu Litewskiego*, Biblioteka Warszawska, 1858, č. 1, s. 443–449.

153 Narbutt, Teodor: *Uwagi nad uwagami*, Teka Wileńska, 1858, č. 3, s. 358–359.

považoval za podezřelé či nepovedené. Například 15. dubna 1848 Daukantas píše Narbuttovi toto: *Velmi lituji, že dobře neumíš litevsky, kdybys uměl, nejen bys správně objasnil mytologii, ale na mnoha místech bys opravil a osvětlil národní historii a všimnul by sis, jaký vliv měl tento národ na své sousedy.*¹⁵⁴

Ve svých historických koncepcích byl Narbutt nicméně výlučně Litevcem. Ačkoliv psal polsky, litevsky téměř neuměl, tak stejně pocitu litevského patriotismu podřídil nejen vlastní názory, ale také fakta a dokumenty. Aby prokázal její raný rozkvět, uchýloval se k falšování dokumentů a tvoření apokryfů. Jeho dílem bylo falsum tzv. *Kroniky Randońskieje* z roku 1488, ve které dokazoval původ Jagellonců od mýtického bohatýra Gellona. V roce 1848 ohlásil v *Athenaeu* zfalšovaný popis opevnění Vilniusu, aby odůvodnil vysokou úroveň vojenského a architektonického umění v dávné Litvě. Již současníci ho obviňovali z nedostatku kritiky ve vztahu k pramenům a přílišné důvěře k legendám a kronikám. Podle Małgorzaty Stolzmanové byl vliv na literární díla Kraszewského nebo Władysława Syrokomly hlavní předností Narbuttových historických prací.¹⁵⁵ Dlouhou dobu byla také Narbuttova díla základem pro tvořící se litevskou historiografii. Jedním z příkladů může být i litevský básník a povídkář Simonas Stanevičius, který byl tak nadšený Narbuttovým dílem, že díky tomu zasvětil své bádání jazyku a minulosti Litvy. Stanevičius kolem roku 1838 započal, avšak nedokončil, svoje dílo *Wyjaśnienie Mitologii litewskiej zawarte w dziełach Hartknocha, Strykowskiiego, Łasickiego, tudzież w słownikach Szyrwidą, Ruhiga i Mileckiego*. Teodor Narbutt byl také známým sběratelem starožitností. Často se k němu obraceli místní archeologové s prosbou o názor na původ a význam nalezišť, jeho sbírky reprezentovaly Litvu na velké výstavě starožitností a uměleckých předmětů organizované v roce 1856 v Potockého paláci ve Varšavě. Fakticky byla tato výstava výrazem narůstajícího kultu historických památek v celé zemi.¹⁵⁶

V 16. a 17. století se zformoval v litevských kronikách Vytautasův kult, který zůstal nezměněn až do poloviny 19. století. To podle Nikžentaitise dobře ilustruje dílo Teodora Narbutta *Dzieje narodu litewskiego*. V nich je Vytautasova charakteristika podpořena stereotypy, které byly zaznamenány právě v kronikách z 16. a v 17. století. Narbuttova literární tvorba, což dokazuje mnoho historiografických příkladů, byla svérázným spojením mezi starým Litevským velkoknížectvím a nově formující se litevskou historiografií. V litevské historiografii, až do konce 19. století, převažoval na dějiny „unijní“ pohled a příliš

154 Griškaitė, *Simono*, s. 610.

155 Stolzman, *Nigdy*, s. 46.

156 Tamtéž, s. 46.

neznehodnocoval Jogailovy zásluhy, ačkoliv ho ani nepovyšoval. Právě v tomto období se v litevské historiografii uskutečnily skutečné hodnotové změny v její orientaci, především se stala silně protipolskou a nacionální. Narbutt ve svých *Dziejach narodu litewskiego* jako první nadnesl otázku litevské pohanské kultury, kterou značně vyzdvihoval, ale zároveň nehanil křesťanství. Sám byl neutrální hodnotitel Jogailových činů, který si přál, aby se o pohanskou kulturu Litvy více zajímali a zkoumali ji další intelektuálové z bývalého polsko-litevského soustátí.¹⁵⁷ Narbutt, jako mnoho tehdejších historiků, nazýval termínem Litevec všechny baltské národy, samotný termín Baltové ještě zdaleka nebyl rozšířený. Proto mezi litevské země zařazuje Staré Prusko, opravdovou Litvu a Lotyšsko. *Díky politickým událostem se tyto země pak rozdělili na tři národy. Od nich se pak zrodily odlišné dialekty: stará pruština, litevština a lotyština. Mimo podobnosti jazyka, je spojovalo náboženství a společná teokratická vláda.*¹⁵⁸

Pro Teodora Narbutta bylo litevské velkoknížectví plně suverénním, státním litevským organismem, jehož vznik představovalo jednu z etap litevského dějinného procesu. Podstatným znakem tohoto procesu bylo to, že Litva, která si uchovala svou etnickou identitu, přišla do styku s východní i se západní sférou křesťanské civilizace. Dokázala využít jejich pokročilejší civilizaci a díky tomu pak vytvořila lepší organizovaný stát, jehož završením bylo právě Litevské velkoknížectví. Narbutt byl podle Błachowské prakticky jediným autorem, který v 19. století dokázal veřejně představit celkovou koncepci litevských dějin zformulovanou z litevského bodu vidění. Koncepce, kterou tvořil oficiální ruský výklad dějin Litevského velkoknížectví, se opírala na ideových základech protichůdných předpokladů. Zároveň se také rozcházela s tradičními polskými vizemi. V důsledku toho byla Narbuttova koncepce dějin představiteli obou proudů kritizována nebo jednoduše ignorována.¹⁵⁹

3.2.4. Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887), spisovatel

Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) byl polský spisovatel, básník, publicista, literární a umělecký kritik. Vystudoval na gymnáziu ve Svisloči a posléze začal studovat na Vilniuské univerzitě literaturu a historii (1829–1830). Ruskou vládou byl obviněn z přípravy povstání, na dva roky uvězněn (1830–1832) a do konce července 1833 žil pod policejním dohledem. Později žil čtyři roky na dvoře rodičů v okolí Pružan nedaleko Brestu, od roku 1837 na Ukrajině, v Horodeci, Lucku a Žitomiru. Zde mohl využívat bohaté knihovny místních

¹⁵⁷ Nikžentaitis, *Vytauto*, s. 25, 80.

¹⁵⁸ Narbutt, Terodoras: *Lietuvos tautos istorija 2*. Vilnius 1995, s. 242.

¹⁵⁹ Błachowska, *Wiele*, s. 112–113, 115.

magnátů, proto bylo jeho životní období v letech 1839 až 1859 nejproduktivnější. Tehdy napsal svá největší díla a redigoval historický časopis *Athenaeum* (1841–1851). V roce 1858 byl zvolen za člena krakovského Spolku milovníků vědy. V roce 1859 odjel do Varšavy, během povstání v roce 1863 odešel do Německa a do roku 1884 žil v Drážďanech. Avšak zde byl obviněn ze špionáže a spolupráce s francouzskou službou a odsouzen na tři a půl roku. Po propuštění odešel do Itálie a roku 1886 do Švýcarska, kde zemřel.¹⁶⁰

Pro ranou autorovu tvorbu do roku 1839 jsou příznačná historická vyprávění, publicistika a menší historiografická díla. Poté, co žil do roku 1863 na Volyni a ve Varšavě, psal nejvíce o lidských obyčejích. Později romantickou historickou tvorbu vyměnil za realistické příběhy. Kraszewski také zdokonalil žánr dokumentárních příběhů. Ve svém německém období v letech 1863 až 1879 šířil tematiku polského národního povstání a psal převážně historické povídky. Kraszewski byl jeden z nejproduktivnějších polských spisovatelů, jehož literární dědictví obsahuje kolem 400 prací, z toho na 30 větších děl. Zajímal se o litevskou historii, folklór a kulturní život Litevců. Napsal tyto historické monografie: *Wilno od początków jego do r. 1750*; 4 díly, *Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy, 1840*; *Litwa za Witolda*, 1850, etnografické dílo *Litwa*, 1847–1850, 2 díly; *Sztuka u Słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej*, 1860. Autor se přátelil s několika představiteli litevského (žemaitského) národního hnutí jako byl Mikalojus Akelaitis, Liudvikas Adomas Jucevičius, Andrius Vištelis-Višteliauskas a dalšími. Také Kraszewského tvorba budila historické a národní vědomí Litevců.¹⁶¹

Dějiny města Vilniusu vznikaly na základě shromážděných dokumentů, výtažků z kronik, erbářů, kázání, memoárů, příležitostných brožur nebo listů. První díl vyšel v roce 1838 a byl opatřen dedikací knížeti Nikolaji Dolgorukovi z důvodu vděčnosti za pomoc, kterou mu poskytnul při propuštění z vězení. Po odjezdu z Vilniusu Kraszewski ještě několikrát svou monografii upravil, změněná verze díla vyšla ve čtyřech dílech v letech 1840–1842. *Wilno od początków jego do roku 1750*, znamenitě zdokumentovaný soubor portrétů knížat a králů na pozadí rozsáhlého historického panoramatu. Dílo byl často nadměrně zatížené podrobnými detaily, které se netýkaly hlavního tématu. V prvním díle monografie autor probral původ Litevců, jazyk a obyčeje. Dějiny města Vilniusu dovedl v prvním díle do smrti krále Zikmunda III. a v závěru ještě přidal komentáře i ukázky z kroniky Macieje Strykowskiho. V druhém díle uzavřel historii města rokem 1750, a také postupně popsal jednotlivé vilniuské

160 Kraszewski, Józef Ignacy: *Vytauto Lietuva*. Vilnius 2012, s. 7.

161 Tamtéž, s. 8.

kostely a kláštery. Ve třetím díle popsal dějiny náboženského života města a seznámil čtenáře s městskou infrastrukturou. Čtvrtý díl byl zasvěcený charakteristice intelektuálního života ve Vilniusu. To se především týkalo univerzity a jejích profesorů, tiskáren, knihoven i archivů. Celek uzavírá *Kronika bibliograficzna*, seznam opublikovaných tisků ve Vilniusu do roku 1800 a dodatky (informace o vybraných osobách spojených s politickým a kulturním životem města).¹⁶²

Józef Ignacy Kraszewski přijel naposledy na konci srpna 1835 do Vilniusu, a to za účelem sběru archivních materiálů pro své dílo *Litwa*. Pobyl zde několik měsíců a poté se již nikdy do města svého mládí nevrátil. Dvojdílné Kraszewského dílo *Litwa* (1847–1850) se ukázalo po několik letech od chvíle, kdy započal první bádání. Toto dílo, v porovnání s litevskými dějinami Teodora Narbutta, mělo přednost ve své stručnosti, konečně přineslo čitelnou monografii dějin Litevského velkoknížectví. V prvním díle, který se týkal dávné minulosti, se Kraszewski opíral o pověsti, legendy a kroniky sousedních států, zatímco v druhém díle již využíval prameny, které byly napsány v litevském státě, když je konfrontoval s jinými historickými relacemi. Podstatné je ideové poslání spisu. Autor podle Szulské zdůrazňoval odlišné rysy litevsko-ruského státu, který vznikl v boji proti sousedům a jeho specifický charakter, který vyplýval z přítomnosti pohanství. Ve studii *Litwa* představil Kraszewski děje národa, který měl vlastní originální kulturu, obyčeje a také integrální zákony spojené s pohanskou vírou Litevců. Kraszewski v *Litvě* uvedl mnoho argumentů, které podkopávaly soudy dřívějších polských a německých historiků o barbarství Litevců, ačkoliv v interpretaci jednotlivých historických postav nevyšel zpoza ustáleného dřívějšího pohledu. Dílo ukazovalo na nebezpečí ruské expanzivní politiky, což bylo vzhledem k událostem 19. století velice aktuální. Kraszewski ve svých historických výzkumech věnoval pozornost identitě historické Litvy ve vztahu k Polsku. Kraszewského dějiny Litvy patřily v jeho epoše k velmi čteným.¹⁶³

Posledním Kraszewského historiografickým dílem, které bylo spojeno s litevskými dějinami, se stala monografie o velkoknížeti Vytautasovi – *Litwa za Witolda. Opowiadanie historyczne* (Vilnius 1850). Z pozice kronikáře a beletristy autor představil historii člověka a vládce jako schopného, talentovaného vůdce, který sám dělal chyby, jako například podstoupení Žemaitiska řádu. Po Vytautasově smrti se Litva podle Kraszewského postupně stávala polskou provincií.¹⁶⁴

162 Szulska, Inesa: *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Warszawa 2011, s. 38–39.

163 Tamtéž, s. 43–44.

164 Tamtéž, s. 45.

Aby probudil intelektuální život na litevsko-běloruském území, založil Kraszewski ve Vilniusu v roce 1841 časopis *Athenaeum*, který se zabýval historií, filozofií, kulturou a literaturou. Profil tohoto časopisu determinovaly faktory období romantismu: historické myšlení o kulturních jevech, hledání národních prvků, vyvolání a popularizace historicko-etnografických bádání. Periodikum se mělo stát hlavním intelektuálním časopisem v celé provincii. S časopisem spolupracovali tvůrci ze všech tří záborů, mezi nimi i Liudvikas Adomas Jucevičius nebo Teodor Narbutt. Časopisu, který vycházel mezi léty 1841–1851, vyšlo celkem 66 čísel. Velký vliv na rozvoj časopisu měla Kraszewského redakční práce, speciálně v historických vědách. Nechal zde uveřejnit postulát dřívějšího Bohuszova díla z roku 1808 *Początki narodu i języka litewskiego*. Celkem v časopisu vyšlo mnoho přetisků materiálů a historických dokumentů i korespondence. Mnoho místa v *Athenaeu* redaktor zasvětil rozvoji polské kultury a jejího soužití s litevskou, běloruskou či ukrajinskou kulturou. Kraszewski byl také fascinován starožitnostmi, dávnými obřady, nebo archeologickými vykopávkami. Sběrači folkloru a tzv. starožitností si často vyměňovali s Kraszewským své zkušenosti, neboť byl ve své době považován za experta v tehdejší archeologii. Sám byl členem Vilniuské archeologické komise a věnoval ne jeden cenný exponát Muzeu Starožitností ve Vilniusu. *Athenaeum* se pokoušelo vytvořit základy vědecké metodologie při porovnávání folkloristického materiálu. Podle Szulské badatelé nad litevskými dějinami a kultury oceňují seriózní popularizační roli časopisu v informování místní inteligence o aktuálních vědeckých proudech v západoevropské kultuře, například o dílech filozofů Hegla nebo Schellinga.¹⁶⁵

První díl Kraszewského *Litwy* měl podtitul *Starożytnie dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia* a druhý díl *Historja od początku XIII w. do 1386*. Díla vyšla v letech 1847 až 1850. Na tomto díle je sice je vidět nedostatek pramenů, ale také autorovo poeticko-romantické naladění. Touha představit dějiny Litvy v celé její kráse a různorodosti dostala také Kraszewského podle Wierzbického do slepých uliček. Přílišné zdůrazňování maličností a bagatelizování důležitých událostí je pro toto dílo charakteristické. Mnohem lépe pak dopadlo jeho čtyřsvazkové dílo *Wilno od początku jego do r. 1750*. (1840–1842), které mělo bohatý faktografický materiál.¹⁶⁶

Litevce v *Litvě* Kraszewski takto okomentoval: *jsou zvláštní kmen, který se nachází mezi Slovany a Germány, ... kmen charakteru pozoruhodně správného... vlastní mýty a obyčeje*

165 Tamtéž, s. 49–51.

166 Wierzbicki, *Historiografia*, s. 302.

*obecně svoje, jazyk půvabný, bohatý a starý.*¹⁶⁷ Litva pak byla podle něj historicky založena proto, aby se vzepřela tatarským útokům. Největší tragédií Litvy bylo její poslední období jako samostatné země, hlavně s ohledem na prudké změny. Na jedné straně přijetí křtu, ke kterému dal podnět král Jogaila, což podle něj potvrzuje, že „*všichni byli názoru, že křest je nutný a Litva je naň připravená*“, na druhou stranu „*odebráním pohanské víry byla zničena samostatnost litevské národnosti. Pouze smrt umožní se znovu narodit jako cizí*“¹⁶⁸. Ztráta pohanství a přechod na křesťanství způsobila daleko horší následky, než ztráta nezávislosti a vlastní totožnosti.

*Společně s vírou skončilo vše, co s ní bylo jakýmkoliv způsobem spojeno: zvyky, jazyk dokonce i staré zákony a byly vyměněny za polské a ruské. Pokřtění Litvy bylo zvratným bodem pro rozpad kmenové litevské národnosti, ale také důsledkem již prohlubujícího se úpadku: Doplňujíc své poselství, pokřtěná Litva se proměnila v druhý národ, sjednotila se se svými vládci nejen po materiální stránce, ale také ty duchovní. Křest změnil pruské Litevce na Němce, jiné na Poláky a jiné na Rusy. Zbyly pouze polámané trosky národnosti, které ukazují, že nejsilnějším jádrem ideji národa je venkovský lid: není to vyšší třída společenstva, ale právě ty nejnižší vrstvy. Právě jazyk, přísloví, legendy, písně existují již dnes pouze u venkovského lidu.*¹⁶⁹

Krevská personální unie, která byla uzavřena v roce 1385 a křest Litvy z roku 1387¹⁷⁰ byly v monografii *Wilno od początków jego do r. 1750* hodnoceny jako jednoznačně negativní: *Polsko, nejen že pohltilo Litvu, ale také od té doby neustále ji ovlivňovalo a vnucovalo vše svoje: zákony, administrativu, zvyky, jazyk... Tak silná neutralizace Litvy způsobila zánik její charakteristických národnostních jevů a proměnila ji v mlhavý odraz a nápodobování Polska.*¹⁷¹

V pozdějším díle *Litwa* se spisovatel už méně důrazně a agresivně, než ve studii *o Wilně*, vyjadřuje ohledně výsledku unie s Polskem a zmírňuje její následky. Kraszewského názor na význam uzavření Horodelské unie¹⁷² také poukazuje na jeho postupný vývoj. Tato unie umožnila nabytí nových práv litevské šlechtě, dala nové svobody a výsady, umožnila další civilizační rozvoj. Ve stejné studii Kraszewski prohloubil svůj názor a napsal, že politika

167 Szulska, *Litwa*, s. 84,

168 Tamtéž, s. 85, citováno podle Kraszewski, J. I.: *Litwa*, 2. díl, s. 378, 393.

169 Tamtéž, s. 86, citováno podle Kraszewski, J. I.: *Litwa*, 1. díl, s. 20.

170 Podle výsledků Krevské unie z roku 1385 se polským králem stal litevský velkokníže Jogaila (čes. Vladislav II. Jagello), který slíbil Litvu spojit s Polskem a přijmout křest celé Litvy.

171 Szulska, *Litwa*, s. 86, citováno podle Kraszewski, J. I.: *Wilno od początków jego do r. 1750*, 1. díl, s. 107.

172 Horodelská unie mezi Polskem a Litvou z roku 1413, kdy mimo jiné, litevská šlechta získala stejná práva jako polská.

Polska vůči Litvě byla vedena mírně a také že byla vyžadována a přijata se souhlasem samotných Litevců: *Litva se stala polskou provincií, ale měla pouze provincionální prvky, cítila se povýšena tím odnárodněním, nelitovala toho vůbec, nebo když už tak krátce. A ti ani ne celou zemi. – Proč sjednocení národů přišlo ji tak snadno? – Jelikož Polsko bylo cestou vedoucí k pokroku, a žádný stát, i za cenu toho co má nejcennějšího, nemůže odolat těm, kteří ho tou cestou povedou.*¹⁷³

Sloučení obou národů bylo procesem rozloženým v čase, přínosným pro oba národy: „*Slučovaly se dobrovolně, spojovala je víra, poté šlechtické svobody, následně jazyky a zvyky*“.¹⁷⁴ Zajímavé je, že po mnoha letech spisovatel bude považovat Polsko a Litvu (a jiné baltské země), stejně jako Ukrajinu, jako zemi, která tvořila kulturní společenství slovanství. Věnuje tomu svůj výzkum ve studiu *Sztuka Slowian*, a třeba prvky kříže najde v hrobech pohanské Litvy, a uzná to jako důkaz připravenosti k přijetí křtu.

Kraszewski uvádí, že po roku 1387 litevský národ nemohl být suverénním, ani nesuverénním, poněvadž spolu s přijetím křtu tento národ umřel a jeho historie se skončila. Litevský národ byl podle něj tak srostlý se starými zvyky i náboženstvím, že nejen stvořil osobitou civilizaci a stát, ale vlastně nemohl přijmout křest jako národ. Spolu se křtem tedy zmizela i jejich národnost a Litevci se stali Poláky, Němci a Rusy. Kraszewski sice uznává národní zvláštnost Litevců, ale jen jako zaniklého národa. Zatímco v současnosti litevství není již národní, ale lidové. Podle vlastní filozofie dějin Kraszewski tak dějiny po křtu již za společné dějiny Polského království a Litevského velkoknížectví. Zde si vzal Kraszewski příklad z teorie Joachima Lelewela, když jedním z hlavních důvodů takového stavu litevského národa byla prohlubující se propast mezi vůdci a lidem, zrušení přirozené vazby mezi vrstvami národa, což v důsledku vedlo ke krizi státu.¹⁷⁵

Dalším stupněm rozvoje, v náručí nového národa, měla být účast Litevců v rámci společného nového polsko-litevského státu. Unii s Polskem Kraszewski považoval pro Litvu jako její civilizační vzestup a její přijetí do západní kultury: „*Litva cítila, že nové sjednocení ji povýší do nových důležitějších institucí a nových větších dějin*“¹⁷⁶, i když následkem takového dění bylo podle něj litevské ponížení do úlohy polské provincie. Kraszewski měl tomuto období věnovat další historický výzkum, avšak dochovaly se pouze svědectví jeho nezrealizovaných

173 Szulska, *Litwa*, s. 87, citováno podle Kraszewski, J. I.: *Litwa za Witolda. Opowiadanie historyczne*, s. 258.

174 Tamtéž, s. 87, citováno podle Kraszewski, J. I.: *Litwa za Witolda. Opowiadanie historyczne*, s. 257.

175 Błachowska, *Wiele* s. 184.

176 Szulska, *Litwa*, s. 87. Citováno podle Kraszewski: *Litwa za Witolda. Opowiadanie historyczne*. Vilnius 1850, s. 366.

plánů k sepsání pokračování litevských dějin, jenž měly zahrnovat období mezi Krevskou a Lublinskou unií.¹⁷⁷

Kraszewski polsko-litevsko-běloruský svazek a osud obou národů vnímal jako Adam Mickiewicz nebo Joachim Lelewel za nerozlučný, ačkoliv v emigraci mohl svoje názory mírnit. *V tomto roce připadlo výročí Lublinské unie, toho spojení tří bratrských národů v jeden stát, které navzdory pokusům o rozdělení, trvá ještě dodnes. Úřední spojení Polska s Litvou a Rusí je jedním z nejsvětějších bodů naší minulosti.*¹⁷⁸ Také stojí podle Szulské za pokus verifikovat častý názor litevských literárních historiků, že „se nebál litevského separatismu“, rozuměl, že každý národ má právo na svou kulturu, taktéž vždy podporoval představitele národů, které se snažili o realizaci tohoto práva.“ Sám byl konzistentně polonocentrického stanoviska. Autor nezpozoroval hrozbu v teprve rozvíjejícím se litevském obrozeneckém národním hnutí, ambici na zvláštní existenci od Polska, podporoval smysl litevskosti. Avšak litevskosti pouze na lokální či regionální úrovni.¹⁷⁹ Tudíž nejen Daukantas se opíral o etnografický kulturní princip, ale i Kraszewski. Podle něj pohanská víra integrovala Litevce jako národ. Poté co přijali křest, byla zničena stará litevská národnost: křesťanství přeměnilo Prusy v Němce, Litevce v Poláky nebo Prusy. Litevsky mluvící rolnictvo nemohlo být v nové době jádrem národa, neboť jim chyběla historická reflexe a kreativní subjektivita. Kraszewski tedy viděl litevský národ jen v minulosti. Teprve v samotném stáří, a to díky úsilí žemaitského biskupa Motiejuse Valančiuse, změnil svůj pohled na Litevce.¹⁸⁰

V Kraszewského textech se vyskytuje největší problém pro historiky v době romantismu. Tím bylo, že existenční potřeby je nutí vybrat si takový objekt zkoumání, pro jehož popsání nejsou téměř žádné možnosti vědeckých analýz nebo primární prameny, bez kterých historik nemůže udělat ani krok. Kraszewski pečlivě převypráví věrohodné pověsti v kronikách a letopisech. Ve svých textech Kraszewski nezapomíná ukázat, že skvěle chápe, čím se legendy liší od historických faktů. Jazyk a styl Kraszewského historických děl překračuje umělecké hranice stylů, jeho historická beletristika se opírá o taková fakta, kterými operovala historická věda jeho současníků. Kraszewski se stal podle Aleksandravičiuse nejvýznamnějším literátem mezi historiky a nejvýznamnějším historikem mezi literáty.¹⁸¹

177 Tamtéž, s. 87.

178 Tamtéž, s. 90. Citováno podle Kraszewski: *Galicja, Z roku 1869, Rachunki*, s. 360.

179 Tamtéž, s. 107–108.

180 Berenis, *S. Daukanto*, s. 102.

181 Aleksandravičius, *Praeitis*, s. 260–262.

Kraszewski vydal monografii *Litwa za Witolda* v roce 1850 ve Vilniusu. Dílo je napsáno kronikářskou metodou a zabývá se obdobím Vytautasovy vlády v letech 1386 až 1430. Kraszewski byl obeznámen s litevskými i polskými kronikami a také se vyznal dobře v historických pramenech. Chtěl dokázat, že Vytautas chtěl po celý život silnou a nezávislou Litvu na polském státu. Avšak tam, kde se střetávaly zájmy Litevců a Poláků, se neváhal držet na polské straně. Obsah kroniky autor předkládá jako historické vyprávění, ale přísně se držel historických principů, téměř nikde nepřekračuje chronologii. Jen je těžké zjistit, kdy autor přechází od historického pramenu nebo kroniky ke svému osobnímu vyprávění. Ze všech historiků v období romantismu je jedním z nejpřesnějších. Studoval německé kroniky Vyganda Marburgského a Posilgeho, polské kroniky Jana Długosze, Bernarda Vapovského a Marcina Bielského, ruský letopis Voskresenje a největší letopis patriarchy Nikona z Karamzinových výpisek, Litevské letopisy, díla Macieje Strykowskiho a Albertase Kojalavičiuse-Vijūkase. Autor se nejčastěji inspiroval pozdějšími kronikami z 16. století. Prostudoval i tehdejší historiografickou literaturu především Teodora Narbutta a Johana Foigta. Kraszewski se dobře vyznal ve Vytautasově epoše a měl o něm přesnou představu. V tomto díle se držel tradic psaní kronik, vkládal do něj rozsáhlejší vyprávění a nevyhnul se i přímému vyprávění účastníků. V tomto ohledu Kraszewski značně zaostával za díly a hodnocení historiků Joachima Lelewela, Michała Balińskiego, a dokonce i Ignacy Onacewicze. V knize charakterizoval velkoknížete Vytautase jako odvážného, moudrého a nadaného vojevůdce. Autor široce popisuje především jeho vojenskou činnost. Vytautase nazval geniálním vojenským vůdcem a toto slovo poprvé použil k roku 1394, kdy Vilnius bránil před křižáky.¹⁸²

Velkokníže Vytautas byl v celém Kraszewského díle velmi chválen. Vytautas byl podle Kraszewského nejen geniální vůdce, spravedlivý k svým podřízeným, ale také velmi miloval svůj kraj, litevštinu či zvyky. K Vytautasově smrti Kraszewski napsal *Poslední Vytautaova myšlenka, poslední slovo byla Litva*.¹⁸³ Kraszewski samozřejmě vyzdvihuje přijetí křesťanství a jeho spojení s Polskem. *Během jeho vlády velká část Litvy přijala křesťanství a odhodila svůj kožich pohanství, když se připravila ozdobit se polskými šaty a spojit se západní civilizací*¹⁸⁴ Vytautas uskutečnil obrovskou historickou misi – zadržel tatarský vpád na západ a křižáky na východ, usiloval o litevskou nezávislost na Polsku. Litevské dějiny však Kraszewski považuje po Vytautasově smrti už za ukončené. *Po Vytautasově smrti jsou*

182 Mečislovas, Jučas úvod ke knize – Kraszewski, Józef Ignacy: *Vytauto Lietuva*. Vilnius 2012, s. 8–9.

183 Kraszewski, *Vytauto*, s. 309.

184 Tamtéž, s. 314.

*litevské dějiny už jen boj za zbytky národnosti a později spíše polské než litevské dějiny. Psát o litevských dějinách, obzvlášť po Lublinské unii, už dnes není možné. Po Vytautasově smrti se tato země jasně proměnila pouze v polskou provincii.*¹⁸⁵

3.2.5. Joachim Lelewel (1786–1861), zakladatel polské moderní historiografie

Joachim Lelewel (1786–1861), slavný polský historik, významný profesor na Vilniuské univerzitě, byl široce spojen s litevskou kulturou, avšak jako jeden z mála zkoumaných historiků nepocházel z bývalého Litevského velkoknížectví. Lelewel se narodil ve Varšavě v rodině v polonizované rodině německé šlechty. Vystudoval však Vilniuskou univerzitu, kde pak v letech 1815–1818, 1822–1824 sám přednášel. Podporoval vztahy s pokrokovými studentskými organizacemi, nejvíce s filomaty a filarety, a právě kvůli těmto stykům byl z univerzity propuštěn. Později, když žil v Polsku, zúčastnil se v letech 1830–1831 polského proticarského povstání. Po potlačení povstání žil v zahraničí, kde pokračoval ve vědecké a politické činnosti. Lelewel byl tvůrce kritické polské historiografické školy. Pokládal za nejdůležitější historikův úkol – poznání primárních pramenů, kritičnost a maximální objektivitu. Ačkoliv byl zastáncem Unie, nejvíce se zajímal o Polsko, ale pozornost věnoval i litevským dějinám. V roce 1808 napsal dílo „*Rzut oka na dawność Litewskich narodów i związki ich z Herulamí*“, ve kterém kritizoval tvrzení o římském původu litevské šlechty. V roce 1809 vydal svoje kritické poznámky o Bohuszově studii, které se zabývala původem litevského národa a jazyka. V polském týdeníku *Tygodnik Wileński* v roce 1815 srovnával zvyky Slovanů a Litevců, když psal článek o litevské mytologii. V tom samém periodiku vydal v roce 1817 další článek z litevských dějin. Když v roce 1824 vyšlo nové vydání učebnice polských dějin od Teodora Waga, doplnil ji informacemi o litevských dějinách. V emigraci vydal v roce 1839 *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie*. V roce 1859 vydal důležitý pramen k poznání litevské minulosti – zápisky z cest Guilleberta de Lannoy. V roce 1861 vydal ve francouzštině litevské dějiny. Také napsal několik článků o archeologických památkách na Litvě.¹⁸⁶

Lelewelovy historické přednášky byly na Vilniuské univerzitě velmi populární. Profesorova erudice a výřečnost, jeho demokratismus, patriotismus obdivovali i zde studující Litevci. Lelewelovy přednášky v letech 1822–1824 navštěvoval i Simonas Stanevičius, student prvního ročníku fakulty literatury a svobodného umění. Každý semestr u něj dělal zkoušku z obecných dějin. Stanevičius velice obdivoval Lelewela a ve své ódě *Šlovė Žemaičių* velebil

185 Tamtéž, s. 314.

186 Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 390.

vědou proslavený Vilnius a pateticky se obracel na pohanská litevská knížata. Později před rokem 1838 začal psát historické dílo *Lietuvių mitologijos aiškinimas*, ve kterém ukázal objektivitu a kritický pohled na minulost. Lelewelovy přednášky navštěvoval i Simonas Daukantas. Když v roce 1822 uhájil magisterský titul, mezi jeho oponenty byl i Lelewel. Daukantas se pak ve svých historických dílech kromě jiných autorů často odvolával právě na Lelewela. S Lelewelem navázal vztahy ze svého muzea Baublys i Dionizas Poška. Už v roce 1810, když Bohusz vydal svou studii o původu Litevců a jazyka a Lelewel ohlásil jeho kritiku, napsal Poška zveršovaný literární dopis, který později Silvestras Valiūnas přeložil do polštiny a v roce 1829 vydal ve varšavských novinách. V tomto dopise Poška probouzí vlastenecké pocity, velebí národní jednotu Aukštaitů a Žemaitů a vybízí, aby se lid seznámil s moudrými knihami, které napsal Mazur a náš kněz, Lelewel a Bohusz. V roce 1824 napsal Poška Lelewelovi osobní dopis. V něm se raduje ze starých spisů, které od Lelewela dostal a za jeho dílo o historických pramenech. Chválil jeho práci o starobylosti litevského národa. Poška doufal, že Lelewel bude právě ten vědec, který napíše národem tak očekávané litevské dějiny. Poška mu poskytnul zprávy o podobnosti latiny a litevštiny, neboť jazyk byl tehdy považován za důležitý historický vědecký pramen. V tom samém roce Lelewel odjíždí z Vilnius do Varšavy, Poška si s ním i nadále dopisuje, vyměňují si historické postřehy. Podle Girdzijauskase je ze zmíněných faktů zřetelné, že Lelewelův význam je pro formování litevské národní demokratické kultury nezpochybnitelný.¹⁸⁷

V roce 1839 v Berlíně a v roce 1844 v Poznani se objevilo Lelewelovo dílo *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Sám tomuto dílu nedával velký význam. Bylo to kapesní vydání, o kterém po letech napsal, že neměl při ruce dostatek pramenů, proto z nich vypustil například každodenní dějiny. Kvůli pramenné bariéře, která stála před Lelewelem, byl nejpovolanějším autorem na sepsání dějiny Litvy profesor historie na Vilniuské univerzitě – Ignacy Żegota Onacewicz (1781–1845). Podobně jako Narbutt disponoval velkým souborem litevských „starožitností“, který získal díky dlouholetému výzkumu. Onacewicz tyto naděje nesplnil a zanechal po sobě edici díla Jana Albertrandiega a několik skic o litevských dějinách.¹⁸⁸ Je důležité poznamenat, že Lelewel nepovažoval Litevce za samostatný národ, což je patrné z jeho definice polského národa: „*Lud dawnej Polski ukochanej Ojczyzny naszej jest bardzo mnogi. Litwin, Krakowiak, Rusin, Mazur, Żmudzian, Kaszuba, Prusak, Ukrainiec, Wielkopolanin, wszystko są Polacy*“.¹⁸⁹

187 Tamtéž, s. 390–391.

188 Wierzbicki, *Historiografia*, s. 304.

189 Wierzbicki, Andrzej: *Lelewel i ojczyzna*. In: Barszczewska-Krupa, Alina (red.): *W kręgu historii, historiografii i polityki*. Łódź 1997, s. 44.

Podle Błachowské se na konci 30. let 19. století zformulovaly dvě velmi různé koncepce, které objasňovaly roli Polska a Moskvy v dějinách Litvy, Běloruska a Ukrajiny. Lelewel vytvořil tezi o existenci slovansko-baltské civilizační sféry, který spojuje dohromady Polsko, Rus a Litvu, zatímco Moskvu zařazuje do mongolské (asijské) civilizační sféry. Zároveň ustanovil, že pro lid slovansko-baltské sféry představovala smrtelné ohrožení germánská sféra, která byla představována Německým císařstvím a řádem, a právě mongolskou Moskvou. Zároveň se Joachim Lelewel přizpůsobil romantické historio-filozofické konvenci tradičních představ o minulosti Červené Rusi a Litevského velkoknížectví, které tvořilo historické myšlení šlechtického národa bývalé republiky Obou národů. Základ této představy již předložil na ruské Vilniuské univerzitě v prvních desetiletích 19. století. Po jejím zániku se dějiny Litvy a Rusi již přednášely v duchu nové carské ideologie na univerzitě v Kyjevě, která byla založena v roce 1834 carem Mikulášem I. Proto také Lelewelova syntéza *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*, která vyšla v emigraci, může být považována za poslední výpověď na toto téma v duchu tradice Rzeczypospolitej. Do minulosti totiž odešel starý šlechtický národ a jeho místo obsadily nové etnické národy.¹⁹⁰

3.2.6. Michał Baliński (1794–1864), historik a publicista

Z dalších historiků, který se zajímal o litevskou problematiku, je potřeba zmínit Michala Balińského (1794–1864), literáta, publicistu a historika zaujímajícího vysokou pozici v kulturním životě Vilniusu v období mezi povstáními. Baliński se narodil 12. srpna 1794 v Terespolu nedaleko Vitebska v rodině civilně-vojenského komisaře vilniuského vévodství. V roce 1812 vstoupil do fyziko-matematické fakulty Vilniuské univerzity. V roce 1814 pak přešel na fakultu literatury a svobodného umění. Byl zde posluchačem právních přednášek Ignacyho Daniłowicze či historických Joachima Lelewela. Ve Vilniusu v té době působilo několik zednářských lóží a mezi jejich členy byla spousta profesorů Vilniuské univerzity. V roce 1819 do jedné s názvem „Pilný Litevec“ vstoupil i Michał Baliński. Studium na Vilniuské univerzitě pak ukončil se stupněm magistra filozofie. Ve Vilniusu nějaký čas pracoval ve vzdělávací právní komisi a aktivně v periodickém tisku publikoval osvětové články obecného charakteru a fejetony. Zároveň zde začal sbírat dokumenty spojené s historií města Vilnius. V květnu 1831 byl Baliński zadržen za účast v protiruském povstání, ale zanedlouho byl propuštěn. Nedostatek prostředků ho přinutil odstěhovat se do Varšavy, kdy se jeho pobyt v letech 1836–1847 stal velmi plodným po historické stránce. Zde právě v letech 1836–1837 napsal dvojdílné *Historia miasta Wilna* a mimo jiné byl spoluautorem

¹⁹⁰ Błachowska, *Wiele*, s. 161–163.

s Tymoteuszem Lipińským cenného vydání *Starożytnej Polski*, které mělo historicko-encyklopedický charakter. I díky manželství se Sofií Śniadeckou byl však stále spojen s Vilniusem, tak i se svým dvorem v Jašiūnai, ve kterém se usídlil po odchodu z Varšavy v roce 1847. Ve varšavských novinách *Gazeta Warszawska* publikoval *Dopisy*, ve kterých se zabýval aktuálními problémy litevského kulturního života. V té době populární Teodor Narbutt se také dočkal zlostné kritiky, když kritizoval jeho styl historické práce a pokusy o falšování dějin. Všestranné vzdělání mu dovolilo v historii věnovat se publicistice, tvořil veršovaná díla, tak i díla historická a geografická. Byl sekretářem *Towarzystwa Typograficznego Wileńskiego*, a členem *Towarzystwa Szubrawców*. V Jašiūnai shromáždil bohatou knihovnu, kde měl víc jak tři tisíce polských děl z 16. – 17. století, mezi nimi statuty, herbáře, kroniky, kolem tisíců rukopisů a autografů, mezi jinými i část archivu filomatů. Systematicky pracoval nad ohlášenými dějinami Vilniuské univerzity, které vydal v roce 1862. Spolupracoval s bratry Śniadeckými, s kterými ho pojily rodinné svazky. Po návratu do Vilniusu se opět pilně zapojil do litevského kulturního života. Stal se kurátorem vilniuského gymnázia a šlechtického institutu či viceprezidentem Vilniuské archeologické komise a zároveň redaktorem jejich časopisu *Pamiętniki*. I nadále přispíval do *Gazety Warszawské*, kde například popisoval činnost Vilniuské archeologické komise, ale třeba i problémy polské literatury nebo seznámil čtenáře s kulturním hnutím v Žemaitsku. Brzy po Lednovém povstání 1. ledna 1864 umírá ve Vilniusu.¹⁹¹

Baliński byl rozhodně pečlivě faktografický historik a bez odpovídající faktografické báze nepsal o některých historických událostech jako například Narbutt. Na druhou stranu nebyl takový výborný stylista jako Kraszewski, který téměř ve stejnou dobu napsal svoje Dějiny města Vilnius. První díl Balińského dějin města Vilnius končí v roce v roce 1430 smrtí velkoknížete Vytautase a druhý díl končí vládou Štěpána Bátorého v roce 1586. Jak tomu bývá u dějin hlavních měst, tak i zde jsou popisovány obecné dějiny litevského státu, a to hlavně v prvním díle, kde se Baliński zabývá předkřesťanskými litevskými dějinami. U hodnocení velkoknížete Vytautase Baliński zdůrazňuje kladné i záporné jeho povahové rys a vyzdvihuje jeho zásluhu o mír a obchod v celé Litvě. Podle něj byl Vytautas *čínorodý, odměřený, šlechtný, milující vlast, vynikající v bitvách i v politice, avšak vznětlivý, příliš mnoho ambiciózní, občas usilující získat svůj cíl jakýmkoliv prostředkem. V jeho době přestala být Litva a Vilnius otevřeným nájezdním polem pro křížácké nájezdy a plenění, za*

191 Stolzman, *Nigdy*, s. 49–50.; Berenis, Vytautas, úvod ke knize: Baliński, Michał: *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius 2007, s. V.–XV.

*Vytautase konečně nastala doba, která znamenala zabezpečený majetek a obchod.*¹⁹² Baliński se rozhodně postavil za společný polský civilizační model v bývalých zemích litevského velkoknížectví, ačkoliv chápal historickou a kulturní specifičnost litevského státu. Například Vilnius měl Baliński za polské město a jako zlatý věk pro Vilnius a potažmo pro celou Litvu považoval panování Zikmunda Augusta. *Doba Zikmunda Augusta byla pro Vilnius zlatým věkem, jeho smrt přinesla velký zármutek a den těžké ztráty. Vilnius byl pro něj nejmilejší ze všech polských měst.*¹⁹³ Významnou složkou historické mytologie této generace historiků první poloviny 19. století, ale i té pozdější, byla představa o „zlatém věku“, k němuž se nostalgicky vzhlíželo jako k době slávy, z níž bylo možno čerpat nejen útěchu či povzbuzení, ale i inspiraci pro budoucí generace.

3.2.7. Motiejus Valančius (1801–1875), žemaitický biskup

Motiejus Valančius se narodil 16. února 1801 v rodině rolníků v obci Nasrėnai. V roce 1817 vstoupil do druhé třídy školy v Kalvárii, kde se učil spolu se starším bratrem. Ve škole se vyučovalo pouze v polštině, žákům bylo zakázáno mezi sebou používat žemaitštinu (litevštinu). V této škole se učil do roku 1821 a 1. září 1822 byl přijat do kněžského semináře ve Varniai. V letech 1840 až 1842 se stal profesorem na vilniuské duchovní akademii, která byla později přenesena do Petrohradu, kde se právě potkal se Simonasem Daukantasem. V roce 1845 se stal Motiejus Valančius rektorem kněžského semináře a o pět později v roce 1850 žemaitským biskupem.¹⁹⁴

Poté, co se stal Valančius žemaitským biskupem, stal se neoficiálním vůdcem probouzejícího národního litevského hnutí. Bojoval zároveň na dvou frontách. Nepřítel na první frontě byl jasný. Ruská vláda chtěla Litevce odloučit od polského vlivu, snažila se je porušit a konvertovat je na pravoslaví. Vláda doufala, že jim s tím pomůže i žemaitický biskup, který sám vzešel z rolníků a stal se pro ně největší autoritou. Avšak biskup byl tvrdošíjně neposlušný. V každém případě, když bránil katolickou víru a práva katolíků, zároveň bránil i práva litevského národa. Katolictví byla biskupova zbraň proti poruštění a konvertování na pravoslaví. V biskupově činnosti se kryjí zájmy katolické církve a litevského národa. Komplikovanější byla druhá fronta. Ruská vláda za svého největšího nepřítele považovala polskost a katolictví. Proto na Litvě bylo více omezováno používání polského jazyka a kontinuálně posilovány ruské pozice. Podle Juozase Girdzijauskase nedovolil Valančius

192 Baliński, Michał: *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius 2007, s. 160–161.

193 Tamtéž, s. 286.

194 Girdzijauskas, *Lietuvių*, s. 353, 479.

Litevcům porušit se, ale ani popoľštit se. Celou dobu se snažil na místě odsouvané polštiny, používat litevštinu. Vládě to odůvodnil tím, že jeho ovečky neumí rusky a nemůžou rozumět jeho kázáním a záležitostem víry. Avšak na polštinu pohlížel Valančius jinak než na ruštinu. Polština fungovala na Litvě jako kulturní jazyk, stala se obecným jazykem šlechtického litevského národa. Ovládały ji i rolnické děti, které usilovaly o vyšší vzdělání. Litevština byla v podstatě jazyk rolníků, který nezískal statut veřejného jazyka. Proto se rozumí, že i v biskupově okolí byla široce používána polština, mluvilo se jí, psalo a dopisovalo. Katolická církev sjednocovala litevsky i polsky mluvící lidi, proto biskup používal univerzálně oba jazyky. Zároveň v kostelech kázal více litevsky, protože byl přesvědčen, že rolníkům je polština cizí. Tímto způsobem politevšťoval katolickou církev, například vybíral vhodné kněze, kontroloval jejich práci, vzdělání, ochranu, zajišťoval školy, šířil střízlivost, psaní a šíření náboženských i světských knih (knihnosičství).¹⁹⁵

Historik Darius Staliūnas popsal dvě možné linie Valančiusova vztahu s moderní litevskou identitou, a to prostřednictvím používání litevského jazyka. Podle něj především katoličtí historici tvrdili, že biskup vědomě podporoval používání litevštiny jako důležitý segment národní identity. Avšak více liberálně smýšlející historici se domnívali, že Valančius bránil primárně katolictví, a že litevský jazyk považoval pouze za nástroj. Valančius považoval obranu církve před diskriminací za nejdůležitější věc, jelikož cílem ruských úřadů bylo eliminovat polský jazyk. Biskupovi tudíž nezbylo nic jiného, než podporovat litevský jazyk a tím bránit postavení katolické církve.¹⁹⁶

V letech 1850–1863 se soustředil litevský kulturní život do Varniai, uprostřed Žemaitška. Z Varniai se ihned stalo centrum litevského kulturního hnutí. Pod Valančiusovou patronací se tu sešlo několik prominentních litevských intelektuálů, kteří pracovali k povznesení litevské kultury. Valančius se snažil šířit ty kulturně-osvětové akce, které se zrodily již v Petrohradu ve spolku okolo Daukantase a Gintily. Založil také nelegální síť litevských škol, kterými biskup podporoval vzdělání katolických Litevců. Význam Varniai pro litevskou demokratickou kulturu upadl po roce 1863, kdy po povstání bylo vyhnáno mnoho jeho účastníků, například rektor duchovního semináře Juozapas Silvestras Dovydaitis nebo přírodovědec Ambraziejus Pranciškus Kašarauskas. Také centrum žemaitšského biskupství se přesunulo do Kaunasu, kde byl dohled carské administrativy mnohem přísnější než ve Varniai.¹⁹⁷

195 Tamtéž, s. 484.

196 Staliūnas, *Historiography*, s. 163.

197 Aleksandravičius, *Kultūrinis* s. 93.

V roce 1844 vydává Motiejus Valančius v litevštině vlastně unikátní dílo *Žemaičių vyskupystė*. Hned v úvodu zmiňuje, že popisuje dějiny žemaitického biskupství od zavedení křesťanské víry v roce 1413 až do roku 1841, tedy prakticky až do současnosti.¹⁹⁸ Samotné dílo je psáno chronologicky. Valančius přesto zamířil i před rok 1413, když píše, že až do počátku 15. století byli Žemaité modláři, vyjmenovává různé litevské bohy, včetně nejvyššího Perkūnase a popisuje různé pohanské zvyky.¹⁹⁹ Narozdíl od Daukantase Valančius jako zástupce katolické církve života nevelebí pohanskou víru. *Pravda je, že pohanská víra byla chybná a klid duším nemohla přinést, pouze litevským velkoknížatům přinesla velkou hodnotu. Ta víra měla za následek, že Žemaité byly odvážní a chrabří ve válkách. Velkoknížata se snažila zabránit v pádu Němců do žemaitické země. Avšak již nadešel čas, na jejich místo pustit katolickou víru.*²⁰⁰ *Král s knížetem Žemaitům slíbili, poté co se pokřtí, že Němci na ně přestanou útočit, jejich svoboda, vedení, staré zvyky i jazyk zůstanou nedotčeny, že mohou nosit i své obvyklé šaty. Dokonce král rozdal mnoho pláten jako dar. Avšak ne všichni se chtěli po dobrém pokřtít. V roce 1414 nařídil Vytautas pokřtění pohanů na křesťanskou víru a celou žemaitickou zemi pokřtít a nechal postavit mnoho kostelů, a proto díky tomu je Vytautas přezdíván druhým apoštolem Boha, že on z tak strašného pohanství tolik krajanů obrátil na křesťanskou víru.*²⁰¹ *Prolití krve za modlářskou víru, o které teď mluvíme [rok 1418], bylo už poslední. Žemaité si postupně oblíbili křesťanskou víru a začali se sblížovat s katolickými knězi.*²⁰²

Valančiusův dopad na litevský nacionalismus byl epochální, protože vytvořil odkaz mezi katolickým římským náboženstvím a litevským nacionalismem. Nová litevská identita byla vytvořena především na základě jazyka a náboženství. Velkým důrazem na náboženství hrozilo pro litevské patrioty, že budou absorbováni rodícím se polským nacionalismem, který také do svého středu vložil katolictví. Povstání v roce 1863 zasadilo smrtící ránu společnému dědictví Republice obojího národu. Po poslední porážce změnila carské úřady taktiku. Místo integračního imperiálního přístupu autority začal exkluzivní ruský imperialismus, což znamenalo přijetí ruského jazyka, zvyklostí a náboženství jako cesta do nové společnosti. Rusifikace obrovské židovské populace na území bývalého Litevského velkoknížectví během druhé poloviny 19. století byla také indikátorem nové kulturní strategie.²⁰³

198 Valančius, Motiejus: *Raštai, šeštas tomas. Žemaičių vyskupystė*. Vilnius 2013, s. 9.

199 Tamtéž, s. 37.

200 Tamtéž, s. 41–43.

201 Tamtéž, s. 57–59.

202 Tamtéž, s. 69.

203 Eriksonas, *National*, s. 273.; Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 91–93.

4. MUZEUM STAROŽITNOSTÍ A VILNIUSKÁ ARCHEOLOGICKÁ KOMISE

Situace pro inteligenci, po uzavření Vilniuské univerzity, byla na Litvě značně kritická. Represe carské vlády bránily aktivnějším plánům na rozvoj kultury a nastala doba velkého kulturního ustrnutí. Romantický básník Władysław Syrokomla (vlastním jménem Ludwik Kondratowicz) si v roce 1852 poznamenal: „*Vilnius dnes není takový, že se můžete pobavit či ulehčit trápení duše, chybí dokonce obecně pro město typická zábava. Divadlo je slabé jak svým repertoárem, tak výkony herců, v literatuře je stagnace.*“²⁰⁴

Kult historie zasáhl v první polovině 19. století snad všechny sféry společenského života a „starobylost“ se stala jednou z nejužnávanějších hodnot. Jako chrámy národní velikosti byla tehdy zakládána národní, případně zemská muzea, vycházející vstříc obrovské popularitě historických památek hmotných i písemných.²⁰⁵ Muzea se stala obecně centry ediční činnosti, sověty a popularizace vědy. V polovině 19. století dělala litevská archeologická věda svoje první krůčky. Tehdejší, s romantismem spojená, archeologie byla obecně věda o starožitnostech a zabývala se nejen historií, ale i archeografií, literaturou, uměním nebo architekturou. Proto i Vilniuská archeologická komise, která je předmětem této stati, působila i v takových oblastech vědeckého života, který přímo nebyl spjat s širším pojetím archeologie.²⁰⁶ Eustachy Tyszkiewicz (18. 4. 1814–25. 8. 1873), bohatý šlechtic a velkostatkář z minské gubernie, se od 30. let 19. století se zajímal o archeologii a shromažďoval kolekci různých starožitností. Již v roce 1835 dostal nápad založit vědecký historický spolek, ve kterém by působili bývalí univerzitní profesori a odchovanci Vilniuské univerzity. Eustachy Tyszkiewiczze můžeme považovat také za prvního litevského archeologa, jehož dílo *Rzut oka na źródła archeologii krajowej* z roku 1842 významně přispělo nejen k popularizaci archeologie, ale vůbec k rozvoji archeologických výzkumů na území Litvy.²⁰⁷ První opravdová Tyszkiewiczova snaha založit muzeum ve Vilniusu proběhla v roce 1848. Plán tehdy předložil generálnímu gubernátorovi vilniuské provincie, avšak tento pokus nebyl zrealizován.²⁰⁸

204 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Cary*, s. 248.

205 Rak, Jiří: *Bývali Čechové*. Praha 1994, s. 12.

206 Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 34.

207 Semenowicz, Ewa: *Kreacja tożsamości kulturowej Litwy w pracach Wileńskiej Komisji Archeologicznej i Muzeum Starożytności w latach 30.–70. XIX wieku*. Warszawa 2012, s. 46.

208 Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 36.

Na počátku roku 1851 se Eustachy Tyszkiewicz vyjádřil, že obětuje svou historickou kolekci, sbírku mincí a knihovnu, pokud mu vláda zajistí budovu a jeho samotného určí hlavním kustodem muzea. Muzeum mělo být spravováno a udržováno prostředky bohatých litevských velkostatkářů. Generální gubernátor Ilja Bibikov tento plán představil ministrovi osvěty Platonu Širinskému-Šichmatovovi, který 14. února 1851 odpověděl, že nevidí v jeho realizaci žádné překážky, ale poprosil o detailnější popis věnovaných předmětů a plánů k budově. Jak se ukazuje, zpočátku se vůbec nemluvilo o založení nějakého spolku či komise. Založení muzea bylo pravděpodobně prostředkem, či spíše záminkou k založení spolku. Spolu s muzeem byl vznik archeologické komise poprvé navržen 26. prosince 1851. Na počátku roku 1852 předložil ministr osvěty nabídku k založení muzea carovi, který s tímto souhlasil. V září 1852 ministr osvěty konečně oznámil Iljovi Bibikovovi, že je možno založit Archeologickou komisi, která bude spadat pod Muzeum starožitností (pol. Muzeum Starożytności). Samotné založení muzea a komise se protáhlo až do roku 1855. Dne 29. dubna 1855 car Alexandr II. definitivně podepsal výnos o ustavení Vilniuské archeologické komise (dále Komise)²⁰⁹ a Muzea starožitností (dále Muzeum).²¹⁰ Eustachy Tyszkiewicz, který musel nějak projevit svou loajálnost vůči trůnu, ve stanovách souhlasil s panslavistickými představami ruské vlády. Muzejní sbírka měla mít sice slovanský charakter, avšak tato oficiální slovanskost nezahrnovala západní Slovany, a to zejména Poláky a polonizované Litevce. Takže tento ruský výklad slovanskosti definuje polský historik Zasztowt jako „východoslovanskost“. Je třeba si uvědomit, že ruské panstvo zacházelo s etnickými Litevci jako se Slovany, a ne jako s Balty.²¹¹

Členy Komise se stávali profesionální historici i laici, lékaři, přírodovědci, spisovatelé, malíři, význační společenští činitelé i bohatí statkáři, kteří svými příspěvky pomáhali organizovat kulturní a vědecký život na Litvě. Carská vláda Komisi a Muzeu určila prostory, které dříve patřily Vilniuské univerzitě. Také jim předala některé její mineralogické a ornitologické sbírky. Komise se postarala o to, aby se do muzea dostaly historické artefakty a vzácné tisky, které přináležely litevským školám a uzavřeným klášterům. Finanční podporu ze strany státu Komise ani Muzeum téměř nedostávaly. Tímto způsobem se zformoval osobitý a napůl státní spolek, který fungoval především na základě darů svých členů. Vedení a organizátoři Komise

209 Komise byla také nazývána Vilniuská prozatímní archeologická komise (polsky Tymczasowa Komisja Archeologiczna Wileńska).

210 Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 36–40.

211 Zasztowt, Leszek: *Pomiędzy eksponowaną słowiańskością a skrywaną litewskością. Eustachy Tyszkiewicz i jego wizja Wielkiego Księstwa Litewskiego*. In: R. Griškaitė, Ž. Būčys (ed.): *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*, Vilnius 2015, s. 31.

umně využívali stanov k získávání různých odborníků, politických činitelů, mezi nimi i cizinců, na podporu vědecko-kulturního hnutí na Litvě.²¹²

Vše bylo podřízeno jednomu cíli, a to reorganizovat Komisi na vědecký spolek, který by se pokusil navázat na někdejší slávu Vilniuské univerzity. Tehdejší činnost Komise vlastně zahrnovala celý intelektuální život na Litvě. Ještě před připravovaným projektem vilniuského vědeckého spolku psal na konci roku 1857 Adam Honory Kirkor, jeden ze spoluzakladatelů muzea, Jozefu Kraszewskému o tom, že by v odděleních vědeckého spolku mohly probíhat veřejné kurzy, které by trvaly až šest měsíců. V budoucích stanovách vědeckého spolku se počítalo s jeho rozdělením na čtyři oddělení: archeologické, archeografické, přírodovědné a statisticko-ekonomické. Dne 16. června 1858 předložil Eustachy Tyszkiewicz návrh stanov. Eustachy Tyszkiewicz, Adam Honory Kirkor a další vůdci Komise snili o tom, že se vytvoření naučných kurzů stane postupným začátkem znovuoživení univerzity. Byla zde tudíž snaha, aby Komise dostala status vědeckého spolku, což by přinášelo značná privilegia, mezi nimi i právo necenzurovaného vydávání tiskovin. Počítali s liberalismem cara Alexandra II. a zamýšleli, že by protektorát nad vědeckým spolkem převzal následník trůnu velkokníže Mikuláš Alexandrovič. Tyto plány byly hlavním důvodem vřelého přijetí Alexandra II, který 6. září 1858 navštívil se svou početnou svitkou Muzeum. Tím se posílila naděje na vznik vědeckého spolku.²¹³

Po roce 1861, kdy bylo carským dekretem zrušeno nevolnictví a zavedena rolnická reforma, došlo i ke změně kulturní politiky na Litvě. Ruská vláda přešla k otevřené asimilaci. Další polsko-litevské povstání v roce 1863 zasadilo ránu nejen snahám o ustavení vědeckého spolku, ale i stávající Archeologické komisi a Muzeu starožitností. Díky činnosti Komise se do muzejních sbírek dostávaly artefakty, které až příliš připomínaly dřívější historickou státnost litevského velkoknížectví, a to samozřejmě nebylo po chuti ruské vládě. Muzeum a Komise fungovaly formálně pod Tyszkiewiczovým vedením do 27. září 1865. V únoru následujícího roku byly muzejní sbírky předány veřejné knihovně ve Vilniusu, další předměty byly pak odvezeny do Petrohradu nebo do Moskvy. Likvidace Komise symbolizovala konec jedné kulturní epochy. Na Litvě to byl také úder monopolu šlechtické oligarchie na kulturu. Carská vláda měla na Litvě po roce 1865 ve svých rukou všechny oblasti kulturního života. Již v roce 1864 byla založena Archeografická komise, jejímž cílem bylo vydávat prameny

212 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 248.

213 Aleksandravičius, *Kultūrinis* s. 42; Stolzman, *Nigdy*, s. 55.

k litevským dějinám, avšak zcela v duchu carské politiky. Tato komise pak v letech 1865–1915 vydala 39 dílů edice pramenů, které se týkaly teritoria litevského velkoknížectví.²¹⁴

Působení Komise bylo často v protikladu k oficiální kulturní politice carské vlády. Některé její cíle byly deklarovány oficiálně, jiné zas skrytě, za neprodyšně uzavřenými dveřmi salonů. Kulturní tradice litevského velkoknížectví, dominance feudální aristokracie v kulturním životě a komplikované politické vztahy byly samozřejmě v očích carské administrativy nepřijatelné. Vilniuská archeologická komise z části pomáhala v činnosti litevské inteligenci, která byla často v službách vyšší šlechty. Někteří chudší intelektuálové se teď mohli díky honorářům více věnovat vědecké práci nebo umělecké tvorbě. S těmito nadějemi byla do činnosti Komise zapojena i inteligence rolnického původu, například Mikolajus Akelaitis. S činností Komise a Muzea byli spojeni především vilniuští malíři. Ti dostávali od Komise různé zakázky, malovali portréty historických osobností nebo pořizovali kopie originálů, tvořili plastiky či restaurovali staré šperky. Můžeme říci, že v polovině 19. století byla Komise nejštědřejším mecenášem litevského umění. Sbírky umění v Muzeu rychle rostly. Na konci roku 1862 byla založena samostatná galerie. V roce 1864 se v galerijních sbírkách nacházelo již 3938 soch, obrazů a grafiky. Byly organizovány také různé kulturní akce. Členové archeologické komise poprvé v historii litevské vědy uskutečnili mnoho vědeckých bádání a zároveň tím vlastně dokumentovaly polské historické dědictví, jelikož politicky se tito členové cítili být především Poláky. Přímý dopad činnosti Komise na rozvoj litevské národní kultury je tedy trochu sporný.²¹⁵

Jedním z nejdůležitějších činitelů, které mohly ovlivnit rozvoj národní kultury Litevců, byl vědecký zájem o litevský jazyk, lidovou tvorbu nebo obecně o kulturní dějiny. Komise se však nejvíc zaobírala politickými dějinami, životem knížat, velmožů a církve. Politické tradice, které podporovaly státotvornost litevského velkoknížectví a zároveň společné ideje s polským královstvím, byly nejprůzračnějším znakem tehdejšího intelektuálního života. V historických dílech Komise převažovala myšlenka, že polsko-litevská unie se stala nejdůležitějším politickým prvkem i pro kulturní vývoj země. Většina těchto prací byla samozřejmě napsána v polštině. Jinak řečeno, styky Vilniuské archeologické komise s litevskou národní kulturou musejí být interpretovány jako vztahy mezi elitními a demokratickými (lidovými) prvky jedné národní kultury. V polovině 19. století ve vědeckých bádáních Komise dominovala zemská historie nad litevštinou nebo litevským folklorem.

214 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 294–295; Karczmarz; Chartanowicz, *Komisje*, s. 969.

215 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 249.

Členové Komise totiž cíleně litevskou lidovou kulturu nezkoumali a nezabývali se ani tou polskou. Činnost Komise měla tedy stejný význam pro všechny tři etnické kultury na Litvě, polskou, litevskou i běloruskou.²¹⁶

Založení Vilniuské archeologické komise a Muzea starožitností bylo přesto velkou vzpruhou pro tvůrce litevské kultury a litevského písemnictví, zejména pro badatele Litvy, kteří zkoumali litevštinu jako jazyk, její folklór, a především litevskou historii. Eustachy Tyszkiewicz a další pěstitelé aristokratických kulturních tradic usilovali o to, mít celý litevský kulturní život ve svých rukou. Proto mezi sebe neradi pouštěli samostatně myslící činitele demokratické kultury a tím i poněkud bránili formování litevské národní kultury i moderního národa. Důkazem toho je například i nejznámější litevský historik Simonas Daukantas, který svá díla psal především litevsky a jehož pojetí litevských dějin bylo v rozporu se zemským aristokratickým výkladem. Simonas Daukantas (1793–1864) ve svých historických dílech zavrhuje robotu nemohl čekat vlídné přijetí ze strany bohaté šlechty.²¹⁷ Přesto však byli za řádné členy Komise vybráni i někteří představitelé litevské demokratické kultury. Dne 6. prosince 1858 byl zvolen žemaitský biskup Motiejus Valančius (1801–1875) a o pár let poté i Mikolajus Akelaitis (1829–1887), Laurynas Ivinskis (1810–1881) a Ambraziejus Pranciškus Kašarauskis (1821–1882). Výběr za člena Komise byl pro mnohé mimořádnou poctou. Právě Kašarauskis ve svých vzpomínkách píše o svém zvolení spolupracovníkem Komise jako o velké výhře a uznání.²¹⁸

Působení Komise tedy částečně nahrazovalo vědeckou práci po uzavření Vilniuské univerzity. Tehdejší nejvýznamnější litevští demokraté, kteří se zajímali o historii litevského státu, se však nemohli spokojit s pouhým přehledem politických dějin. Budoucí tvůrci národní kultury chtěli poukázat na to, že litevská historie je jedna, nedělitelná a je stejná jak pro šlechtu, tak pro rolníky. Tudíž výzkum litevského jazyka a folkloru, který Vilniuská archeologická komise v podstatě ignorovala, byl jednou z hlavních podmínek pro rozvoj litevské demokratické kultury. Díky tomu litevští demokratičtí činitelé přemýšleli o založení své vlastní kulturní instituce, která by se zabývala těmi složkami vědeckého výzkumu, které Komise ignorovala. Demokraticky smýšlející Adam Honory Kirkor a někteří jeho kolegové sice měli praktický zájem na litevštině, nakonec se ale vědecké práce vydávaly pouze

216 Tamtéž, s. 250.

217 Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 62.

218 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 254.

v polštině. Polský jazyk byl brán jako kulturní jazyk bývalého velkoknížectví, zatímco litevština sloužila pouze jako komunikativní prostředek rolnického obyvatelstva.²¹⁹

Členové archeologické komise se skládali ze dvou skupin: první představovala stará šlechta, bohatí velkostatkáři a vyšší představitelé katolického duchovenstva, druhou tvůrčí inteligence pocházející z nižší šlechty. Cílem Komise bylo vydávat periodický vědecký časopis – *Pamiętniki Komisji Archeologicznej Wileńskiej*, avšak nakonec vyšlo jen jedno jeho číslo. Pozdější vědecké i publicistické práce, jejichž autory byli členové Komise, vycházely především v časopisu *Teka Wileńska* nebo v dvojjazyčných rusko-polských novinách *Kuryer Wileński*.²²⁰ Ačkoliv Komise nebyla přetransformována na univerzitu a nepodařilo se otevřít veřejné kurzy, ani založit Vilniuský vědecký spolek, přesto zde pulsoval akademický život. Komise také ulehčila práci mladší generaci vědců-samouků, kteří vyrůstali v 50. a 60. letech 19. století a neměli, vzhledem ke svému rolnickému původu, možnost získat vyšší vzdělání.²²¹ Největší popularity dosáhlo Muzeum v roce 1862. V tomto roce jeho sály navštívilo 10360 lidí, i když sbírky byly přístupné pouze o nedělích mezi 12. a 16. hodinou. Popularitu muzea dosvědčují i jiné prameny, periodický tisk, korespondence a další vzpomínky. Tyszkiewicz a jeho kolegové se navzdory svým romantickým metodám již vyznačovali větší kritičností, archeologické nálezy často považovali za věrohodnější než prameny písemné. Seznamovali se také s vědeckými výsledky západoevropské archeologie a sami ve svých publikacích dávali rady, například jak správně kopat. Archeologická komise měla v polovině 19. století opravdu velký význam v litevském kulturním životě. V pracích jejích členů dominovala myšlenka, že litevská unie s Polskem zůstala nejnnutnější podmínkou k politickému vývoji země.²²² Jelikož archeologie byla na Litvě po celé 19. století v rukou polsko-litevských šlechticů a později ruských historiků, bylo její využití pro litevské národní cíle zpočátku málo využitelné. Podle litevského historika Vladase Sirutavičiuse byla pro představitele Komise také přitažlivá idea kulturní jednoty jižních a středoevropských Slovanů a myšlenka vzájemné kulturní mise. Toto panslavistické hnutí však mělo kulturní charakter, jež je nutno oddělit od politického panslavismu, který byl zneužit ruskou expanzivní politikou. Tento kulturní panslavismus, však nikdy jasněji nezformuloval svůj program či nějakou koncepci. I v případě Komise si držel odstup od jakýchkoliv radikálnějších politických programů a v podstatě se omezil pouze na legální kulturní činnost.²²³

219 Tamtéž, s. 254–256.

220 Aleksandravičius, *Kultūrinis*, s. 48–51.

221 Tamtéž, s. 54.

222 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 58.

223 Sirutavičius, Vladas: 1998, *Vilniaus ir Prahos kultūrinių elitų ryšiai XIX amžiaus viduryje*. In: L. Řeháček, L. Švec (red.), *Česko-litevské vztahy v průběhu staletí*. Praha, s. 55.

Litevský historik Egidijus Aleksandravičius se pokusil shrnout situaci v rozvoji litevské kultury po povstání v roce 1831 do lednového povstání v roce 1863. V letech 1831–1863 v litevském kulturním životě i nadále dominovali zástupci feudální třídy. V rukou staré feudální aristokracie se koncentroval hlavní kulturní rozvoj. Carská vláda, která hledala způsob k rozšíření své sociokulturní základny v kraji, ačkoliv nesouhlasila s některými politickými názory litevské šlechty, objektivně podporovala starší feudální strukturu kulturních organizací a utlumovala jakékoliv demokratické pokusy jiných kulturních hnutí. Mladá a slabá litevská inteligence se rozptýlila po roce 1831 a po uzavření Vilniuské univerzity. Oficiální kulturní spolky, které na Litvě fungovaly, se téměř nepřidaly k formování litevské demokratické a nacionální kultury. V polovině 50. let 19. století se po ruské prohře v krymské válce a přípravám na rolnické reformy začaly uskutečňovat politické a kulturní změny. Došlo k zakládání kulturních a vědeckých spolků, vzniku nové generace inteligence, která již nepocházela pouze ze šlechtického prostředí. Zpočátku fungovaly ve Vilniusu pouze charitativní a medicínské spolky, ačkoliv zmiňované spolky prováděli i skutečné kulturní mecenášské funkce, v podstatě zůstaly filantropické nebo úzce specializované. Intelektuální potenciál země byl rozptýlen a rozvoj literatury, umění, humanitních věd přináležel jednotlivcům, kteří se scházeli v intelektuálních salonech. V této první etapě litevští činitelé, nenašli možnosti rozvíjet kulturní činnost v Litvě a museli se přesunout do měst v ruské říši, ve kterých vznikaly litevské kulturní organizace.²²⁴

Činitelé litevské demokratické kultury rozvíjeli svou činnost v Petrohradu a v Moskvě. Speciální význam mělo úsilí Simonase Daukantase a jeho kolegů organizovat vzdělávací práci, sběr a publikování litevského folkloru a zkoumat problémy litevských dějin. Po roce 1850 se v ruském hlavním městě setkala litevská inteligence a pokusila připravit další generaci studentů, která by posléze fungovala v rodném kraji ve prospěch litevské kultury. Největší intelektuální spolek na Litvě již od poloviny 40. let začal fungovat ve Varniai. Základ tohoto spolku sestavovala nová generace konfesní inteligence, shromážděná kolem Valančiuse. Ve Varniai se zrodily plány k rozvoji tisku světské litevské literatury, sítě základních škol s vyučovacím jazykem litevským. Ve Varniai, kromě duchovní inteligence, žili a tvořili i světská inteligence (Daukantas, Akelaitis). Tato nová litevská inteligence, která byla nadšena Daukantasovými idejemi, usilovala o tvorbu opravdových vědeckých děl, nechtěla rozvíjet pouze didaktickou, ale i vědeckého činnost. Vytvořit nezávislé kulturní středisko, které by bylo nezávislé na katolické církvi a polonizovaných statkářích, se prvně

224 Aleksandravičius, *Kultūrinis* s. 103.

pokusil Daukantasův kolega lékař Petras Smuglevičius, který na pronajatém dvoře Jaunsvirlauce v Kuronsku poskytnul ochranu několika zástupcům litevské inteligence. V letech 1856–1863 byly pak velké naděje demokratické litevské inteligence spojeny s Vilniusem, ve kterém se postupně scházeli tvůrci litevské demokratické kultury, ale díky Vilniuské archeologické komisi i zástupci staré šlechtické oligarchie. Demokraté jako Akelaitis, Zenkevičius a další usilovali využít možnosti oficiálních kulturních organizací, institucí, tisku pro osvětu litevského lidu. V roce 1861 rolnická reforma a povstání v roce 1863 zničila staré feudální organizační základy heterogenní litevské kultury. Carismus definitivně přešel od kompromisní kulturní politiky a začal násilný asimilační kurz. Zároveň se zvětšovaly rozpory mezi potřebami litevského národa a cíli polonizovaných statkářů²²⁵

5. OBDOBÍ KNIHNOSIČSTVÍ – LITEVSKÁ HISTORIOGRAFIE V LETECH 1863 AŽ 1883

Po potlačení polsko-litevského povstání v letech 1863–1864 začala nová represivní ruská politika. Jejím primárním cílem bylo potlačit jakékoliv ideje polsko-litevského státu a zároveň nastolit za každou cenu ruské pořádky. Obzvláště v tom vynikal vilniuský generální gubernátor Michail Nikolajevič Muravjov (1796–1866), který vypracoval tvrdý rusifikační program a název Litva měl být dokonce zcela vymazán z paměti lidí. Mělo dojít k odstranění polštiny z veřejného života (litevština v té době nebyla ve státních službách používána vůbec), k zákazu působení osob polského a litevského původu ve státních službách, omezení vlivu katolické církve, šíření pravoslaví, podpoře ruské kolonizace a ruského školství, k zákazu tisku litevských publikací či případnému nahrazení latinky ruskou graždankou. Polštinou se sice nesmělo mluvit ve školách a ve státních úřadech, ale i nadále zůstávala obecným dorozumívacím jazykem šlechty, duchovních, měšťanů a inteligence. Pozice litevského jazyka byla po jejím zákazu v tištěné podobě ještě ve složitější pozici než polský jazyk, který již byl na Litvě nejméně od 18. století konstituovaným jazykem.

Tiskem litevské literatury ruskými písmeny byli pověřeni lektor varšavské hlavní školy, polský filolog Stanisław Mikucki, poruštělý Tatar Ivan Krečinskij a Litevci Antanas Petkevičius a Laurynas Ivinskis, populární vydavatel kalendářů v litevštině. Prímým Muravjovým nařízením z 5. června 1864 se měl v graždance nejdřív připravit slabikář pro

225 Tamtéž, s. 105–106.

základní školy.²²⁶ V listopadu 1865 vyšla na Litvě vůbec poslední kniha psaná polsky latinkou – náboženská kniha „*Ewangjelje polskie i žmudzkie na niedziele i wszystkie święta całego roku*.“²²⁷ Laurynas Ivinskis však brzy rozpoznal nebezpečí pro litevství a odmítl se nadále podílet na přípravě litevských knih tištěných ruskými písmeny. Pokus vydávat knížky tištěné v graždance stejně skončil naprostým krachem, neboť mezi lety 1864–1904 v ní vyšlo nakonec pouze 66 knih.²²⁸ Většina litevského národa tento typ publikací prostě ignorovala.

Pro ruskou vládu bylo velice důležité ovládnout místní školství. Obyvatelé měli být vychováni k loajálnosti a oddanosti carskému impériu. Na Litvě byly zakládány ruské školy, kde směli působit pouze pravoslavní učitelé. Výuka probíhala samozřejmě v ruském jazyce, pouze hodiny náboženství na farních školách mohly být litevsky. Na nepočetných gymnáziích se také vyučovalo v ruštině a polština zde definitivně ztratila své pozice. Ve školách ve Vilniuské gubernii nezůstala výuka litevského jazyka ani v pozici pomocného jazyka.²²⁹ Jen o málo lepší byla situace v Suvalské gubernii, kde na některých základních i středních školách zůstala výuka litevštiny zachována, dokonce deset litevských studentů dostávalo každoročně stipendium na studium v Moskvě. Zde bylo evidentně zamýšleno vychovat proruský a protipolský smýšlející litevskou inteligenci. Zajímavé je svědectví z pedagogického semináře z městečka Veiveriai v Suvalské gubernii, kde se k výuce litevštiny používala učebnice *Litauische Grammatik* od německého jazykovědce Augusta Schleichera, kterou vydal za svého působení na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v roce 1856.²³⁰

Pro rolníky, kteří představovali absolutní většinu mluvčích, byla katolická církev největší morální autoritou. Represe, které po neúspěšných povstáních nastolila ruská vláda v 60. letech 19. století, se dotýkala rolnictva i duchovních. Postavení katolické církve se proto výrazně zhoršilo, a to především v porovnání s celkem tolerantním postojem, který dřív panoval na Litvě vůči jinověrcům. Například jiné postavení zaujímaly v té době zcela legitimní protestantské církve v Livonsku (v Lotyšsku a Estonsku). Proto je pochopitelné, že se katolická církev v čele se žemaitským biskupem Motiejusem Valančiumem připojila k opozici proti ruské říši. Valančius již v roce 1867 začal organizovat tisk litevských knih v Prusku a zároveň založil tajnou organizaci, která pašovala a šířila knihy na Litvě. V Prusku byl jeho hlavním spolupracovníkem děkan katolické církve v Tylži Jonas Zabermanas (něm.

226 Merkys, Vytautas: *Knygnešijų laikai 1864–1904*. Vilnius 1994, s. 44.

227 Tamtéž, s. 49.

228 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 287.

229 Merkys, *Knygnešijų*, s. 29.

230 Tamtéž, s. 85.

Zabermann), který dohlížel nejen na tisk publikací, ale i na jejich rozvoz důvěryhodným kněžím, kteří je pak dále pašovali do vnitrozemí. Po třech letech byla tato organizace ruskou vládou rozprášena a její organizátoři posláni na Sibiř.²³¹ Obzvláště důležité byly politické brožury připravené samotným Valančusem v letech 1868–1869. V brožurách byla vytýkána hegemonie pravoslavné církve v zemi a čtenáři byli vybízeni, aby se usilovně bránili státnímu upřednostňování pravoslaví, bojkotovali státní školy, učili své děti doma, nekupovali litevské knihy tištěné graždankou a před četníky schovávali své litevské knihy.²³² Byl to jeden z prvních politických manifestů proti ruským pořádkům, který tajně vydala oficiální katolická církev. Díky Valančusovi se utvořil základ nového litevského národního hnutí – tvorba národního písemnictví, zakládání tajných litevských škol a posílení pozice litevštiny v církvi. Biskup Valančius byl nejen autorem velkého množství knih, ale také jejich donátorem. Při šíření knih mu pomáhali další kněží, inteligence a rolníci, kteří si založili další tajné organizace, spolky a roty, o kterých bude řeč později. Každá kulturní činnost byla na Litvě myšlena i jako politický odpor proti režimu. Zprvu rolnický a duchovní charakter litevského národního obrození nebyl obrácen pouze proti rusifikačním snahám, ale i proti polonizaci v etnickém i politickém významu. Pro šlechtu, měšťany či světskou i duchovní inteligenci nastala doba rozhodnutí, zdali se identifikovat s litevským nebo polským národem.

Po zákazu litevských publikací v ruském impériu se tisk organizoval tedy především v Prusku. Nejdůležitější tiskárna byla v Tylži (dnes Sovětsk), další v Ragnitu (dnes Něman), Královci, Memelu (lit. Klaipėda), Priekulė, Šilutė nebo v Bitėnai. Pro tiskárny v tzv. Malé Litvě to byl zároveň výborný obchod. Mezi léty 1864–1904 zde bylo vytištěno kolem 4100 publikací. Kromě toho dalších více než 700 knih vyšlo v USA, z nich však jen část byla určena i pro čtenáře na Litvě, většina z nich sloužila pro emigrující Litevce v zámoří. Nejvíce knih bylo vydáno v pensylvánském Plymouthu.²³³

Pašované knihy se ve velké míře využívaly pro výuku v tajných litevských školách. Na konci 19. století bylo záležitostí cti, aby vesnice a městečka na Litvě měly své školy, kde se žáci naučili číst a psát litevsky. Tyto soukromé tajné školy byly založeny na práci učitelů, kterým se říkalo daraktoři (lit. daraktorai), mezi nimiž bylo i mnoho žen. Daraktoři často putovali od obce k obci a zde prováděli výuku ve prospěch litevského národa. Od poloviny 80. let 19. století se objevily první modernější slabikáře i učebnice pro výuku na těchto tajných školách, předtím byli učitelé nuceni učit podle nepřilíš moderních a velmi konzervativních učebnic.

231 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 287; Merkys, *Knygnešiu*, s. 242.

232 Merkys, *Knygnešiu*, s. 235.

233 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Carų*, s. 287; Merkys, *Knygnešiu*, s. 185.

Počet dětí v těchto školách se pohyboval různě, většinou od čtyř až po dvacet žáků.²³⁴ Děti a mládež na Litvě samozřejmě navštěvovaly také ruské státní školy, především ty, které usilovaly o střední a vyšší vzdělání. Litevské knihy se nešířily pouze v samotné Litvě, ale i mezi Litevci, kteří studovali nebo pracovali v ruských či pobaltských městech, jakými byla Riga, Jelgava nebo Tartu. Například počet Litevců v Petrohradu dosáhl v roce 1897 čtyř tisíc, proto byla poptávka po nelegálním litevském tisku vysoká, a to převážně u studentů. Svědčí o tom i snaha litevských petrohradských univerzitních studentů o zrušení zákazu litevského tisku.²³⁵ Každopádně tajné soukromé školy plnily, ve vztahu k formování moderního národa, větší funkci pro posílení identity s litevským národem, než tomu bylo na státních oficiálních školách při snaze o identifikaci se státním ruským národem.

Na konci 70. a na začátku 80. let 19. století nastala nová fáze národního obrození, kdy se do čela národního litevského hnutí začala ve velkém zapojovat mladá obrozenecká inteligence, nová generace intelektuálů, kteří již nepocházeli ze šlechtického prostředí a z velké části to byli synové rolníků. Zde musíme souhlasit s historikem Miroslavem Hrochem, že tito obrozenci začali být aktivní zhruba jednu generaci poté, co byla v carské říši v roce 1861 zrušena roboty, což platí pro většinu nevládnoucích etnik v ruské říši. Rolníci přestali být považováni za masu či pouhý objekt etnografického zájmu a začalo se s nimi počítat jako se státotvornou složkou rodícího se moderního národa.²³⁶ Změny ve struktuře zúčastněných, v ideologickém a organizačním složení litevského národního hnutí, ukázal první litevský tištěný časopis *Aušra*.

6. PUBLICISTICKÁ HISTORIOGRAFIE V LETECH 1883–1905

6.1. Aušra (1883–1904), první litevsky psaný časopis

Také léta 1883–1904, stejně jako předešlé dvacetiletí, mohou být nazvána obdobím *historiografie bez historiků*, avšak na rozdíl od předchozí generace se do další fáze národního obrození zapojili mladí litevští intelektuálové, z nichž většina studovala na ruských univerzitách. Jonas Basanavičius s Jonase Šliūpasem studovali na Moskevské univerzitě a Jonas Mačiulis-Maironis na Kyjevské univerzitě. Shodou okolností všichni tito intelektuálové zpočátku studovali historicko-filologické fakulty, než později přešli na jiné vědní obory,

234 Merkys, *Knygnešijų*, s. 294–300.

235 Tamtéž, s. 229.

236 Hroch, *Národy*, s. 102.

v případě Maironise do kněžského semináře. Na univerzitách v ruské říši se historické disciplíny rychle vyvíjely právě v 2. polovině 19. století a na počátku 20. století. Brzy také začalo vycházet litevsky několik kulturně-politických periodik, které zastupovaly širší vrstvy obyvatel. Právě na konci 19. století historická věda zastupovala obzvlášť národní funkci, postupně sílila a zabezpečila si potřebnou podporu u společnosti, tak v procesech národního uvědomění. Na druhou stranu zvětšující se obrácená pozornost národa k jeho minulosti byla spojena nejen s modernizací společnosti, ale také s rostoucím litevským nacionalismem.

Také musíme zmínit, že ne všichni, kteří vstoupili na ruské univerzity, se stali posléze národními obrozenci. Spoustu z nich se později integrovalo do ruské nebo polské kultury. Mnoho litevských studentů se přímo přidalo k polskému národnímu hnutí. Někteří se zase stali součástí ruské kultury, když se oženili a přijali pravoslaví. Při studiu na ruských, popřípadě na obnovené varšavské univerzitě, mnoho Litevců opustilo svou rodnou řeč a kulturu, když nedokázalo odolat pokušení asimilace silnějších kultur.²³⁷ Po celou dobu existence časopisu, měla *Aušra* zhruba 74 autorů, kteří do ní psali, a její náklad nikdy nepřesáhl 1000 kusů.²³⁸

Aušra jako první litevsky psaný časopis ukázala Litevcům cestu, že oni nejsou pouhými rolníky, ale i plnohodnotným národem. *Aušra* šla dál k vyjádření národní identity, když začala flirtovat s litevským nacionalismem, což znamenalo i s ideou litevského národního státu. Raná verze *Aušry* vznikala, když skupina mladých litevských 23 studentů Moskevské univerzity započala v roce 1880–1882 vyrábět časopis na hektografickém papíře. Ruská vláda však posléze zavrhla publikovat časopis ve Vilniusu, proto Jonas Šliūpas, také student Moskevské univerzity, nabídl, aby *Aušra* vycházela v německém záboru v Prusku. Tiskař Jurgis Mikšas namítal, že Šliūpas je příliš radikální, a proto byl jako editor prvního čísla vybrán doktor medicíny Jonas Basanavičius. *Aušra* byla posléze pašována do Litvy přes německo-ruskou hranici. Během období fungování *Aušry* v letech 1883 až 1886 nebyl v ní ani jeden profesionální historik, pouze Basanavičius a Šliūpas měli nedokončené historické vzdělání. Oba se později živili jako lékaři, jelikož díky tomu měli mnohem více prostředků, než kdyby vystudovali historické vědy.²³⁹ V řadách *Aušry* se nacházeli především lékaři, právníci, spisovatelé, lékárníci a učitelé. I z toho můžeme odvodit, že prozatím litevské národní elity neměly plnou sociální strukturu. V počátku národního litevského národního

237 Balkelis, *Moderniosios*, s. 71–72.

238 Tamtéž, s. 48.

239 Krapauskas, Virgil: *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*. Boulder 2000, s. 108.

obrození v jeho řadách chyběli například inženýři, podnikatelé, průmyslníci či vojáci. Kněží se pro změnu rekrutovali do časopisů, které nebyly spojeny s *Aušrou* či *Varpasem*. Největšími odběrateli *Aušry* byla města, kde se shromažďovali litevští intelektuálové, zejména v Petrohradě a Moskvě. Avšak nejdůležitějším centrem čtenářů *Aušry* byl suvalský region. Především město Marijampolė, kde z místního gymnázia vycházelo nejvíc litevských studentů. Marijampolė bylo nejen centrem šíření časopisu, ale také se snažilo aktivně ovlivňovat jeho ideologické a politické směřování.²⁴⁰

Časopis *Aušra* byl kritizován prakticky ze všech stran. Němci nazývali *Aušru* panslavistickými novinami a viděli v ní intriky proti germanismu. Polský tisk představil *Aušru* jako téměř rusofilní orgán, který vyjadřoval heslo ruské politiky *divide et impera*. V Petrohradě pro změnu tvrdili, že *Aušra* je vydávána za Bismarckovy peníze a je obrácena proti ruské státnosti. Poláci v *Aušře* viděli politický separatizmus a litevské obrození si vykládali jako nepřátelský projev, obrácený proti polským pozicím v kraji, či v lepším případě, jako nějakou provincionální mánii nebo nesmyslné separatistické regionální hnutí.²⁴¹ Během fungování časopisu *Aušry* začaly být uváděny do praxe některé Basanavičiusovy plány ohledně litevského národního rozvoje, což se týkalo založení vědeckého spolku. Jelikož založení takového seskupení nebylo v Ruské říši možné, první pokus se uskutečnil v Malé Litvě. V roce 1885 byl založen v Tylži litevský vědecký spolek nazvaný *Birutė*. Jejimi hlavními aktivisty byli Aušrininkové jako Jurgis Mikšas nebo Martynas Jankus, ale i další zástupci pruských Litevců. *Birutė*, na rozdíl od její předchůdkyně německé *Litauische Literarische Gesellschaft*, která byla také založena v Tylži německými Balty v roce 1878, představovala skutečně první spolek s litevským národním směřováním. Spolek měl za úkol sbírat litevský folklór, archeologii, připravovat přednášky, oslavy, koncerty a další věci spojené s osvětou. *Birutė* organizovala na různých místech v Malé Litvě v průměru jednou za měsíc setkání, na kterých se sešlo několik desítek až několik set lidí. Spolek byl také jediným veřejným fórem, kde byly vznášeny litevské otázky v národním duchu. Jeho vztah s redakcí časopisu *Aušra* byl velice úzký a propojený. V obou institucích se objevovali stejní lidé.²⁴²

Aušra, která je nerozlučně spjata s národním romantismem, opět vzkřísila již Daukantasem započaté protipolské nálady a také definovala, kdo by mohl být Litevec. Litevec nemohl být Polák, Rus, Žid anebo Němec, ale především pouze ten, který mluvil litevsky. Byla tedy jasně

240 Łossowski, Piotr: *Gazeta „Auszra“ i początek narodowego ruchu litewskiego (1883–1886)*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1965, s. 93.

241 Römer, Michał: *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius 2020, s. 62–64.

242 Łossowski, *Gazeta*, s. 97, 112.

formulována jazykově národní koncepcí. *Aušra* se zabývala mnoha tématy, včetně zpráv o životě v Americe, recenzováním knih, básnictvím, historií, politikou, zdravím, zemědělstvím a třeba také etnografií. Basanavičius již v prvním čísle deklaroval, že se *Aušra* bude specializovat na kulturu, proto v ní také najdeme spoustu básní i článků, které se dotýkaly litevských dějin. *Aušra* měla za dobu svého fungování celkem pět editorů. Z toho dva nejvýznamnější byli právě Basanavičius a Šliūpas. Jonas Basanavičius reprezentoval spíše liberálně romantický pohled, zatímco Šliūpas reprezentoval socialistické pozice. Basanavičius a Šliūpas zároveň reprezentovali mladou inteligenci spojenou s vlastní nacionální agendou, tudíž nebyli loajální k institucím, jako byli někteří litevští duchovní k polské katolické hierarchii. Během druhé poloviny 19. století ovládl romantismus litevskou historiografii, i když například Šliūpas odmítal tento sentimentální typ idealizování historie. *Aušra* však byla po celou dobu konzistentně antipolská. Na stránkách *Aušry* se často zjevuje potřeba Litevců postavit se proti polonizaci. Také je zde povětšinou negativním tónem hodnocena společná polsko-litevská minulost.²⁴³ Obzvláště Basanavičius se Šliūpasem tíhli ke zdůrazňování historické a kulturní rozdílnosti mezi oběma národy. Usilovně se snažili najít „zlatý věk“ litevského národa v pohanském období litevského velkoknížectví. Zároveň dobu po litevsko-polských uniích v letech 1385 a 1569 hodnotili jako katastrofální.²⁴⁴

Aušra měla být každopádně nezávislá nejen na Polácích, ale i na Rusech a Němcích, přestože byla *Aušra* ve svých článcích značně protipolská. Tak stejně aušrovská historiografie využívala a přímo pokračovala v dílech raných i pozdějších polsky píšících romantiků jako byli Narbutt, Mickiewicz, Slowacki, Kraszewski, Kirkor, Syrokomla a další, kteří psali o litevských dějinách. Většinu z těchto autorů si Litevci na konci 19. století přivlastnili jako za své vlastní litevské autory. Historické vědě přikládali význam pro probuzení litevského národa. *Aušra* tedy byla takový typický romantický produkt určený především první generaci rané vlastenecké litevské inteligence. Na Basanavičiuse, Šliūpase nebo Maironise jako představitele novoromantismu neměla tehdejší pozitivistická škola velký vliv. V romantismu bylo mnohem jednodušší interpretovat národu i sobě její duch. Dějiny Litvy v té době byly skutečně důležitým faktorem národního hnutí – idealizace starodávné Litvy a litevského velkoknížectví podporovala vlastenectví a národní vědomí. Na stránkách *Aušry* se nacházela spousta studentských veršů, pseudohistorických traktátů a polemických článků o litevské minulosti.

243 Krapauskas, *Nationalism*, s. 111–112; Łossowski, *Gazeta*, s. 112.

244 Tyto poznámky můžeme například najít v dílech Basanavičius, Jonas: *Lenkai Lietuvoje*. Chicago 1903 nebo Šliūpas, Jonas: *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien II*, Plymouth 1904.

Literárně-historické spisy v polštině byly v letech 1883–1904 vlivným pramenem, avšak ne jediným, který formoval litevské obrozenecké národní hnutí v druhé polovině 19. století. Podle historika Juozase Jakštase to byl ukrajinský historik Volodymyr Antanovič (1834–1908), který vydal v roce 1878 dějiny litevského velkoknížectví až smrti velkoknížete Algirdase. V této době to byla první opravdu vědecká syntéza litevských dějin. Antanowicz dokázal kriticky zhodnotit ruské prameny, i když ani on se nevyhnul proruským tendencím a zdůrazňováním ruského významu ve starém litevském státě.²⁴⁵ Někteří litevští intelektuálové na konci 19. století raději používali polsky psaná díla o litevských dějinách, než by se trápili se čtením Daukantasových děl v „žemaitiském“ jazyce. Přesto i tak byla Daukantasovi věnována velká pozornost a vlastně byl první generaci národních buditelů znovu objeven. V Daukantasovi se lehce oživil romantický duch doby – jeho lásky pro lid, svobodu dávných časů anebo nenávisť proti nevolnictví či výtky kvůli spojení s Poláky. V *Aušře* i *Varpasu* dokonce čtyřikrát vyšla jeho biografie s popisem jeho děl. Došlo nejen k přetisku jeho díla *Būdas* z roku 1845, ale byla vydána i další Daukantasova díla, která za jeho života nikdy nevyšla. Nejdůležitější Daukantasovo dílo *Istorija Žemaitiška* až do roku 1893 leželo v rukopisu.²⁴⁶ Podle maďarské historičky Moniky Baár program časopisu *Aušra* odhalil jasnou linii kontinuity s Daukantasovým odkazem, a to především v otázce jazyka a vnímání národa podle etnických znaků.²⁴⁷ Další nemnozí autoři literárně-historických spisů z 1. poloviny 19. století také nezůstali opomenuti, avšak byli hodnoceni různorodě. Daukantasova tvorba byla značně vyzdvihována a například na Valančiusovo *Žemaitské biskupství* se s takovým nadšením nehledělo. Vše nám to ukazuje, že se národní dějiny v době *Aušry* nezačaly tvořit zcela bez základů. Bylo navázáno na polskojazyčnou literárně-historickou písemnou tradici a v menších počtu i na litevsky psanou literaturu.²⁴⁸

Podle *Aušry* jste měl být Polákem nebo Litevcem, avšak ne nějakým hybridem či občanem již mrtvého litevského velkoknížectví. Geograficky, podle Aušrininků, Litva zahrnovala nejen Aukštaitsko i Žemaitisko, ale také Vilnius, Grodno a mnoho dalších míst, která byla podle nich polonizována nebo slavizována. Aušrinikové věřili, že kromě idealizování litevských dějin, měly dějiny zvýšit národní povědomí. Jinými slovy by litevská budoucnost měla být taková,

245 Jakštas, Juozas: *Lietuvos aušrinė istoriografija*. In: L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbu, díl VIII, Řím 1974, s. 222–223.

246 Zajímavé je, že právě v tomto díle se poprvé objevilo litevské slovo *valstybė* (Stát). Po jeho smrti se toto slovo nepoužívalo a objevilo se znovu až v jeho vydávaných textech v roce 1892, 1893 a 1899. V prvním desetiletí 20. století Daukantasův *stát* začali používat někteří politici, kulturní a vědeckí činitelé a toto slovo se zcela uchytilo. Gieda, Aurelijus: *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius 2017, s. 95.

247 Baár, Monika: *Historians and nationalism. East Central in the Nineteenth Century*. Oxford 2010, s. 300.

248 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 94–95.

jaká byla litevská minulost, tudíž mocná a skvělá. *Aušra* byla později zrušena kvůli finančním problémům, avšak ne pro nedostatek zájmu ze strany čtenářů.²⁴⁹ Zpočátku *Aušra* nevyžaduje v Litvě používání litevštiny u všech vrstev litevského národa. V šestém čísle v roce 1883 ve článku *I darbą kas lietuvis*, *Aušra* litevským velkostatkářům nevyčítá, že mluví polštinou a nevyžaduje, aby se jí zřekli, jen se domnívá, že i oni mohou být srdečnými občany a milovníky Litvy, včetně účasti na litevském národním obrození. Takže *Aušra* je považuje za Litevce a pouze od nich vyžaduje účast v národním procesu, ale nechce po nich, aby se zřekli své kulturní individuality.²⁵⁰ V pojetí *Aušry* byla Litva země litevsky hovořících obyvatel, vlastně pro ty obyvatele, kteří si mohli přečíst tento první kulturně politický litevsky psaný časopis.

Aušrininkové chtěli vytvořit litevské historické vědomí, což znamenalo, že jejich historický výzkum byl vlastně sekundární pro jejich národní program. Stejně však mnoho aušrininků stále nemělo jasnou představu, kdo vlastně Litevci byli nebo kde by Litva měla být. Stále byli udržovány kulturní, náboženské a historické vazby s Poláky. *Aušra* ale symbolizovala start moderních litevských dějin.²⁵¹ *Aušra* usilovala přijmout ústřední roli v litevském národním hnutí, které by sjednotilo všechny etnické Litevce do jednoho proudu. Vlastně chtěla vytvořit moderní národ tím, že veřejně vybízela inteligenci, aby pracovala pro dobro národa a především, aby šířila a zkoumala svůj jazyk, folklór a dějiny. Aušrinikové se neomezovali pouze na idealizování minulosti. Jejich cílem bylo pokračovat z minulosti do současnosti, ale i do budoucnosti. Polsko-litevské a rusko-litevské kulturní spory souvisely se strachem z nebezpečí rusifikace a polonizace. Za zmínku také stojí, že se redaktoři *Aušry* nebáli Židů, které označili pouze za pasivní překážku v litevském národním obrození.

Aušra se také dostala do sporu s katolickým duchovenstvem. Jednou z příčin mohla být i skutečnost, že Jurgis Mikšas publikoval v prvním čísle *Aušry* recenzi na Kraszewského *Witoloraudu*, která byla přeložena do litevštiny. V této recenzi použil Mikšas srovnání, že *Witolorauda* je pro Litevce to, co Starý zákon pro Židy, a co Nový zákon pro křesťany.²⁵² Toto srovnání bylo duchovenstvem přijato jako urážka. Výhrady měli kněží i k článku od Jonase Šliupase o Simonasovi Daukantasovi, ve kterém se redakce časopisu postavila jasně na jeho stranu ve sporu se žemaitským biskupem Valančiusem.²⁵³ Duchovním se samozřejmě také nelíbilo i neustálé vyzdvihování slavné pohanské historie Litvy. Podle polského historika

249 Krapauskas, *Nationalism*, s. 116.

250 Aušra, *I darbą kas lietuvis*, č. 6, 1883, s. 153–157.

251 Krapauskas, *Nationalism*, s. 142–143.

252 Aušra, *Musu knigos*, č. 1, 1883, s. 18–19.

253 Aušra, *Simanas Daukantas*, č. 2, 1883, s. 41–43.

Piotra Łossowského však v celých novinách nenajdeme žádné velké útoky na duchovenstvo, natož na náboženství. Tento spor měl však negativní dopad na distribuci *Aušry*, hlavně mezi duchovními. Její redaktoři se pokusili tuto obtíž překonat, ale bez velkého úspěchu.²⁵⁴

Při zkoumání minulosti se stejně jako jinde litevští historikové národního obrození nevyhnuli rozsáhlému etymologizování, které teď nazýváme lidovou etymologií. V tomto pohledu se motivy poznání jazyka a minulosti nezdá shodují, proto nepřekvapí, že i aušrovská historiografie také hledala svou indoevropskou pravlast. Snažili se přiblížit nejen ke slavným starověkým jazykům, ale i k ještě neznámým a neobjeveným jazykům. Podle Aurelijuse Giedy Aušrinikové nesouhlasili s tím, že někdo, kdo zachránil svůj jazyk, může být chápan jako „národ, který byl v dějinách poražen.“²⁵⁵ Etymologie jako vědecká disciplína byla nejen v litevském národním obrození velmi oceňována. Stala se jedním z nejběžnějších nástrojů obrozeneckého osvojování (tj. přivlastňování) světa a dobývání většího místa v dějinách i v prostoru. Etymologie pomáhala Litevcům přivlastnit si také množství cizích kulturních hodnot, ať již řadu významných osobností, kteří nepocházeli ze světa Baltů. Jako součást toponomastiky pak přisvojuje Litevcům území údajně v minulosti ztracená. Zde můžeme použít přirovnání k českému národnímu obrození literárního vědce Vladimíra Macury, že vůči neútěšné historické realitě, vůči reálným historickým ztrátám a porážkám bylo za času litevského národního obrození hledána symbolická protiváha ve vítězstvích dosažených ve sféře jazykové výpovědi.²⁵⁶

Jedním z příkladů může být i tvorba Mikalojuse Akelaitise²⁵⁷, který jako jeden z mála obrozenců působil ještě v době Daukantase a posléze i v aušrovské éře. V roce 1885 vydal v Petrohradě pod pseudonymem dílo psané polsky *Rzut oka na starożytność narodu Litewskiego*. Jeho výtvar je plný etymologizování a nese se v duchu jazykového nacionalismu. Podle něj *v Herodotových knihách nenajdeme zmínku o Litevcích, ale potkáme tam jména čistě litevská. Je to především ve 4. knize v kapitole o Gétách*. Jako důkaz zmiňuje názvy thráckých bůžků Zalmoxida a Gebeleizese, které pak etymologizuje z litevských slov. Z toho mu vyplývá, že staří Gétové, kteří byli thráckým kmenem, byli vlastně Litevci, stejně

254 Łossowski, *Gazeta*, s. 94.

255 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 90.

256 Macura, Vladimír: *Znamení zrodu a české sny*. Praha 2015, s. 63.

257 Ve své politické činnosti po povstání v roce 1863 byl v emigraci Akelaitis jedním z neaktivnějších propagátorů Unie, demonstrativně se prohlašoval Litevcem a zastupoval Litevce. Podle příkladu Lublinské unie chtěl realizovat slovanský sjezd, do kterého chtěl zapojit Čechy, Haličany, Maďary a rakouské Srby (str. 21). Akelaitis vědomě a horlivě bránil unijní státnost litevského velkoknížectví a rozvíjí ji o evropské federalistické perspektivy. Aleksandravičius, Egidijus: *Unijos šešelyje, arba federalizmas lietuvių Atgimimo politinėje vaizduotėje (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia)* In: *Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje* (red. Andžej Pukšto, Giedrė Milerytė), Kaunas 2012, s. 20–21.

tak jako další kmeny Satrů a Bessů.²⁵⁸ Na dalších stránkách publikace pak Akelaitis etymologizuje všemožné názvy nejen různých kmenů, ale i řek a dalších místních názvů, které samozřejmě podle něj mají původ v litevštině. Také polemizuje s etymologickým výkladem Pavla Josefa Šafaříka, kterého zároveň označuje sice *za neobyčejně vzdělaného, ale zároveň průměrného lingvistu a slabého archeologa*. Akelaitis mu také vyčítá jeho neznalost litevštiny, *bez níž podle něj není možné být důkladným lingvistou a historikem, který se zabývá slovanstvím*.²⁵⁹ Rusové²⁶⁰ jsou podle Akelaitise *Litevci nejčistší krve. Dodnes je Litevci nazývají Gudai - Góty, neboť v těchto zemích Gótové kdysi žili. Prvotní jazyk Rusů byl jazyk litevsko-pruský*. Akelaitis zdůrazňuje i starobylost litevského jazyka, když v sobě nese znamení nejstaršího jazyka indoevropské jazykové rodiny. Akelaitis kritizuje Lelewelise, že *kdyby uměl litevsky, tak by přiznal vliv litevštiny i na polštinu, běloruský i maloruský jazyk*. Zatímco Kraszewského alespoň chválí, že se učil litevsky, *díky tomu mohla vzniknout jeho poéma Witolorauda*. Kladně Akelaitis bere za vděk vzniku kateder litevského jazyka na německých univerzitách a přeje si, *aby si to i Slované vzali za příklad*.²⁶¹

Větší faktografickou hodnotu představovaly v Aušře statě, které se netýkaly vědecké přesnosti. Takové byly například články o litevské literatuře, které kromě obecného historického přehledu obsahovaly seznam nejstarších litevských tisků²⁶². Podobný charakter měl i chronologický soupis událostí v tehdejší kaunaské gubernii od nejstarších dob do 19. století²⁶³ nebo seznam litevských králů a knížat²⁶⁴. Velmi oceňovány jsou v *Aušře* překlady klasických básnických sbírek do litevštiny od polsko-litevských autorů jako byl Kraszewski nebo Syrokomla. Podle Łossowského se vědecká přesnost a adekvátnost prezentovaných faktů pro autory nejevila jako nejdůležitější fakt. Nebyla to však věc vůbec unikátní, s podobnou tendencí k velkému zveličování se setkáváme v 19. století i v dílech u jiných národních obrození.²⁶⁵

258 Akelaitis, Mikalojus: *Rzut oka na starożytność narodu Litewskiego*. Petrohrad 1885, s. 4–9.

259 Akelaitis, *Rzut*, s. 31.

260 Akelaitis měl na mysli Bělorusi.

261 Akelaitis, *Rzut*, s. 47–49.

262 Aušra, *Isz lietuwickos literaturos* č. 1, s. 20–22; *Isz Lietuwos*, č. 2, s. 50–52; *Isz Lietuwos*, č. 3, s. 81–83, 1883.

263 Aušra, *Kronolioginis suraszas atsitikimu buvusiųjų Kauno redyboje*, č. 10–11, s. 304–312, 1885 a č. 3., s. 76–81, 1886.

264 Aušra, *Vardas senovės Lietuvos valdomu*, č. 6, 1885, s. 145–148.

265 Łossowski, *Gazeta*, s. 100.

6.1.1. Jonas Basanavičius (1851–1927), lékař

Jonas Basanavičius (23. listopadu 1851–16. února 1927) se narodil v rodině bohatšího rolníka ve vesnici Ožkabaliai, nedaleko města Marijampolė, kam posléze chodil na gymnázium.²⁶⁶ V roce 1873 byl přijat na Historicko-filologickou fakultu Moskevské univerzity, ale již následujícího roku přešel na lékařskou fakultu. Poté co v roce 1880 Basanavičius ukončil studium medicíny, stal se na dva roky lékařem v Bulharsku. V letech 1882 až 1884 se vydal na inspirující cestu po Evropě. Navštívil několik evropských měst, mimo jiné Vídeň, ale právě Praha byla jeho hlavní a osudovou zastávkou na této cestě. Basanavičius přijel do Prahy 19. prosince 1882. První místo, kde se usadil, bylo Karlovo náměstí na Novém Městě pražském, kde si v domě U Pastuchů pronajal byt. Právě v domě na Karlově náměstí napsal Basanavičius svoji proslulou předmluvu k *Aušře*, která je dnes vnímána jako manifest obrození litevského národa. V roce 1883 v Praze se také uskutečnila pro litevské národní obrození důležitá schůzka. Basanavičius se zde poprvé sešel s dalším důležitým představitelem litevského obrozeneckého hnutí Jonase Šliūpasem. Basanavičius na schůzce instruoval Šliūpase ohledně vydávání *Aušry* a její redaktorské činnosti. První číslo *Aušry* vyšlo v březnu 1883 v pruském Ragnitu (dnes rus. Něman). Do dalšího místa v Praze se Basanavičius přestěhoval 6. dubna 1883 a tentokrát do Královských Vinohrad. V roce 1884 se Basanavičius společně se svou ženou vrátil do Bulharska, nejdříve do města Elena a vzápětí do Lomu, kde obnovil svoji lékařskou praxi. Bohužel již v roce 1889 jeho žena Gabriela Eleonora umírá ve svých 27 letech na tuberkulózu. Podruhé se již Basanavičius neoženil.²⁶⁷ Z politických důvodů byl na něho v Lomu 7. srpna 1887 spáchán atentát, který však Basanavičius přežil. V roce 1892 se přes celé Bulharsko stěhuje do Varny, kde se stává hlavním lékařem v místní nemocnici na oddělení Vnitřního lékařství. Již rok předtím dostává bulharské občanství.²⁶⁸

266 V Suvalské gubernii, odkud pocházel Basanavičius, bylo zrušeno nevolnictví již na začátku 19. století, tudíž děti majetnějších rolníků měli větší šance jít studovat, než tomu bylo v jiných částí bývalého Litevského velkoknížectví, kde bylo nevolnictví zrušeno až v roce 1861. Proto velká část litevských obrozenců pocházela často právě ze Suvalské gubernie, kde panovaly všeobecně příznivější podmínky pro rozvoj litevské kultury než na jiných územích Litvy.

267 Vinohrady byly sice de iure samostatné město se svou vlastní samosprávou, avšak de facto byly součástí pražského souměstí. Vinohrady, které tehdy sloužily jako lepší čtvrť pro majetné Pražany, byly pro Basanavičiuse, jako vystudovaného lékaře, ideální volbou. Basanavičius se usadil v domě na rohu ulic Balbínova a Palackého třída (dnes Anglická ulice), kde si pronajal byt u Marie Mikuškovíc. Prakticky za rohem od Basanavičiuseva vinohradského bytu žila taktéž jeho budoucí žena, pražská Němka Gabriela Eleonora Mohl (7. prosince 1861–28. února 1889). Gabriela spolu s dalšími čtyřmi sestrami vyrůstala ve vinohradském domě v Londýnské ulici. Romantické procházky zamilovaného páru vedly často do míst, jakými byly Zahrada Kanálka (dnes součást Riegrových sadů), Olšanský hřbitov nebo do Městského parku na Karlovo náměstí. Basanavičius zůstal v Praze až do 1. února 1884. Zamilovaný pár byl oddán dne 15. května téhož roku ve Vídni. – Šeferis, Vaidas: *Mano tėvynė – prie jo širdies*. Vilnius 2009.

268 Raila, Eligijus: *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*. Vilnius 2019, s. 1–223.

Poté, co vypukla rusko-japonská válka v letech 1904–1905, rozhodl se Jonas Basanavičius definitivně opustit Bulharsko a vrátit se zpět do Litvy. Usadil se ve Vilniusu a prakticky hned se zapojil do politického a kulturního života. Stal se jedním z iniciátorů *Velkého vilniuského sněmu* (lit. Dydisis Vilniaus Seimas), který se uskutečnil 4. – 5. prosince 1905 a prvně na něm zazněly politické požadavky na litevskou autonomii v rámci ruské říše. O dva roky později zakládá ve Vilniusu *Litevský vědecký spolek*, kterému byl až do smrti předsedou. Na konci první světové války 16. února 1918 se stává signatářem *Aktu litevské nezávislosti*. Po obsazení Vilniusu polskou Želigowského armádou, jako jeden z mála litevských intelektuálů zůstává ve městě, kde 16. února 1927 umírá.²⁶⁹

Basanavičiusova historiografie se skládala z různých studií nebo menších statí, například o litevské předhistorické kultuře, litevské mytologii, pohanských svatyních, starých litevských památkách, vztazích křesťanství s pohanskou kulturou, křížácích, nevolnictví na Litvě, starých litevských hradech, historií biskupství v Sejnech, křížích, zabývala se onomastikou někdejších litevských panovníků, litevskými literáty z 19. století a dalšími tématy. Jinak řečeno, Basanavičius začal zkoumat litevskou archeologii, mytologii, fyzickou antropologii, historii i etnografii. Připravil a vydal různé folklórní sbírky, celkem napsal kolem 40 studií a kolem 140 různě rozsáhlých vědeckých článků.²⁷⁰ Folklór a etnografii využíval při hledání minulosti litevského národa, který byl utopen v předhistorických mlhách. Věřil, že folklór pomůže prozkoumat dávnou minulost. Dávná minulost měla posloužit současnému litevskému národu při jeho obrození. Jazyk a lidová kultura ve svém vývoji totiž pro Basanavičiuse potvrzovala stálou a nikdy zcela nepřerušenu kulturu a kontinuitu národa. Proto lidová slovesnost a jazyk s literaturou společně prokazovaly oprávněnost jeho obrozeneckých snah. V národních hnutích, jako v tom litevském, se lidová kultura stala symbolem „odvěkosti“ národa, dokladem vyspělosti národního génia. Čím byla slabší literární tradice, tím se větší důraz pochopitelně kladl na lidovou kulturu.

Basanavičius považoval za litevský národ všechny obyvatele, kteří hovořili litevsky, s různými nářečími. V předmluvě prvního čísla *Aušry* Basanavičius píše „*my jsme stejní lidé, jak i naši sousedé a chceme všechna práva, které patří celému lidstvu, stejně je s našimi sousedy využívat*“. „*Litevci nepřipustí, aby jejich jazyk zahynul, a sami se nechtějí stát Němci, Poláky nebo Bělorusy.*“²⁷¹ Přesto nebylo Basanavičiusovo pojetí Litevce důsledné, do

269 Tamtéž, s. 227–384.

270 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 82–83.

271 *Aušra*, č. 1., 1883, s. 4.

litevského národa integroval i litevskou „národní“ šlechtu. Pro něj byli Mickiewicz a další polsky píšící a mluvící literáti z první poloviny 19. století všichni Litevci.

Na konci 19. století však vyjadřoval Basanavičius ještě radikálnější názory jako v roce 1892 v časopise amerických Litevců *Apszvieta* „Každý, který zná litevskou minulost, ví, že mezi litevskými nepřáteli zaujímají Poláci první místo. Poláci nemají figurovat jako litevští přátelé, ale jako zavilí nepřátelé. Dovednost polštiny je nejen nepotřebná, ale přímo škodlivá, neboť může ohlupovat nejednoho Litevce.²⁷²

Basanavičius si postupem času dal za úkol dokázat, že Litevci jsou potomci Thráků a Frýgů. Otázka původu a etnogeneze byla jedním ze základních bodů k hledání „opravdové“ litevské historie. Podle německých historiků, von Hellwalda, Müllera a Fligiera, přinesli Thrákové civilizaci do Řecka. Proto chtěl Basanavičius uměle vytvořit spojení mezi Řeky, Thráky a Litevci, a tím dokázat vysokou kulturní úroveň prehistorické Litvy. Za pobytu ve Vídni a v Praze sesbíral velké množství literatury, více než 2000 knih. Při cestování v Bulharsku hledal podobnosti mezi bulharskými a litevskými toponymy, také mezi zvyky nebo písněmi. O svých bádáních psal v němčině a litevštině rozsáhlé statě. Podle jeho názoru už před 4 tisíci lety se Litevci nazývali Thráky a žili na Balkánském poloostrově, byli velmi kulturní národ, ale chyběla jim politická jednota, proto se stali lehkou kořistí sousedních států. Thrácký národ, podle Basanavičiuse, „největší národ na zemi“, měl díky své vysoké kultuře velký vliv dokonce na Řeky a celou Evropu včetně Slovanů. Přestože většina vědců zamítlo Basanavičiusovu teorii, tak v ní stále po celý život setrval. Basanavičiusova thrácká teorie byla stvořena na základě jeho nepochopení lingvistických zákonů. Basanavičius si sice uvědomoval, že Narbutovy a Daukantasovy teorie o původu Litevců měli velmi málo co dočinění s vědeckou lingvistikou. Přesto používal stejnou komparativní jazykovou metodologii na základě podobnosti příbuzných slov, aby dokázal svou teorii. Díky tomu pak dospěl k závěru, že kořeny všech evropských jazyků jsou v litevštině. Basanavičius neviděl jazykovou evoluci, hledal podobnosti mezi litevštinou 19. století a jazyky 2000 až 4000 let starými. Tvrdil, že litevština byla tak dokonalá, že nemohla být barbarským jazykem. Také věřil, že litevština dala polskému jazyku více slov, než si litevština vypůjčila od Slovanů. Basanavičius citoval německého folkloristu Franze Tetznera (1863–1919), který tvrdil, že Litevci mají více písní než kdokoli jiný na světě. Podle německého lingvisty Augusta Schleichera, byla litevština starší než sanskrť, takže se může rovnat latině, řečtině nebo hindštině. Jazyk představoval prestižní funkci, proto se využilo věhlasu sanskrťu, řečtiny či

272 Kasperavičius, Algis: *Jonas Basanavičius ir Didysis Vilniaus seimas*, In: Dr. Basanavičius, s. 99–100.

latiny a tím se vytvořil mýtus nejtěsnějšího spojení s „kolébkami kultury“ v Indii, Řecku nebo starověké Itálii. Basanavičius také vznesl požadavek litevský jazyk zdokonalovat a očistit ho od barbarismů „civilizačních“ jazyků, měl na mysli především slovanské jazyky. Basanavičius také dokazoval, že předkové Litevců žili v Indii, Persii, Řecku, Itálii. Později svou teorii ještě upřesnil a detailizoval. Na základě těchto teorií Basanavičius viděl Litvu očima lingvistiky a etnografie, proto věřil, že předhistoričtí Balti žili na mnohém větším teritoriu než v 19. století.²⁷³ Podle Basanavičiuse bylo sice litevské území kdysi dvakrát větší, avšak národ zanikl, a to kvůli tlaku, kterou přinesla asimilace a přijetí cizí řeči.²⁷⁴ Mimochodem, Lotyšové a Prusové nepovažoval za Litevce, ale přiznával, že mají společný prajazyk. Tato Basanavičiusova thrácká etnogeneze měla dodat Litevcům čest a hrdost nad vlastní minulostí. Basanavičius nikdy přesně nspecifikoval hranice Litvy, ale chtěl je jiné, než mělo staré litevské velkoknížectví.²⁷⁵

Basanavičiusova thrakologie chtěla současníky originálně přesvědčit o thrácko-litevské hegemonii ve staré evropské kultuře. Basanavičius neustále tvrdil do té doby neslýchané myšlenky, že jak se Litevci posouvali z jihu na sever, tak šířili thráckou kulturu po celé Evropě, a proto „*první základy dnešní evropské kultury položili právě Litevci.*“²⁷⁶ Thrakologie bylo poslední, Basanavičiusem vytvořené, romantické vyprávění o vysokém původu Litevců a jejich starobylé kultuře. Na jeho romantizovaném a mytologizovaném vyprávění o dějinách se pak postupně utvářel moderní litevský národ. V Aušře vydal Basanavičius celou řadu článků o původu Litevců a jejich příbuzenství se starověkými Thráky.²⁷⁷ Teorii začal tvořit v roce 1892 ještě za pobytu v Bulharsku ve Varně a dokončil studii *Apie trakų prgy tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon*, kterou vydal v roce 1921 ve Vilniusu. Ze strany lingvistů se na jeho teorii sneslo velké množství kritiky. Vlastně jen Jonas Šliūpas se poddal jeho vlivu a řídil se jí, ostatní historici k ní zůstali značně skeptičtí.²⁷⁸ V Basanavičiusově díle *Lietuviszkaitrakizkos studijos* popisuje etymologii slov „národ“ a „duch“. Kombinoval zde různé duchovní a náboženské ideje, aby dokázal, že litevský smysl státnosti byl více rozvinut než u Slovanů a Němců.²⁷⁹

273 Krapauskas, *Nationalism*, s. 119–120; Merkys, Vytautas: *Aušros kūrėjas*, In: Dr. Basanavičius, s. 65–66.

274 *Aušra*, č. 1., 1883, s. 3.

275 Krapauskas, *Nationalism*, s. 121.

276 Jurgutienė, Aušra: *Jonas Basanavičius ir romantizmas*, In: Dr. Basanavičius, s. 96.

277 Aušra, *Isz musu praeigos. II. Žinės apie pirmus Lietuvos gyventojus*, č. 4–5, s. 105–111, č. 7–8, s. 179–184. 1885. – Pro zajímavost byl tento Basanavičiusův článek napsán v Praze v červenci 1885.

278 Jakštas, *Lietuovs*, s. 230.

279 Krapauskas, *Nationalism*, s. 122.

V jiném spisku *Apie senovės Lietuvos pilis*²⁸⁰, který vycházel v Aušře na pokračování, Basanavičius věřil, že svobodní Litevci budovali hrady, aby se bránili proti teutonským rytířům a Polákům. Popisem zaniklých hradů a hradišť vyvozuje Basanavičius závěry o dávné slávě a moci Litevců, obdivuje jejich obranný systém na hranici s řádem německých rytířů. Litevské hrady byly podle něj svědky litevské chrabrosti a agrese sousedů. Boje s křižáky vedla litevská knížata, která bojovala za svobodu vlasti, života bratrů, milovaný jazyk a starou víru. Basanavičius chtěl, aby si tyto činy svých předků vzali za příklad současní Litevci. Dílo napsal v romantickém duchu a použil hlavně práce kronikáře Vyganda Marburského. Basanavičius samozřejmě značně přehání, nepokrytě straní Litevcům a zdůrazňuje krutosti křižáků, což ale bylo příznačné pro aušrovskou historiografii, ale i pro pozdější litevskou historiografii. Podle Jakštase jim úplně nezáleželo na vědeckém pojetí, ale spíš, aby národ pochopil, že jsou potomci čestného národa, na který mohou být pyšní.²⁸¹

Zároveň také chtěl, aby Rusové pomohli v prolomení polské náboženské a kulturní dominance, avšak bez rusifikace, která Litevcům hrozila. Basanavičius v díle *Lenkai Lietuvoje* poznamenává: *Zavedení křesťanství bylo vázáno s jejich politickou misí: zničit litevský jazyk a na jeho místo dosadit polštinu, především v církvi a ve školství. Poláci chtěli šířit polonismus, ne křesťanství.*²⁸² Jak jsme viděli již předtím, tak Basanavičius obviňoval německý řád, že zničil dávnou litevskou kulturu a jejího ducha, ale zároveň i Poláky. Basanavičiusův pohled na křesťanství, jako na ničitele staré litevské pohanské kultury, se později dočkal ostré kritiky. Bez ohledu na to, že v roce 1912 vydal další studii *Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra*.²⁸³

Basanavičius neviděl konec litevské historie s Lublinskou unií, ale raději až v roce 1795. Basanavičius nechtěl zdědit celou tradici a historii litevského velkoknížectví, protože by to znamenalo zdědit silné politické a kulturní dědictví Poláků a zároveň východních Slovanů. Kulturně se Basanavičius soustředil na etnografickou Litvu, ale politicky na etnolingvistickou Litvu, jelikož se na tomto území vyskytovali původní obyvatelé Baltové. Do této koncepce zahrnul polské a běloruské regiony Vilnius a Grodna, avšak ne už zbývající části Běloruska a Ukrajiny. Do nového litevského národa chtěl Basanavičius zdánlivě zapojit všechny vrstvy obyvatel, avšak kulturně a lingvisticky se měli přizpůsobit Litevcům. Polsky mluvící vyšší třída, pokud by se chtěla zapojit do litevského národa, by musela změnit rodnou řeč a také

280 Článek na pokračován začal vycházet v roce 1882 v novinách *Lietuviszka Ceitunga*, později v letech 1883 a 1884 v Aušře. V roce 1891 vyšel v pruských Bytėnai v plném znění.

281 Merkys, *Aušros*, s. 228–229.

282 Basanavičius, Jonas: *Lenkai Lietuvoje*. Chicago 1903, s. 24.

283 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 98.

svoji kulturní orientaci. Litevské národní sebeuvědomění je tedy zřetelně spojeno s používáním litevského jazyka. Za Litevce považoval také Narbutta, Jaroszewicze a Mickiewicze. Romantismus po celé 19. století nikdy zcela nezmizel z litevské historiografie. Basanavičius a další badatelé začali více méně nevědeckým způsobem měnit některé vymyšlené mýty, které dříve přinesly na svět Narbutt a Daukantas. Jeho ideologii můžeme charakterizovat jako nejvýraznější projev spojení romantických a pozitivistických tendencí. Podle Virgila Krapauskase byl Basanavičius jako profesionální historik žalostně slabý, ale jako aktivista, který kázal ctivosti k poznání historie něčího národa, posloužil Litvě velice dobře. I jeho zásluhou byla pak v roce 1907 založena Litevská vědecká společnost. Bez pochyby to byl dobře vzdělaný a široce sečtělý člověk. V nejlepším případě byl Basanavičius amatérský lingvista, archeolog, historik a etnolingvista, jehož primárním cílem bylo „probuzení“ litevského národa.²⁸⁴

Jonas Basanavičius v historických článkách *Aušry* považoval litevsky hovořící Litevce za demokratický národ, který je subjektem dějin. Zároveň pro něj staly dějiny prostředkem, aby tento národ vzdělával a vychovával. Chtěl, aby se právě z těchto Litevců stalo plnohodnotné společenství obyvatel, což byl vlastně protipól proti konzervativnímu šlechtickému pojetí historického národa. V obou pojetích to probouzelo historickou paměť a argumentovalo právy na ztracenou vlast. Avšak pro jedny to byla vlast již zaniklého litevského velkoknížectví, pro ty druhé spíše nová etnografická vlast, kde by lavním prostředkem komunikace byla litevština.

6.1.2. Jonas Šliūpas (1861–1944), lékař

Jonas Šliūpas (7. března 1861–6. listopad 1944) se narodil v litevské vsi Rakandžiai, která se nachází kilometr od městečka Gruzdžiai, nedaleko lotyšských hranic. Jako jeden z mnoha litevských mužů získal v letech 1872–1880 vzdělání na německém gymnáziu v lotyšské Jelgavě (něm. Mitau). Na podzim 1880 se stal studentem Moskevské univerzity, kde nejdříve studoval filologii a poté práva (1880–1882). Právě zde Šliūpas vstoupil do spolku lotyšských studentů. Ačkoliv na podzim 1882 Šliūpas začal studovat na Přírodovědecké fakultě Petrohradské univerzity. V prosinci 1882 byl zatčen za účast v masových studentských procesech proti vládnímu zasahování do univerzitního života. Po několika měsících byl propuštěn. V září 1883 odjel do Švýcarska a v listopadu do Německa, kde Šliūpas přijal nabídku o tři roky staršího Martynase Jankuse, aby pracoval jako redaktor *Aušry*. Z Německa pak v březnu 1884 odjel tajně na Litvu a odsud odjel z Hamburгу v květnu 1884 do USA.²⁸⁵

²⁸⁴ Krapauskas, *Nationalism*, s. 125–129.

Při studiích v Jelgavě pravděpodobně vznikla jeho idea litevsko-lotyšské jednoty. S touto ideou Šliūpas poprvé veřejnost seznámil v článku, který publikoval v roce 1885 v časopisu *Unie* s tím, že několik Němců 21. února 1884 na sjezdu v Tilži přišlo s ideou společného státu Litevců a Lotyšů. Sám již ve druhém čísle *Unie* otevřeně píše o společném státu Litevců a Lotyšů.²⁸⁶ Důležitá byla pro Šliūpase, avšak i pro další obrozence, možnost opřít se morálně o konstrukci širší sounáležitosti, podobně jako byl u Slovanů panslavismus, tak u Baltů to byla zamýšlená jednota s lotyšským národem.

Jonas Šliūpas vystudoval medicínu na Marylandské univerzitě. Ve Spojených státech založil nejméně patero litevských novin. Šliūpas byl velice plodný autor, který psal o všem možném, o politice, dějinách, ateismu či výchově dětí. Šliūpas byl především kompilátor a primárně se zabíral propagací litevské minulosti pro širší publikum kvůli národním účelům. Šliūpasova historiografie zůstala tradičně romantická, antipolská a stejně jako Daukantas inklinoval k idealizování litevské minulosti. Podle toho, jak se mu to hodilo, Mickiewiczze považoval za Litevce a někdy zase za Poláka. Jako řada jeho předchůdců psal statě k původu Litevců. Částečně zopakoval některé Basanavičiusovy teorie. V díle *Lietuvių protėviai Mažosios Azijos*, kde mimo jiné převyprávěl Iliadu a Odysseu, zmínil, že Heinrich Schliemann našel v Tróji pozůstatky litevské civilizace. Římský původ nebyl pro Šliūpase dost dobrý a předky Litevců hledal v Malé Asii. Jako publicista a propagátor byl schopný, ale jako vědec špatný. Šliūpas byl ještě větším baltofilem než jeho oblíbenec Daukantas. Zpočátku považoval Balty automaticky za Litevce.²⁸⁷

Šliūpas šel dokonce dál s litevskou mytologií. Nestačilo mu porovnání s řeckým božstvem, ale srovnával Perkūnase, litevského boha blesku, s hindským bohem Brahmou, ale později spojoval jiné litevské bohy s Junem a Neptunem. Šliūpas vyzdvihoval mýtus dávných litevských druidů a jejich gramotnost, tudíž podle něj byla údajná prehistorická kultura na mnohem vyšší úrovni než ta polská, proto museli Poláci přijmout křesťanství, zatímco Litevci nemuseli. *Poláci stále oblékali kůže a jedli syrové maso.*²⁸⁸ Domníval se, že Vytautas, ne Jogaila, přijal křesťanství jako protiopatření k loupeživým výpravám německých rytířů. Šliūpas psal, že Krevská unie byla výhodná pouze pro Poláky, aby je Litva ochránila před německým řádem.²⁸⁹ Šliūpas do svých úvah o litevsko-polských vztazích přidával

285 Vyšniauskas, Arūnas: *Lietuviai ir Lenkai (1887). Jono Šliūpo pozicija ir valstybīgumo vizijos XIX a. pabaigoje*, s. 35, 41, 43.

286 Tamtéž, s. 53, 61.

287 Krapauskas, *Nationalism*, s. 129–131.

288 Šliūpas, Jonas: *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien I.*, Plymouth 1904, s. 388.

289 Šliūpas, Jonas: *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien II.*, Plymouth 1905, s. 243.

antiklerikální tón, který byl však přísnější na zástupce katolické církve než na jejich kolegy s protestanských církví.²⁹⁰ Téměř bez kontextu v publikaci z roku 1887 *Litwini i Polaci* Šliūpas napsal: *Litva chce být politicky nezávislá*. Na rozdíl od předchozích prohlášení o kulturní autonomii uvnitř Ruska, bylo toto oznámení prvním, které volalo po litevské samostatnosti v moderním smyslu.²⁹¹ V brožuře *Išganymas vargdienio* Šliūpas zformuloval další politickou ideu o tom, že Litva by chtěla být v budoucnu svobodná, a to, pokud ji nebudou vládnout Rusové, Němci a ani Poláci, ale Litevci, když o to budou sami politicky usilovat. To byla nejranější vyjádřená konceptuální varianta moderní litevské státnosti. Později na newyorské přednášce 24. června 1886 neodmítl zcela uzavřít novou unii s Polskem, avšak ne na základě historických reminiscencí, ale na základě moderní federalizace. Do této federace pak počítal i Bělorusko. Díky jemu by pak Poláci v zamýšlené federaci nemohli dominovat.²⁹²

Šliūpas v roce 1887 napsal v Americe pro Poláky brožuru *Litwini i Polacy*, ve které se pokusil obeznámit je s nejnovějšími litevskými cíli, jeho pohledy na dějiny polsko-litevských styků, ale i na nástin politických vizí, spojených s budoucností Litvy, Polska a Ruska.²⁹³ Podle Šliūpase *Donelaitis, Strazdas, Daukantas, Valančius pracovali bez většího ohlasu, zatímco dnes není vzdělaného Litevce, který by se neúčastnil v našich záležitostech národního obrození. Národní hnutí na Litvě nehledalo náboženskou podporu. Litevci se domnívají, že náboženství je věc svědomí každého, proto sjednocuje katolíky, protestanty, volnomyšlenkáře i další.*²⁹⁴ *Jogaila slíbil polské šlechtě připojení Litvy k Polsku, avšak tomu bránil Vytautas, který měl být v roce 1429 korunován za litevského krále. Vytautas se snažil garantovat národní jednotu tím, že spojí východní a západní církev. S tímto účelem vyslal do Kostnice ruské biskupy. Zde vidíme, že Litva stvořila mocný stát a brzy i velmi kulturní, pokud by to nezabránily vnější vlivy. Litva od dávných dob bojovala s Polskem. Nejvíc uškodili Litevcům, Jotvingové byli v letech 1264 a 1283 zcela Poláky vyhlazeni. Vytautas viděl, že Litva nebude dlouho vzdorovat křesťanství, tím více, že on sám byl v záležitostech víry volnomyšlenkářem. Polská šlechta vyžadovala od Jagellonců hlubší politické spojení, bez ohledu na oběti, které by vyžadovala unie. Kvůli tomu nastaly neshody. A komu to vyhovovalo? Ruskému caru. Po Lublinské unii v roce 1569, začala postupná polonizace Litvy, kdy od králů dostávali darem dvory a vesnice nebo se snažili získat vládní závazky, ačkoliv tomu odporovali unijní akty.*

290 Krapauskas, *Nationalism*, s. 132–134.

291 Šliūpas, *Litwini i Polacy*, s. 5.

292 Vyšniauskas, *Lietuviai*, s. 49, 68–69.

293 Tamtéž, s. 10, 23

294 Šliūpas, *Litwini i Polacy*, s. 77, 80.

*Duchovní, šlechta a Poláci – všichni začali zastupovat polské zájmy na Litvě. Téměř se nezachovaly žádné národní skupiny, neboť lid byl všude utlačován. Každý může lehce pochopit, že taková politická situace nebyla pro litevské obrození vůbec příznivá, ale ani nezachránila Polsko od úpadku, protože Moskva zesílila a vnutila barbarské spojení Litvě i Polsku. Když byla Litva na vrcholu slávy, litevský lid ještě nepocítil jeho otroctví. Až když Rusko připojilo Litvu, nastal počátek nevolnictví, ale litevské spojení s Polskem nejen nezlepšilo situaci rolníků, ale odsunulo ji do nekonečné propasti.*²⁹⁵

*Ačkoliv Litva dala světu takové muže jako Mickiewicz, Narbutt, Lelewel, Kondratowicz, Kosciuczka, Odyniec, Kraszewski a mnoho jiných, nemohli ukázat veřejně svou litevskost, protože by neměli posluchače (lid byl tehdy zotročen), proto museli pracovat pro Poláky, neboť polština byla přístupná litevským duchovním i šlechtě. Náboženství se také přidalo k využívání Litevců. Krátce po zavedení křesťanství založila polská královna Jadvyga pro mladé litevské duchovní kolej, aby se zde seznámili s novou „lechovskou“ kulturou a přinesli ji do Litvy.*²⁹⁶ *Polsko je pro Litvu jako starší sestra. Toto tvrzení se neopírá o antropologicko etnografické důkazy, neboť je známo, že Litevci jsou příbuzní jak se Slovany, tak i s dalšími indoevropskými národy. Správné by bylo říct, že Polsko bylo pro Litvu macechou. V roce 1884 Dziennik Poznański chválí Poláky za to, že postavili Litvě pomník, jaký by samotní Litevci nezvládli postavit; neboť Mickiewicz, Kondratowicz, Kraszewski a další idealizovali jméno Litvy. Připomněl bych váženému deníku, že Mickiewicz a další literáti byli sami Litevci. Vždyť Koperník psal latinsky, ale my, Litevci, ho máme zcela po právu přidat ke svým nejvýznamnějším mužům.*²⁹⁷ *Až bude uskutečněna výzva Karla Marxe „Proletáři všech zemí, spojte se“, tehdy se teprve uskuteční srdeční sbratření národů.*²⁹⁸

Šliūpas byl podle Virgila Krapauskase oblíbený jako publicista, ale jako vědec byl příliš popisný. Jako většina z aktivistů litevského národního obrození psal pro rolnické publikum, ale stejně jeho díla četla většinou vzdělaná inteligence, která však potřebovala jiný přístup než modernizované Daukantasovy dějiny.²⁹⁹ Přestože Šliūpas nebyl profesionální historik, objem jeho historických prací v období Aušry byl ze všech obrozenců největší. Šliūpasova díla nemohla pretendovat na originalitu. Jeho největší předností v dílech jako *Lietuvių tauta senovėje ir šių dien* (1904–1909) bylo především ve využití folklóru, a to především písní. Pod Narbuttovým vlivem napsal, že se Litva po Lublinské unii stala polskou provincií. Šliūpasovo

295 Tamtéž, s. 84–85.

296 Tamtéž, s. 89.

297 Tamtéž, s. 91–92.

298 Tamtéž, s. 103.

299 Krapauskas, *Nationalism*, s. 139.

třídílná *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien* byla podle Jakštase vůbec nejvýznamnějším dílem aušrovské historiografie, které je sice po vědecké stránce velmi špatné, ale na druhou stranu to v Litevcích probouzelo národní vědomí.³⁰⁰

V textu *Apie Mindaugą* Šliūpas poukázal na své priority při traktování historické osobnosti. V textu není glorifikováno Mindaugasovo pokřtění, a také není zmíněno, že se stal králem. Německý řád považoval za úporného nepřítele litevského národa. Zároveň byl kníže Mindaugas Šliūpasem vyzdvihován jako sjednotitel, který myslel na litevskou budoucnost.³⁰¹ V roce 1897 se v Baltimoru vydal Jonas Šliūpas dílo *Lietuvystės praeitis, dabartis ir ateitis*, v kterém je křesťanství v litevských dějinách popisováno pouze negativními konotacemi. Křesťanství podle Šliūpase zničilo starou litevskou kulturu. Ačkoliv autor přímo nepersonalizuje viníka tohoto neštěstí, je však zřetelné, že právě Jogaila je tímto viníkem. Tento negativní přístup ke křesťanství byl přímou cestou, aby byl Jogaila prohlášen za zrádce litevského národa. Jogaila začal být chápan jako ten, kdo první inicioval zničení staré litevské kultury.

6.2. Varpas (1889–1905), litevský měsíčník

Měsíčník a výjimečně i dvojměsíčník *Varpas* (1889–1905) vycházel také jako *Aušra* v pruském záboru. *Varpas* měl již na 150 autorů a kolem 1500 až 2000 čtenářů. Zakladatelem a hlavním redaktorem *Varpasu* se stal Vincas Kudirka (1858–1899), který jako jeden z mála litevských obrozenců studoval ve Varšavě. Zde zahájil studium historie a filologie na místní univerzitě, kterou po roce zaměnil, jako většina prvních obrozenců, za praktickou vědu – medicínu.

Z počátku byl skeptický k litevskému národní obrození a své první kontakty s Basanovičiusem hodnotil poměrně nepříznivě. Zlom v jeho životě nastal teprve pod vlivem *Aušry*. I díky ní založil v roce 1888 ve Varšavě ilegální studentský spolek *Lietuva* (Litva). V té době si stanovil obecné, ale dalekosáhlé cíle: rozvoj rodného vzdělávání, probuzení a povznesení národního vědomí, rozvoj litevské literatury a umění, rozvoj ekonomického života a ochrana Litevců před odnárodněním.³⁰² *Varpas* byl hlavní tiskem, který se orientoval na inteligenci. Zároveň ve stejné redakci v letech 1890–1905 vycházely i noviny *Ūkininkas* (Hospodář), které však byly určeny převážně venkovanům a jejich zaměření bylo převážně hospodářského či ekonomického charakteru. Cíle *Ūkininkasu* byly

300 Jakštas, *Lietuvos*, s. 236–238.

301 Šliūpas, Jonas: *Apie Mindaugą*. In: *Lietuviszkas Auszros kalendorius*, Bitėnai 1884, s. 2–17.

302 Balkelis, *Moderniosios*, s. 50 a s. 70; Makauskas, Bronius: *Dwie koncepcje litewskiego odrodzenia narodowego u schyłku XIX w.: biskupa Antanasa Baranaukasa i Vincasa Kudirki*. Poznań 1999. In: *Krajowość - tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998)*, Poznań 1999, s. 67.

prakticky stejné jako ty, které si stanovil *Varpas*. Podle marxistické historičky Aldony Gaigalaitė byl vliv pozitivistické školy patrný především v žurnalistice Kudirkova *Varpasu* než v tehdejších historických pracích, které vytvářely hlavně zástupci aušrovské novoromantické historiografie.³⁰³

Časopis *Varpas* nebyl primárně zaměřen na výklad litevských dějin, v některých letech neměl *Varpas* dokonce žádné historické články. Ale samozřejmě, že i tak byl jeho obsah plněn historickými články, například o nejnovějších archeologických nálezech na Litvě. *Varpas* také reagoval na dřívější problém s hledáním původu Litevců. V článku *Varpasu* z roku 1893 Petras Matulaitis přiznal, že jedním z důvodů pro polonizaci litevské šlechty byla vyšší úroveň polské kultury. Na rozdíl od *Aušry* se již nevěnoval například Daukantasovým dílům, které již tehdy byly značně zastaralé. *Varpas* již také nepřekládal starší díla historiků jako Narbutta a Kraszewského, ale zaměřil se na díla současných polských historiků, například na dílo Tadeusze Dowgirda, který měl k Litevcům velké sympatie. Navzdory tomu, že některé výstupy varpininkářů byly antihistorické, přesto do historiografie přinesly první známky profesionálního a moderního přístupu k litevským dějinám. Varpininkáři byli mnohem více kritičtí než jejich předchůdci. Redaktoři *Aušry* se snažili vzdát nostalgie po zašlých dobách a pokusili se psát dějiny střízlivějším tónem. Jestliže *Aušra* podle Krapauskase Poláky démonizovala, tak náboženský tisk pro změnu démonizoval ruské pravoslaví, tak potom *Varpas* posunul své výčitky spíše směrem k ruské vládě.³⁰⁴

Varpas se stal na dlouhou dobu hlavním vlasteneckým tiskem. Jeho největším zájmem bylo posílení litevského národního vědomí, zdůrazňoval také otázku širšího používání mateřského jazyka ve veřejné sféře a v neposlední řadě obranu Litvy proti rusifikačním a polonizačním tendencím. Sešli se tu nejen bývalí studenti, kteří zformovali jeho ideologické jádro, ale i někteří zástupci starší generace, a dokonce několik vlastenecky naladěných kněží. *Varpas* byl více určen pro inteligenci než jeho předchůdce *Aušra*. *Varpas* nabídl více nových témat, které odrážely pozitivistické sklony druhé generace vlastenců. Inteligence se více zapojila do diskuzí o sociální a hospodářské situaci v litevských guberniích. Při porovnání s *Aušrou*, která jen zřídka ukázala znaky antisemitismu, byl *Varpas* ohledně židovských problémů mnohem tvrdší, a ne tak tolerantní jak *Aušra*. V ekonomickém životě budoucího litevského státu předpokládal diskriminaci jiných národností než Litevců. Místo svobodného ekonomického soupeření, *Varpas* navrhl vyloučení „škodlivého zahraničního“ konkurenta, a to především

303 Gaigalaitė, Aldona: *Istoriografijos koncepcijos Lietuvoje*. In: *Problemos*, 1970, č. 5, s. 51.

304 Krapauskas, *Nationalism*, s. 171–178.

židovského. Polsky mluvící společnost byla ještě považována za vlastní, zatímco Židé byli bráni za cizí prvek v litevské kultuře. Hlavním politickým cílem varpininkářů bylo zrušení zákazu litevského tisku. Varpininkáři se narozdíl od aušrininkářů pokusili o spolupráci s katolickou stranou a snažili zachovat společnou národní jednotu národního obrození, avšak bez většího úspěchu, katoličtí obrozenci si po většinou razili vlastní cestu.³⁰⁵

Předpokládaných politických cílů mělo být dosaženo ve spolupráci s jinými národy, včetně ruského, s jehož pomocí se předpokládalo svržení despotické moci. Budoucí litevský stát měl být demokratickou republikou. Program *Varpasu* předpokládal rekonstrukci Litvy nikoli v historických, ale etnografických hranicích.³⁰⁶ *Varpas* tedy ostřeji, než *Aušra* kritizoval ruskou politiku na Litvě. Ve *Varpasu* již nenalezneme iluzi mírového soužití s ruskou vládou. Na jeho stránkách vidíme výzvy ke spojení s Poláky proti ruské vládě. V redakčním článku nazvaném *Maskolija, maskoliai ir mes*, který vyšel v osmém čísle v roce 1891, jasně odlišuje ruské společenství od její vlády a nabízí spojení s ruskou liberální opozicí. Zároveň *Varpas* chápe polské a litevské spolenectví jako přirozené proti společnému útlaku ze strany ruské vlády. Dokud však Poláci považovali Litvu a litevský národ jako součást politického polského národa, nemůže být o spolenectví žádná řeč.³⁰⁷ V devátém čísle *Varpasu* z roku 1891 ve článku *Mes ir lenkai* je opět vybízeno ke sblížení s Poláky. Oběma národům, Polákům i Litevcům, bude podle *Varpasu* lépe, když se proti Rusku postaví jako spojenci, a ne jako nepřátelé. Avšak takové spolenectví bude možné jen tehdy, když se budou oba národy považovat za sobě rovnocenné.³⁰⁸

V 1. polovině 19. století dominovaly v evropské historiografii politické dějiny, avšak od 2. poloviny 19. století se stále zaměřovalo na hospodářské, právní či sociální dějiny. Samozřejmě to bylo více příznačné pro profesionální historiografii, kterou nenalezneme v etapě litevského národního obrození. Přesto se postupně i v litevských periodikách tato témata začala objevovat. Téma nevolnictví bylo mezi aušrininkáři i varpininkáři jedno z nejoblíbenějších v letech 1883–1893. Hospodářským dějinám se v roce 1887 věnoval i časopis *Šviesa*.³⁰⁹

Po roce 1863 až do vzniku samostatné republiky probíhal mezi polonizovanou litevskou šlechtou a litevskou inteligencí tvrdý spor o tom, kdo bude lídrem v litevském národní hnutí a

305 Balkelis, *Moderniosios*, s. 78–81.; Makauskas, *Dwie*, s. 69.

306 Makauskas, *Dwie*, s. 68.

307 *Varpas*, *Maskolija, maskoliai ir mes*, č. 8, 1891, s. 113–114.

308 *Varpas*, *Mes ir lenkai*, č. 9, 1891, s. 129–130.

309 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 101.

tím pádem i v celé společnosti. Litevská šlechta, poté co byla potlačena v obou povstáních 19. století, ztratila toto vedení. Litevská šlechta, která stále používala polštinu, se začala identifikovat raději s Polskem než s Litvou. Nová litevsky mluvící a píšící inteligence pak vytvořila historické povědomí bez pomoci armády, byrokracie, veřejného vzdělávání nebo veřejných pomníků. Aktivisté litevského národního obrození v důsledku vytvořili historické vědomí bez státu, a to s pomocí tajných škol, nelegálního tisku a knihnosičů, kteří samozřejmě nebyli součástí státního aparátu. Na druhou stranu také musíme zmínit, že i nadále fungovalo i oficiální litevské školství. Ve 223 školách v kaunaské gubernii v letech 1883–1904 byla vyučujícím jazykem v 97 z nich polština, v 58 litevština, v 23 polština i litevština, v 21 polština, litevština i ruština a ve 24 litevština a ruština. Zatímco na severu a západě Litvy byla litevština často ve školství využívána, v jižní a východní části Litvy již výrazně převažoval polský jazyk.³¹⁰

6.3. Katolická historiografie

Konzervativnější litevské duchovní reprezentoval měsíčník *Šviesa*, který vycházel v Tylži v letech 1887 až 1890. Zároveň polemizoval především s časopisem *Lietuviškasis balsas*, který v zámoří v letech 1885–1889 vydával Jonas Šliūpas. Od polských novin, jakými byly *Kraj* nebo *Przegład Katolicki*, se moc nelišil. Jediný rozdíl byl v tom, že byl vydáván v litevštině. Hlavními tématy měsíčníku byly duchovní záležitosti a zemědělství. Pouze několik článků se týkalo přímo dějin. Většinou to byly pokusy interpretovat úlohu církve v litevských dějinách. *Šviesa* byla politicky nekonzistentní, někdy zastávala protipolské postoje jako aušrininkáři, někdy podporovala katolickou jednotu na úkor separatismu. Propagovala organizování rolníků do spolků a také byla mnohdy antisemitní, když povzbuzovala k bojům s židovským obchodem. *Šviesa* kritizovala ty, kteří nadřazovali polštinu nad litevským jazykem. Na rozdíl od nekatolických časopisů považovala nejdůležitější událost v litevských dějinách křest.³¹¹ V roce 1888 Petras Leonas zde v 6. až 8. čísle publikoval článek *Apie tautiška idejā* (O národní ideji), ve kterém píše, že šťastná budoucnost litevského národa může vyrůst pouze na základě litevskosti.³¹² *Šviesa*, tudíž hledala kompromis mezi prodemokratickou inteligencí a klerikály, ale tím nakonec nemohla plně uspokojit ani jednoho z nich. Ještě konzervativnější než *Šviesa* byl Časopis *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* (1890–1896), který stejně jako jeho předchůdce vycházel v Tylži. V porovnání s *Aušrou a Varpasem* zde byly články, například o Daukantasovi, velmi

310 Wisner, Henryk: *Litwa i Litwini. Szkice z dziejów państwa i narodu*. Warszawa 1991, s. 100.

311 *Apie įvedimą katalikizmo tikėjimo Lietuvoje*. Podepsán J. S., In: *Šviesa*, č. 3, březen 1888, s. 65–68.

312 Leonas, Petras: *Apie tautiška idejā*, In: *Šviesa*, č. 6–8, červen–září 1888, s. 161–179.

banální. Opravdovým nepřítelem byla pro redakci časopisu jejich vlastní polonizovaná šlechta. Avšak pokud bylo nutné vybrat si spojence, potom polští katolíci byli samozřejmě přijatelnější než ruští pravoslavní. Díky konzervativnosti časopisu se jeho autoři nestali opravdovými lídry litevského národního obrození.³¹³

Podle Tomase Balkelise bylo kolem roku 1890 asi 23 % duchovních, kteří patřili do tzv. *vlastenecké inteligence*. Umírněnější náboženské křídlo, vedené knězi Juozasem Tumasem-Vaižgantasem (1869–1933) a Adomasem Dambrauskasem-Jakštase (1860–1938), vydávalo noviny *Tėvynės sargas* (1896–1904), ale zároveň i ochotně spolupracovalo se světskou inteligencí z jiných časopisů.³¹⁴ V tomto periodiku vycházely sloupky o dějinách, kde byly recenzovány knihy o litevské historii, a to především od polských autorů jakým byl například Antoni Prochaska.³¹⁵ Litevská inteligence potřebovala na svou stranu církev, ale církevní identita byla dlouhou dobu většinou polská. Proto byla značná část prvních národních obrozenců značně nábožensky vlašná. Teprve s příchodem Maironise se částečně sjednotilo náboženské a sekulární křídlo litevského národního obrození.

6.3.1. Maironis, vl. jménem Jonas Mačiulis (1862–1932), litevský básník, katolický kněz a teolog

Své dílo *Apsakymai apie Lietuvą praeigą* napsal Maironis ještě za svých studentských let. Byla to kompilace děl Strykowskiho, Narbutta a Daukantase, ale vliv na jeho koncept měla i díla kyjevských historiků Nikolaje Daškeviče (1852–1908) a Volodymyra Antonoviče (1834–1908). Jejich protipolský pohled se přesně hodil do Maironisových litevských dějin. V kontrastu s Daukantasem, Šliūpasem a Basanavičiovem byl Maironis skutečným popularizátorem litevských dějin, který měl větší dosah na národní publikum. Jeho dílo *Apsakymai apie Lietuvą praeigą* z roku 1891 je první v litevské historiografii, které je spojeno s celou národní cestou od samotného dávnověku až po současnost, v níž již litevský národ není považován za ukončený, ale naopak, který ještě nedosáhl svého vrcholu, jehož může teprve dosáhnout. Ačkoliv Maironis věřil, že události jako Lublinská unie či třetí rozdělení byly pro Litvu katastrofické, zároveň věřil, že litevský národ přežil. Maironis měl více smyslu pro historickou kritičnost než většina jeho současníků. Byl také jeden z mála, který lépe hodnotil díla svého předchůdce Motiejuse Valančiuse než Simonase Daukantase.

313 Krapauskas, *Nationalism*, s. 152–155; Römer, *Lietuva*, s. 88, 93.

314 Balkelis, *Moderniosios*, s. 52.

315 Krapauskas, *Nationalism*, s. 157.

„Porovnaže ta díla s Daukantasovým dílem, tak žemaitské biskupství stojí o něco výše, zde nejsou sny, smyšlenky, zde je vše více na kriticky odůvodněno.“³¹⁶

Maironis v předmluvě *Apsakymai* zmiňuje ty, kteří v litevských dějinách našli „nevyčísitelnou bohatou poezii“ a čerpali z ní básnické nadšení. Bez pochyby tím měl na mysli Adama Mickiewicze a Józefa Ignáce Kraszewského, kteří ve své literární tvorbě využívali prvky z litevské historie. Podle kulturní historičky Brigity Speičytė v Maironisových *Apsakymai* najdeme podobné romantizující ideje jako u jeho předchůdců z první poloviny 19. století, kdy byl historický a literární diskurz obzvláště sblížený.³¹⁷ Na rozdíl od Narbutta či Kraszewského, i přes svůj romantismus, Maironis nezahrnoval do svých děl legendy. Pochyboval například o tom, že staří Litevci používali runy. Až do roku 1911, kdy se objevila učebnice Antanase Alekny, se Maironiso va kniha používala pro výuku litevských dějin, jelikož čtenáře přitáhl nejen obsahem, ale i lehkou formou a živou litevštinou. Protože byl Aušrininkas i Šviesininkas, měl Maironis unikátní schopnost syntetizovat militantní nacionální pozice s katolicismem. Maironis věřil, že Litva nevyhnutelně potřebovala pokřesťanštit. S Maironise m začalo v litevských dějinách opětovné glorifikování velkoknížete Vytautase. Pro Maironise se Vytautas Veliký rovnal Alexandrovi Velikému.³¹⁸ *Vytautas nebyl ani Bělorus, ani Polák, ani Němec, ale byl to opravdový Litevec.*³¹⁹ Maironis skrz Vytautase projektoval své vlastní nacionalistické pocity. Pro Maironise byl Vytautas konfrontován se stejnými kulturními a politickými problémy jako aktivisté národního obrození. Maironis ve svém díle také napsal, že *Krevský akt byl výhodnější především pro Poláky, sjednocení přineslo Litevcům nemálo neštěstí. Poláci kulturně začali Litevce převyšovat a pomalu ničit jejich opravdovou kulturu, zvyky a jazyk.* Polsko tím podle Maironise získalo politickou moc, zatímco Litva začala ztrácet svou suverenitu a identitu.³²⁰ Jako správný křesťan už ale Maironis jako Daukantas nekritizoval křesťanskou víru, ale ani neztrácel staré pohanské vyznání. Starou víru Litevců představil jako zdrženlivě polyteistickou, když především zdůrazňuje jejich rozdíl od řecké a římské mytologie.³²¹

316 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 96.

317 Speičytė, *Anapus*, s. 30–31.

318 Maironis: *Raštai III tomas antroji knyga*. Vilnius 1992, s. 529. První toto přirovnání použil již ve svém díle polský historik Antoni Prochaska - *Ostatnie lata Witolda*, Warszawa 1882, s. 341.

319 Maironis, *Raštai III*, s. 515.

320 Tamtéž, s. 505.

321 Tamtéž, s. 446.

Katolická litevská historiografie například nemohla otevřeně kritizovat krále Jogailu. Přijetí křtu z polských rukou a křesťanská víra byla totiž neoddiskutovatelná pozitivní hodnota, proto nemohli šířit ani záporné stereotypy ohledně Jogaily. Avšak i v katolické historiografii na přelomu 19. a 20. století je již Jogaila popisován negativně. V Maironisově práci *Lietuvos istorija* z roku 1906 je Jogaila popisován jako „mladík nehlubokého rozumu, lehce se poddávajíc cizím vlivům“, proto již „zapadl do polských spárů, které ho všude vodili za nos, kvůli tomu nejednou je proti Litevcům a zapomíná na své rodiště, hledí polskýmá očima“. Maironisova charakteristika byla ještě jemná s porovnáním s pozdějšími díly, které se v litevské společnosti šířily prostřednictvím krásné literatury. Ale i tak Maironise můžeme podle Alvydase Nikžentaitise považovat za jednoho z tvůrců antijogailovského kultu na Litvě.³²²

Maironis jako první periodizoval litevské národní obrození. Za jeho počátek považoval studenty a profesory na Vilniuské univerzitě. Maironis musel ukázat, že Litva je naživu a je na tom dobře, a že litevské dějiny neskončily. Předhistoričtí, středověcí, i Litevci 19. století byli jedni a ti samí.³²³ Brigita Speičytė si všímá, že Maironisovy litevské dějiny nejsou ještě vypreparovány podle lingvistického kritéria. V historickém vyprávění je více zdůrazněna etnicita určitých skupin. Avšak například když Maironis mluví o subjektech Republiky obou národů, jako jsou „Litevci a Poláci“, tak v nich nedetailizuje odlišný etnický původ některých osobností jako Adam Naruszewicz či bratři Śniadečtí.³²⁴

Maironisovy litevské dějiny se pak dočkaly během 15 let celkem trojího vydání, kdy počet výtisků dosahoval po třech tisících. V Maironisově národní historii 19. století se akcentuje především používání litevštiny jako integrálního komponentu národního obrození. Většina litevských popularizátorů věnovala starším dějinám ve svých dílech více prostoru. Maironis dějinám po roce 1795 ve vydání z roku 1891 věnoval pouhých pět stran ze 182, avšak postupně význam novějších dějin narůstal, takže ve třetím vydání z roku 1906 to již bylo dvacet stran.³²⁵

6.3.2. Antanas Baranauskas (1835–1902), litevský básník, matematik a katolický biskup

Antanas Baranauskas byl na konci 19. století jedním z mála zástupců litevských obrozenců, kteří si sociální a kulturní blaho Litevců nedokázali představit bez společné politické

322 Nikžentaitis, *Vytauto*, s. 84–85.

323 Krapauskas, *Nationalism*, s. 160–167; Jakštas, *Lietuvos*, s. 234.

324 Speičytė, *Anapus*, s. 51.

325 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 113–114.

budoucnosti s Poláky. Antanas Baranauskas se narodil v roce 1835 v Anykščiai v úřednicko-rolnické rodině. Po celý život žil v prostředí, ve kterém se prolínaly polskost i litevství, přičemž první byla často dominantnější. První dopisy rodičům, stejně jako jeho první básně, napsal v polštině, avšak jsou doplněny poznámkami v litevštině. Jeho osobnost formovalo prostředí teologického semináře ve Varniai, které bylo pod vedením biskupa Valančiuse živým zdrojem litevské kultury. Zde Baranauskas prohluboval nejen teologické znalosti, ale hlavně základy litevských studií. Právě zde se zrodila jeho nejdůležitější díla a formovaly se hlavní směry jeho tvůrčí činnosti. Léta 1858–1859 byly vrcholem jeho poetické tvorby, kdy napsal svá celoživotní díla, báseň *Anykščių šilelis* a další známá díla – *Kelionė Peterburkan* a *Pasikalbėjimas giesminyko su Lietuva*.³²⁶ V roce 1857, kdy na semináři ve Varniai napsal svůj spis *O mowie ludu Żmudzkiego i Litewskiego*, byl velkým zastáncem původní litevské pohanské kultury. *Křest Litvy a polsko-litevské unie to byly dva údery litevské státnosti. Tyto dvě události utvořily celou epochu litevských dějin a jazyka. Náhlý konec modlářství a vyhnání pohanských kněží způsobil celé litevské lidové kultuře úpadek a poškodil její kulturu*.³²⁷ Zde zastává velmi podobný názor, který ve svých dílech předkládal i Simonas Daukantas. Postupem času se od těchto názorů, jelikož jako jeden z mála litevských intelektuálů 2. poloviny 19. století nepodleh svodům nacionalismu.

Ještě během seminářů vzbudil jeho kolega kněz Klemensas Kairys (1836–1864) v Baranauskasovi jazykový zájem o litevštinu. Chtěli vytvořit obecně spisovný literární litevský jazyk, což byl úkol, který byl nesmírně důležitý pro kulturní oživení Litevců. Při studiích na petrohradské teologické akademii se Baranauskas setkal s otevřenou kritikou romantismu i litevského „separatismu“. Díky tomu se po roce 1883 nestal přívržencem Aušrininků. Olej do ohně přilévaly taky jejich útoky na polonizovanou nebo polonofilní církevní hierarchii v Litvě. V žádném případě nebylo Baranauskasovo polonofilství příčinou jeho odstoupení od radikálního proudu litevského národního obrození. Baranauskas se totiž vědomě zaměřil zejména na boj proti rusifikaci litevského národa a obranu katolické církve proti administrativně zavedenému pravoslaví, zároveň nepovažoval za vhodné podporovat národní antagonismus mezi Poláky a Litevci, který byl přirozeným derivátem litevského obrození. Obrozenecký proces si představoval jinak, hlavně jako posílení litevštiny v oblasti náboženského života, zejména prostřednictvím širšího zavedení litevského jazyka do liturgie, katecheze atd. Byla to, zdá se, dobře promyšlená aktivita, kterou Baranauskas později s

326 Makauskas, *Dwie*, s. 64.

327 Berenis, Vytautas: *Antano Baranausko tėvynės meilė ir tautiškasumas*. In: *Lietuvių katalikų akademijos metraštis*, díl 23, Vilnius 2003, s. 78–79.

železnou důsledností prováděl na biskupském postu v Sejnach, kde se stal v roce 1897 biskupem. Poprvé v katedrále přednesl biskup během svého působení kázání v litevštině. Rovněž se staral o náboženskou výchovu litevského lidu, kterému chtěl, stejně jako Polákům, zavést zásady víry v jejich rodném jazyce.³²⁸

V článku petrohradských novin *Novoje Vremja* v roce 1883 Jonas Basanavičius drsnějšími slovy napadl polonizaci Litevců a především poukazoval na polonizaci v církvi. Anatanas Baranauskas na to odpověděl v polském časopisu *Przegląd Katolicki* v článku ***Czy kościół katolicki wynaradawiał litwinów? Odpowiedz Żmujdzina na niektóre zarzuty gazety „Nowoje Wremia“***. „Poláci v Litvě, jistý pan B. (Basanavičius) vyčítá všem Polákům a zejména duchovenstvu, že „vládnutím nad Litvou téměř pět století pošlapali její vysokou kulturu, zabili národního ducha, naprosto zneuctili svůj vlastní jazyk, a tak jedním slovem polonizovali Litvu. Akorát se ukazuje neznalost dějin pana B., protože nezná historickou pravdu, protože Poláci v Litvě nejen nevládli pět století, jak tvrdí, ale ani pět dní; protože Litva nikdy nebyla polskou provincií, ale národem spojeným s Polskem, s úplnou samosprávou. Zdá se tedy, že Litva se v letech 1386 až 1795 rozhodla a udělala cokoli dobrého nebo špatného, veškeré zásluhy a odpovědnost za to nepatří Polákům, ale samotným Litevcům jakožto autorům jejich dobrých a slabých stránek. Litevská autonomie nebyla chimérou, jak tvrdí pan B., ale byla skutečná a úplná ve všech odvětvích veřejného života. Litva měla svůj vlastní zákoník, vlastní vládu, tribunál, armádu i státní pokladnu, vše oddělené od polského. Litva měla také samostatný senát a sněm. Starodávná litevská pohanská kultura, nad jejímž pádem pan B. lituje, se také neztratila. V ústním podání přežily mezi venkovskými lidmi až do dnešních dnů. Litevský národní duch nebyl zabit, ale přežil až do naší doby, a mimo jiné to dokazuje obrovský rozdíl v povaze dnešních Litevců od Poláků. Přestože se Poláci nenaučili litevský jazyk a nepraktikovali litevskou literaturu, nelze jim za to vyčítat, že ani jejich vlastní litevská knížata a potom šlechta nechtěla používat svůj jazyk ve veřejném životě, zatímco oni používali nejdřív běloruský jazyk a později to změnili na polský. Není pochyb o tom, že v letech 1386 až 1795 neexistovalo v Litvě jediné nařízení zakazující litevský jazyk nebo by přikazovalo polštinu. Pokud by sami Litevci dobrovolně upřednostňovali používání polského jazyka před litevským, bylo by nespravedlivé vinit z toho Poláky. Před rokem 1386 byl litevský jazyk v Litvě pouze soukromý, domácí: diplomacie a úřad používaly běloruštinu a latinu. Polský jazyk v Litvě proto zaujal místo běloruského, aniž by vstoupil do oblasti litevského jazyka. Poláci se také nespravedlivě obviňují z údajného

328 Maukauskas, s. 65.

*nevolnictví lidí v Litvě.*³²⁹ Baranauskas byl přesvědčen o nutnosti historické i reálné unie Litvy s Polskem, proto jakákoliv prohlášení proti Polákům na Litvě, kromě filologických rozprav o litevštině, se dočkala jeho odmítavých reakcí, jak ukazuje výše jeho vyjádření. I proto prakticky přerušil s Aušrinikovci všechny styky. I nadále proti nim vystupoval a hájil polský národ, případně polštinu, zároveň nikdy nezapomněl zdůraznit význam litevštiny slovy „*ale nepohrdejte a nezapomeňte svůj drahý žemaitický jazyk.*“³³⁰ Politickou budoucnost Litvy si spojoval s polským národem, podobnou pozici neoficiálně zaujala i část litevské katolické církve. Mnozí mladí Aušrinikovci, ale i další obrozenci ukvapeně odsoudili Baranauskase, že zradil litevštinu kvůli polskosti. Na stáří pak hledal útěchu v matematických studiích, ve kterých jako talentovaný samouk dosahoval dobrých výsledků. A v této oblasti našel příležitost pracovat na posílení litevštiny vytvořením prvních matematických výrazů v jeho mateřském jazyce.³³¹

6.3.3. Antanas Alekna (1872–1930), kněz a publicista

Poté co Antanas Alekna ukončil v roce 1894 studium v žemaitiském kněžském semináři v Kaunasu, další tři roky pak pobýval v petrohradské duchovní akademii, kde se měl možnost seznámit s vědeckými metodami práce se specializovanou literaturou k litevským dějinám. Akademii pak kvůli nemoci nedokončil a zůstal pouze kandidátem teologie. Takže i jako další z řady laických historiků zůstal samoukem. V šestém čísle časopisu *Tėvynės Sargas* napsal článek „*Iš Lietuvos istorijos*“ a recenzoval Mierzynského sbírku pramenů o litevské mytologii – *Mythologiae Lituanae Monumento*. V tom stejném čísle recenzuje i studii Juliusze Latkowského o králi Mindaugasovi. Ve dvanáctém čísle pak recenzuje práci Antoni Prochasky o autenticitě Gediminasových listů. V letech 1907–1919 byl redaktorem týdeníku *Vienybė* a zároveň vydává v roce 1911 své dílo *Lietuvos istorija*, které bylo používáno jako oficiální učebnice litevských dějin.³³² Podle Zenonase Ivinskise se v historiografických dílech Simonase Daukantase nachází spousta zveličování, opakování faktů, ve kterých viděl jen polské pikle a léčky. Antanas Alekna byl již strážlivý badatel, jehož každému faktu můžeme důvěřovat.³³³

329 Baranauskas, Antanas: *Czy kościół katolicki wynaradawiał litwinów? Odpowiedz Żmujdzina na niektóre zarzuty gazety „Nowoje Wremia“*, Przegląd Katolicki, 20. září 1883, s. 605–609. (zkráceno)

330 Rimkūnas, Petras: *Nauja medžiaga apie Antaną Baranauską*. In: *Bibliotheca Lituana I, Bibliologijos metraštis*, Vilnius 2016, s. 92–93.

331 Makauskas, Dwie, s. 65.

332 Ivinskis, Zenonas: *Antanas Alekna 1872–1930*. In: *Suvažiavimo darbai II 1936 m.*, Řím 1973, s. 416–421. Později v roce 1919 a 1923 již v samostatné Litevské republice vycházejí další dvě doplněná vydání.

333 Tamtéž, s. 422.

Alekna již nebyl romantikem jako jeho předchůdci z řad *Aušry*. Důvěřoval především pouze psaným pramenům a nehledal předky Litevců mezi starověkými národy. *Kolébka všech evropských národů je střední Asie. Některé národy z nich přišly do Evropy dříve, jiné později, když si hledaly nová místa k usazení. Kdy přišli Litevci do Evropy, nevíme. Jen je známo, že už před 2000 lety žili v těch samých místech, kde žijí i dnes.*³³⁴ Počátek litevské státnosti vidí Alekna již od krále Mindaugase. *Když zahynul Mindaugas, ztratila sice křesťanskou víru, ale neztratila jím založený stát. Litevci pochopili, že jsou synové jednoho národa a zvykli poslouchat svého krále.*³³⁵ Jako kněz samozřejmě vyzdvihoval snahu o zavedení křesťanství v Litvě. *Gediminas, který se čile setkával s křesťany, pochopil důležitost křesťanské víry a snad by ji i sám přijal, kdyby nebylo překážek ze strany německé.*³³⁶ Narozdíl od aušrovské historiografie i Daukantase vidí Alekna spojení s Poláky a křest Litvy jako velmi záslužný. *Pro Litevce bylo sjednocení s Poláky také užitečné, a to především kvůli boji s křižáky. Poté, co se stal Jogaila polským králem, nejen, že se stal křesťanem, který se nepoddal německé vládě, ale ještě v Polácích našel spojence v boji se společným nepřítelem. V Horodli se Litevci sjednotili s Poláky jako rovni s rovnými. Největší Jogailova zásluha pro Litvu bylo zavedení katolické víry. Jako Apoštol Litvy, se zasloužil o věčnou vzpomínku v historii Litevců.*³³⁷ Alekna také ve svém díle brání používání polštiny a zároveň zde předkládá svůj pohled na jazykový problém s definicí národa. Tudiž i když se Litevci polonizovali, tak to podle jeho názoru, nebyla chyba pouze v Polácích. *V dnešní době často slyšíme obviňování církve, že popoštěla Litvu, avšak to není zcela správné. Polština se šířila nejen ze strany církve. Ale ještě více z měst a dvorů, protože na všech úřadech, soudech i dvorech byla používána. Zde je třeba poznamenat, že tehdy se národnost tak neřešila jako dnes. Všude se menší národy učily jazyky větších národů: Irové se měnili v Angličany, Finové ve Švédy, Češi, Uhři, Lotyši v Němce. Proto nepřekvapí, že i Litevci si přivlastnili polštinu.*³³⁸ Litevskou státnost hodnotí Alekna také velmi střízlivě. *Sjednocená Litva jako samostatný stát žila od svého založení v 13. století až do Lublinské unie v roce 1569. Během Lublinské unie se po dobrém spojila s Polskem do jedné Republiky, spolu s ní přežívala až do roku 1795, když měla odlišnou samosprávu od Poláků. Od roku 1795 mizí litevská samostatnost a stává se součástí Ruska.*³³⁹ Počátek národního obrození vidí Alekna i přes značnou polonizaci v obnovené Vilniuské univerzitě. *Je pravdou, že Vilniuská univerzita přispěla k definitivnímu*

334 Alekna, Antanas: *Lietuvos istorija*. Kaunas 1911, s. 4.

335 Tamtéž, s. 11.

336 Tamtéž, s. 13.

337 Tamtéž, s. 24–27.

338 Tamtéž, s. 70.

339 Tamtéž, s. 75

popolštění Litvy, ale také z ní vyšli i první buditelé litevského obrození, jako biskup Valančius, Daukantas a další. Už tehdy se mezi studenty univerzity začaly tvořit litevské skupinky.³⁴⁰ Zároveň Alekna kritizuje, že postupně litevská šlechta zapomněla svou rodnou řeč, kterou si uchovali pouze rolníci, a podle něj právě jazyk byl tím hlavním symbolem pro nový obrozený národ. Významná část litevské šlechty již v 16. století začala používat polštinu. Pouze rolníci si uchovali vlastní jazyk, ale neměli žádná práva a hlas. Šlechta sama sebe nazývala Litevci, avšak mluvila polsky a se svou litevskostí se nikde nechlubila. Každý národ by měl milovat a zachovat si svůj jazyk a obyčeje, a není nutné je měnit za cizí. Litevský národ začíná nový věk svého života. A hlavně Litva, která byla pod vedením šlechty, dokázala ubránit proti Polákům samostatnost své země. Proto se litevská šlechta nazývala Litevci, ale na jazyk vůbec nebrala zřetel, když bránila pouze svoje práva jako obyvatelé litevského státu. Smutná historická zkušenost ukázala, že nebezpečná věc pro národ je zřít se řeči svých otců, protože to oslabuje národ a dělí ho na části. V našem století chápeme, že pro obrozený národ, je jazyk to nejcennější bohatství.³⁴¹

Na konci 19. století si litevští rolníci a také první generace intelektuálů, jako byli lékaři, kněží nebo učitelé měli brát za svůj příklad především středověká litevská knížata, která byla prakticky ve všech tehdejších historiografických textech velmi glorifikována. Glorifikace litevských panovníků byla společná pro všechny proudy publicistické litevské historiografie, a to dokonce i u katolické historiografie, která dokázala pozitivně mluvit o pohanských litevských panovnících.

7. POLSKO-LITEVSKÉ POLEMIKY V OBDOBÍ PUBLICISTICKÉ HISTORIOGRAFIE

Brzy po vydání *Aušry* se strhla první vlna polemik mezi polskými a litevskými publicisty, tentokrát na stránkách polského tisku. Anonymní polský autor v *Dzienniku Poznańském* z roku 1883 v čísle 231 mimo jiné napsal: *Litva Kęstutisů a Mindaugasů, Litva samostatného kmene, vděčí za svoji dnešní existenci a svou přítomnost v panteonu národů a lidské civilizace Polákům a pouze Polákům. Poláci přinesli Litvě křesťanství, aniž by se do dotklo jejich jazyka. Poláci ctili její minulost ve své vlastní národní poezii. Slovem vším, čím jsou, a že jsou námi vážení, sympatický živel litevský, Polákům. Litevce chápeme politicky i*

340 Tamtéž s. 85.

341 Tamtéž, s. 91–95.

národnostně jako Poláky mluvícím jiným jazykem, stejně jako Bretonci a Baskové, kteří nemluví francouzsky, ale cítí se politicky i národnostně Francouzi. Pouze společná shoda Litvy s Polskem může být v budoucnosti štítem bezpečí, jak jím byla v minulosti. Samozřejmě, veškerý důvod a jakákoli možnost diskuse končí, pokud je vydávání Aušry dílem ruského nebo německého triku, jestli je plodem zlé víry, příležitostí vyvolat spor proti Polákům na Litvě, podobný ruskému v Haliči.³⁴²

Odpověď z litevské strany na sebe nenechala dlouho čekat. V sedmém čísle *Aušry* z roku 1883 na ni vášnivě odpověděl Jonas Basanavičius. *Kdo nás zná víc než Poláci. Ve jménu lásky a svatého slova jako bratrství naši předci spojili s Poláky i svůj politický život, část Litevců si přisvojila i jejich jazyk, snad aby se jim zalíbila. My, dnešní Litevci, podobně jako naši předkové, jsme dlouho věřili v polské bratrství a přízeň, ale poté, co jsme se přesvědčili, že to přátelství není skutečné, naše city trochu ochladly. Poláci říkají, že oni pozvedli a zachovali naše minulé vzpomínky ve svých písních. Ale ptáme se, kdo složil tyto písně o litevských dějinách, které proslavilo v Evropě jméno polské poezie? Odpověď je krátká, Litevci! Mickiewicz, Kondratawicz, Kraszewski, Lenartowicz, Chodźko, Odyniec, Asnikis a další, všichni mají litevská, a ne polská příjmení, jsou to Litevci, v jejich žilách teče litevská krev. To, že psali o litevské minulosti polsky, a ne litevsky, má za vinu velký polský vliv na litevské záležitosti. Také slavní polští sochaři a malíři jako Sirewicz, Matejko, Siemiradzki, Velonis, skladatel Moniuszko mají litevská příjmení a z Litvy pochází. Naruszewicz, Lelewel, Aleksandrawicz, Girsztowt, Mikucki³⁴³ a mnoho jiných ve vědě znalých mužů patří k Litevcům. Koperník nic neměl společného s Poláky, byl to poněmčený Prus, v kterého žilách tekla litevská krev. A Kosciuszka, vojevůdce známý na celém světě, nebyl i on Litevcem? To nejlepší na poli vědy, literatury i malířství jsou Litevci a nikde nenalezneme čistě polské příjmení. To ani nezmiňujeme, že Litevci dali Polákům jagellonskou dynastii, která vynesla polské dějiny na takový vršek, na který by Poláci nikdy sami nedosáhli. Proto jestli dnes Poláci hlásí, že jsme Litevci jim nevděční, tak je to z jejich strany lež, protože ne Poláci Litevcům, ale Litevci dali Polákům mnoho dobrého. Bez litevských děl by bylo polské jméno v Evropě málo známé. Velikost polské literatury, malířství, sochařství dali světu pouze Litevci. Litevský jazyk je nejstarší a nejkrásnější ze všech jazyků. Litevsky píšeme kvůli Litevcům, naše noviny budou čteny, ač se to Polákům líbí nebo ne. Nepracujeme pro někoho jinému, ale jen pro své bratry Litevce!³⁴⁴*

342 Zaczyński, Marian (ed.); Kalęba, Beata (ed.): *W kręgu sporów polsko-litewskich na przełomie XIX i XX wieku*, díl I., Kraków 2004., s. 7–8.

343 Všechna jména v originálu jsou politevštěna.

344 Basanavičius, Jonas, In: *Aušra*, č. 7, s. 186–195.

V roce 1892 litevský inženýr a publicista Petras Vileišis zveřejnil ve třech číslech časopisu *Varpas* stat' *Už ką mes lenkams turime būti dėkingi arba nedėkingi* (Za co máme být Polákům vděční nebo nevděční). Podle Petrasy Vileišise 1) Litva byla v době sjednocení už 4x větší než Polsko a také materiálně silnější 2) Polsko v době sjednocení nemohlo dát Litvě nic víc než přijetí katolické víry, která už beztak byla v Litvě známa 3) Polsko by bylo bez litevské pomoci zničeno křižáky. Z toho je patrné, že v době sjednocení by spíše Polsko mělo být vděčné než Litva Polsku. Nastává otázka, za co máme být Polsku po sjednocení vděční? Poláci říkají, že civilizaci. Odvážím se tvrdit, že v našem kraji již vysoká civilizace byla. Proto předkládám tyto argumenty: Již jsme zmínili, že v době sjednocení, nám kromě křesťanství Polsko nic nemohlo předat. Civilizaci jsme čerpali ze západní Evropy, se kterou byla naše velkoknížata neustále v kontaktu a odkud k nám přijížděli všelijací kupci, kteří sem byli pozváni. Velkokníže Gediminas v roce 1323 posílal listy kvůli obchodu do německých měst, ne do Polska, neboť tam nebylo co brát. Proto naše města měla odedávna německá městská práva, ne polská. I geografická poloha hrála Litvě do not. Polsko bylo na jedné straně obklopena západní Evropou, na straně druhé Litvou, bez přístupu k moři. Litva mohla suchou nohou nejen do západní Evropy, ale měla přístup k Baltskému a Černému moři, přes které mohla kontaktovat celý svět. Který národ tedy měl větší možnost expanze a rozvoje? Samozřejmě, že Litva. Avšak to se změnilo krátce po sjednocení.³⁴⁵

Petras Vileišis také odpověděl na otázku, proč se chtějí Litevci od Poláků rozdělit a již nemluvit polsky? *Na to odpovím, že my Litevci se nechceme zcela od Poláků rozdělit. Zikmund August nám nařídil žít v přátelství a ve shodě, a to my chceme. Ale on se nezmínil, že se Litevci musí zřici svého jazyk, a že ho mají zaměnit za polštinu. My chceme zůstat tím, co nám Bůh dal, chceme zůstat Litevci. I když budeme mluvit litevsky, můžeme být i nadále dobrými přáteli. Vyšší vrstvy národa již nerozumí nižším vrstvám našeho národa. V současné době se jazyk Gediminase používá jako jazyk „mužiků“. Ze všeho co jsem napsal, vyplývá, že není žádná věc, za kterou bychom měli být Polákům vděční. Spíš by mělo být Polsko vděčné nám za mnoho věcí, ale my žádného vděku nečekáme a nevyžadujeme. Přestaňme především sebe považovat za Poláky.*³⁴⁶

Adomas Jakštas-Dambrauskas vydal v roce 1906 v Kaunasu v polštině publikaci *Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*, ve které se symbolicky obrací na všechny obyvatele Litvy. Podle Adomase Dambrauskase *Litevec, který*

345 Zaczyński; Kalęba: *W kręgu*, s. 18–19.

346 Tamtéž, s. 35.

nepřizná litevský jazyk za vlastní, alespoň teoreticky, není Litevcem, stejně jako Polák, který je celou duší oddaný Němcům, není Polákem. Bez vlastního jazyka se obejde jen jedna národnost – a to Židi. Panstvo nikdy necítí solidaritnost s litevským lidem, nikdy nepřizná Litevcům práva na národní samostatnost, nikdy nepřestane pohrdavě litevské mluvčí nazývat litwomany, nikdy nedá ani groš na podporu litevského písemnictví, neshodne se s litevským lidem ani v používání jejich jazyka. Ideální stav Vašich otců: Litva pro Poláky, my stavíme svůj vlastní ideál, Litva pro Litevce. Nepopíráme, že polská kultura je vyšší než litevská, ale víme také dobře, že německá nebo ruská mnohem převyšuje tu polskou. Ať tedy Poláci pracují nad svým obrozením a sebezpoznáním polského lidu. Ale chceme, aby i nám bylo dovoleno pracovat nad obrozením litevského lidu za pomoci osvěty v národním jazyce prostřednictvím litevsky psaného písemnictví. My nesníme o vzkříšení litevského velkoknížectví. Náš ideál je skromný. Chceme jen, aby každý Litevec byl a zůstal Litevcem, jakého Pán Bůh stvořil, aby uměl číst a psát litevsky, aby měl dostatek knížek ve svém jazyku. Ten národ, který pod Witoldem zabránil poněmčení a díky biskupovi Matějovi Valančiusovi vstoupil opět na dráhu svědomitého národa. Neváhám tvrdit, že období mezi léty 1863–1904, kdy Litevci nemohli svobodně tisknout knihy ve svém jazyce, se zapíše do litevských dějin jak období rychlého zrání Litevců ve smyslu národnostním. Tvrdíme, že každý Litevec, ač obyčejný či intelektuál má právo všude mluvit ze svými krajany litevsky, že to není žádná mánie, ale všeobecným přirozeným právem každého člověka. V současné době začíná třetí období ve vztahu mezi panstvem a litevským lidem. První období bylo dobou poddaných a nevolnictví, druhé období byla neúcta k nám jako k nižší rase a třetí, ať je obdobím bratrství a rovnosti.³⁴⁷

Anonymní autor odpověděl na Dambrauskasův pamflet. *X. Y. Z. Głos Litwinów. Šlechta litevsky již dávno nemluvila, a to nejen před Unií, ale i dlouho poté byla používaná běloruština jako jazyk běžného života i soudu. Takže šíření polského jazyka neohrozilo litevské odnárodnění a ani to nemělo v úvahu. Nemluvě o spisovatelích 16. století, ale i spisovatelé z 19. století jako Kraszewski, Baliński, Narbutt, Brzozowski, Kolberg a další, kteří psali polsky, avšak sloužili Litvě. Litevská literatura, ačkoliv se teď začala rozvíjet, nestačila, a ještě nestačí na potřeby inteligence. Proto si musel každý vzdělaný Litevec vybrat jakýsi pomocný jazyk. A nejbližší jazyk, i kvůli historické tradici, byla polština, a to i z důvodu, že je jazykem místní šlechty, a že je v něm mnoho pramenů, nejen o litevských dějinách, ale také poezie. V provolávaném heslu „Litva pro Litevce“, které hlásá autor litevské šlechtě, aby se politevštila a zapoměla na svou polskost. Pokud se šlechtická mládež politevští, tak ji autor*

347 Tamtéž, s. 46–58.

*slibuje čestné postavení v litevském národu. A po těchto všech slovech se autor diví, že polská šlechta na Litvě nepřeje litvomanům. Povězme si to jinak, ne litvomanům, ale litvinázatorům. Budme, ale spravedliví. Ať se rozvíjí pěkný litevský jazyk, nechť je slyšet píseň ve sboru národů, ale polská šlechta na Litvě bude mluvit polsky, stejně jak dříve mluvila.*³⁴⁸

Slovo „Litvoman“ v polštině získalo negativní význam, byli jim převážně nazýváni lidé, kteří se chtěli odlišit od Poláků. Jan Michał Witort (lit. Jonas Vitartas) ve své autobiografii dokazoval, že tehdy se v jeho okolí hovořilo o tzv. „litvomanii“, jakési skupiny antipolského a antikulturního hnutí mladých Litevců. Hlavní příčina na vznik toho termínu byla podle Basanavičiuse polská reakce na *Aušru*. Na konci 70. let a počátku 80. let 19. století se objevovaly stále větší skupinky vzdělaných mladíků, kteří svou rodnou řečí deklarovali lásku své vlasti Litvě. To byla jedna z příčin, proč se začal používat nový termín s pejorativním významem „litvoman“, jelikož slovem „litvin“ již sebe nazývali polsky mluvící obyvatelé Litvy.³⁴⁹

8. LITEVSKÉ NÁRODNÍ Hnutí A LITEVSKÁ HISTORIOGRAFIE PO ROCE 1905 DO POČÁTKU 1. SVĚTOVÉ VÁLKY

Teprve v prvním desetiletí 20. století se Vilnius začal stávat hlavním centrem litevského hnutí. V jeho středu byl první legální deník *Vilniaus žinios* (1904–1909), který založil litevský mecenáš a inženýr Petras Vilešis (1851–1926). Dřívější národní obrozenci především z řad varpininkářů zůstali v ilegalitě, a to značně omezovalo jejich vliv na společnost. *Vilniaus žinios* byly první městské noviny, avšak určené i venkovským čtenářům (str. 109). Jediná jejich nevýhoda byla, že značná část městských čtenářů neovládala litevský jazyk, proto již (str. 111) v březnu 1909 zbankrotovaly. Získání města „od cizího elementu“ se stalo jedním z hlavních cílů této nové městské litevské inteligence.³⁵⁰ V tomto tisku nejen elity veřejně diskutovaly o tvorbě národa, ale i dále formovaly svou identitu, když se vymezovaly proti jiným etnickým skupinám, na které stále více hleděly jako na politické protivníky.

Kolem roku 1905 se na Litvě objevují nové stimuly jakým způsobem projektovat dějiny, a to profesním a institucionálním pohledem. Dlouhá léta dominovala v Litvě historiografie bez historiků. V roce 1905 začala v litevském tisku polemika, kterou inicioval ze studií ve

348 Tamtéž, s. 59–61.

349 Vyšniauskas, *Litvini*, s. 14–17.

350 Balkelis, *Moderniosios*, s. 104–111.

Švýcarsku navrátil se mladý historik Jonas Totoraitis (1872–1941). Totoraitis vybídl při zkoumání litevských dějin přejít od individuálních prací ke kolektivní iniciativě. Navrhnul založit spolek ke zkoumání litevských dějin a vydávat speciální odborný historický časopis.³⁵¹

V roce 1907 vzniká ve Vilniusu první národní instituce *Lietuvių mokslo draugija* (Litevská vědecká společnost), jakožto přímá reakce na *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*, které vzniklo o rok dříve. Již dříve bylo zamýšleno založení vědeckého spolku. Po vzoru dřívější *Vilniuské archeologické komise* chtěl Basanavičius i s dalšími menšími národy, Čechy, Srby, Chorvaty, Poláky založit vědecký spolek, kde by se podle něj shromáždili muži vědy, milovníci svého jazyka a vlasti. Mezi čestnými členy spolku byli i významní vědci jako německý filolog Adalbert Bezzenberger z královecké univerzity, polský jazykovědec Jan Nicisław Baudoin de Courtenay či polský historik Antoni Prochaska.³⁵² Po založení Litevského vědeckého spolku v roce 1907 vyšla téhož roku z pera publicisty Liudase Giry brožura *Lietuvių Mokslo Draugija ir jos įstegimas*, ve které autor nejen popisuje samotné založení spolku, ale předkládá i menší historiografický text, který již byl silně nacionalistický, antipolský a antiklerikální. *V Algirdasově a Vytautasově epoše dosáhl litevský stát nejvyššího stupně, litevské hranice se táhly od Černého po Baltské moře. Zatímco Polsko bylo tehdy jak trpaslík. Vytautas byl nejmocnější evropský panovník a právě jemu než Zikmundovi Lucemburskému, by tehdy slušel císařský titul, ačkoliv i bez toho titulu stejně jak císař Zikmund evropské panovníky, korunoval Vytautas královskými věnci tatarské chány. Poté co se Jogaila stal polským králem a přijal křest, poddal se polskému vlivu a odnárodnil se. Zatímco Vytautas, vojenský genius, umřel bez královského titulu. Křesťanství nebo spíše katolictví začalo hrát nejodpornější polsko-demoralizační odnárodnovací roli. Polská katolická církev, která šířila na Litvě víru, ničila vše, co bylo litevské, neboť v polských očích to, co bylo litevské, bylo zároveň „pohanské“. Poláci ničili litevskou kulturu, odstraňovali téměř všechny staré památky. Samotné Polsko, které po spojení s Litvou posílilo, zažívalo nejen v kultuře zlatý věk. Litva se mezitím utápěla v temnotě a v otroctví, které ji Polsko přineslo. Ještě k tomu se Vilnius a jeho okolí zcela popoľštil. Poté co se objevila Aušra, začal konečně litevský národ hledat svou ztracenou pravdu. První buditelé Aušry jsou otcí druhého zrození litevského národa. S aušrininkáři, v popředí s doktorem Basanavičiusem, nadešlo*

351 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 78–79.

352 Merkys, *Aušros*, s. 65; Wisner, *Litwa*, s. 124.

*konečně období pro litevskou kulturu, jejíž dřívějšímu příchodu zabránilo polské křesťanství.*³⁵³

Neméně zajímavý je i samotný Basanavičiusův projev při příležitosti založení Litevské vědeckého spolku. *Jak ze statutů vidíme, bude se zabývat náš vědecký spolek litevskou antropologií, etnologií, etnografií, archeologií, dějinami a dalšími vědními obory. Cílem spolku bude zkoumat především Litevce jako lidi a s tím i jejich fyzické vlastnosti. Protože z tohoto pohledu je litevský národ z celé Evropy zatím velmi málo prozkoumán, a to jak z antropologického, etnologického, etnografického i archeologického hlediska. Antropologický typ Litevců nám dosud není znám. Podle německých antropologů Virchowa a Lissauera jsme z velké části středně lebeční s velkým procentem podlouholebečních, podle jiných jsou Poláci krátkolebeční. Podle dr. Weinberga a dalších výzkumů mají Litevci větší mozky než Poláci, Bělorusové, Estonci a další národy. Přesně tato specifika litevského těla budou moci litevští vědci vyzkoumat. Litevské dějiny, jak je známe od Narbutta, Kraszewského, Voigta a jiných historiků, jsou také ještě málo probádány. Dosud víme mnoho o vojenských počinech v dějinách Litvy, ale málo o národní litevské kultuře, tak i o jejím hospodářském rozvoji.*³⁵⁴ Basanavičius se po celý život zabýval i vědeckou antropologií. Jeho antropologické práce se nevyhnuly, stejně jako jeho historická díla, silnému romantismu. Na Litevce chtěl pohlížet jinak než na sousední obyvatele. Krajany viděl v neobvyklé fyzické konstituci a s velkou inteligencí.

Elitní spolek, jakým byl *Lietuvių mokslo draugija*, měl jedním z hlavních cílů zachování a sběr různých literárních děl, která se týkala litevské kultury. Na takové kolekce bylo pohlíženo jako na kolektivní paměťovou úschovnu, kterou budoucí vlastenci budou moci využít jako svědectví velkého úsilí prvních národních tvůrců litevské kultury a také jako materiál k vytvoření nových mýtů. Poté, co po roce 1904 narůstal počet prvních litevských profesionálních historiků, bylo nutné hledat nové a aktuální vědecké přístupy k dějinám. Konečně měl být zaváděn jiný formát vědecké historie, bez přehnaného poeticky zabarveného heroizování a idealizování a také s kritickou důsledností. Ve stanovách *Lietuvių mokslo draugija* bylo, že spolek a její členové se budou věnovat antropologii, etnologii, etnografii, archeologii, historii a dalším vědeckým oborům, avšak při pohledu na výsledky je očividné, že právě historie sehrála ve spolku hlavní úlohu. Ještě před založením Spolku se někteří budoucí členové dohodli na vydávání periodického vědeckého časopisu, ve kterém by bylo

353 Gira, Liudas: *Lietuvių Mokslo Draugija ir jos įstegimas*, Vilnius 1907. s. 3–5.

354 Tamtéž, s. 10.

možné zkoumat především historické a etnografické problémy. Za tímto účelem začal spolek v roce 1907 vydávat časopis *Lietuvių tauta*, který se později změnil v oficiální periodikum Spolku. Většina členů redakce tohoto časopisu však nesídlila ve Vilniusu, proto největší kus práce na něm připadl samotnému, avšak v redigování zkušenému, Jonasi Basanavičiusevi. Celkem bylo na stránkách časopisu zveřejněno téměř sto vědeckých studií a referátů. Ačkoliv ne všechny publikace byly hodny vědeckého stupně, i tak to dokazovalo pokrok v litevské národní kultuře, zintenzivnění vědecké intelektuální činnosti a zvládnutí oživit a přivlastnit si kulturní odkaz Litvy. Spolek neusiloval pouze o vědeckou stránku, ale i o tu popularizační. Na podnět Spolku například v roce 1909 začala fungovat komise pro vydání litevských školních učebnic.³⁵⁵

Jak postřehl Aurelijus Gieda, tak oficiálně mezi členy spolku *Lietuvių mokslo draugija* byly zastoupeny různé profese, jako fotograf, jazykovědec, bakteriolog, přírodovědec, matematik a další, avšak historici mezi nimi nebyli. Ale to jen proto, že v oficiálním spolkovém seznamu historici sami sebe historiky nenazývali, ale byli zapsáni pod tím, čím se opravdu živil, např. Jonas Totoraitis jako kněz, podobně i Jonas Yčas nebo Ignas Jonynas. Oficiálně se tedy nenazývali historiky, ale jejich vedlejší činnost byla přesto spojena s historickým výzkumem. Již na prvním sjezdu *Lietuvių mokslo draugija* v roce 1907 měl přednášku student historie na petrohradské univerzitě Augustinas Voldemaras na tehdy neobvyklé téma – litevská historiografie.³⁵⁶ Podle Jonase Basanavičiuse se měl spolek více zaměřovat na folkloristiku, protože ke zkoumání starobylé litevské kultury se podle něj nejvíce využívají právě prameny lidové kultury. Historikové, jako Jonas Totoraitis, však chtěli již na počátku 20. století vytvořit specializovanou společnost pro zkoumání litevských dějin, která by se více hodila než etnografické či folkloristické spolky. To se nepodařilo prozatím prosadit, doba na to nastala až po vzniku samostatné republiky.³⁵⁷

Jak bylo již výše zmíněno, zároveň vznikl ve Vilniusu v roce 1906 polský spolek *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Tento spolek se snažil konzervovat to dědictví, které zdědil ze staré Litvy, chtěl zachovat polské základy litevské kultury. Tento polský spolek byl velmi blízký občanskému proudu krajovců a jeden z jeho iniciátorů, Liudvikas Abramavičius (pol. Ludwik Abramowicz) byl velmi naladěný proti nárokům polských nacionalistů. Sám byl zastáncem litevského národního hnutí, bojoval proti polskému nacionalismu a usiloval o přátelské vztahy mezi Poláky a Litevci. Teprve až po 1. světové válce se polský spolek stal

355 Aleksandravičius.; Kulakauskas.; *Carų*, s. 298.

356 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 135–136.

357 Tamtéž, s. 145.

čistě polskou organizací. Zájmy obou spolků byly podobné: historie, archeologie, etnografie, lingvistika i folklórní výzkumy a jejich publikování. Samozřejmě, že pohled na litevskou minulost, ale i budoucnost se lišil. Polský spolek pokračoval ve šlépějích již zaniklého litevského velkoknížectví, podporoval unijní vztahy a kulturní polonizační odkazy polské Litvy. V jeho stanovách byl vyznačen cíl, který měl „chránit vědecké zprávy a literaturu v polštině, konkrétně – zkoumat přírodu kraje, etnografii, historii, ekonomiku a statistiku.“ Do jisté míry, podle Aleksandravičiuse, se směřováním Polského spolku souhlasili i členové litevského spolku jako Römer nebo bratři Biržiškové. Členy polského spolku se stali i mnozí Litevci jako jazykovědec Jonas Jablonskis nebo archeolog Tadas Daugirdas. Na jejich zasedání přednášeli historici Römer nebo Janulaitis. Zároveň se polský spolek také stal od roku 1908 kolektivním členem v litevském spolku a posléze i naopak.³⁵⁸

Augustinas Voldemaras v recenzi v novinách *Vilniaus žinios* se pokusil sesadit aušrovskou historiografii, když kritizoval Maironisovo třetí vydání litevských dějin, kterému vytýká přílišné vlastenectví a především to, že s některými historickými legendami zachází jak s fakty. Voldemaras v recenzi požaduje, aby autor psal více *geneticky*, a ne *pragmaticky*.³⁵⁹ Mladí historikové, kteří dokončili historické vzdělání po roce 1900, začali veřejně kritizovat aušrovskou historiografii a její styl psaní dějin. Bylo to jisté vyjádření, že je již konec staré romantické školy a litevský národ již nepotřebuje navazovat na zastaralá díla ještě z poloviny 19. století. Akademická historická věda se na Litvě šířila pomalu, a to teprve po roce 1907 nepochybně zásluhou historiků při *Lietuvių mokslo draugija*. Stále většina z nich, kteří tehdy psali, nebyli profesionálními historiky, avšak jejich zájem o historii byl rysem vyjádření národního sebeuvědomění. Profesní nedostatky často kompenzovali pečlivou archivní prací, a to především v ruských archivech. Aktivně se toho účastnili například kněží Juozas Tumas-Vaižgantas a Antanas Alekna nebo knihnosič Mečislovas Davainis-Silvestraitis, kteří pilně sbírali historické prameny. Životopisů účastníků litevského národního hnutí v 19. století, se ujali další učenci, jakými byli Augustinas Janulaitis, bratři Biržiškové, Petras Klimas, Pranas Augustaitis, Albinas Rimka či další zástupci mladé generace, kteří se později stali v novém státě zakladateli akademické litevské historiografie.³⁶⁰

V roce 1910 vyšla z pera Mykolase Biržišky recenze na Šliūpasovo trojdílné dílo *Lietuvių Tauta senovėje ir šių dien* vydané v USA v letech 1904–1909. Největší výtky se týkaly toho, že dílo je očividná kompilace, a je v něm používána zastaralá literatura. Nová poznání

358 Aleksandravičius; Kulakauskas, *Cary*, s. 299–300.

359 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 159.

360 Aleksandravičius; Kulakauskas: *Cary*, s. 30–31.

ruských historiků, kteří zkoumali ekonomické a právní vztahy ve společnosti, mu zůstaly utajeny. Alespoň dílo Józefa Jaroszewicze z půlky 19. století by mohlo být Šliūpasovi příkladem. Obšrné hledání pravlasti Litevců bylo podpořeno pouze nedoloženými spekulacemi. Kriticky bylo hodnoceno i neustálé Šliūpasovo *poučování*, z kterého vyčnívalo jeho tradiční antipolské vlastenectví. Také Šliūpasovy názory byly antisemitské a antikatolické. O vědecké erudici díla nemůže být podle Biržišky žádná řeč.³⁶¹

V roce 1903 vyšel od Augustinase Janulaitise menší pamflet nazvaný *Kur lietuvii senovėje gyventa?* (Kde žili v dávnověku Litevci?). V publikaci podle Janulaitise používá obvyklou *lingvistickou metodu* (etymologizování), o které říká, že je to „litevská metoda par excellence“, která nám Litevcům stačí, aby podpořili litevskou čest. Lyrický hrdina pamfletu dále dokazuje, že Litevci a jejich stopy jsou všude, a že celý svět (včetně ráje) je spojen s litevskostí a s litevským jazykem. Litevci by měli být vlastně nejen na Zemi, ale i na Měsíci, na Marsu a v nebi. V druhém vydání z roku 1907 Janulaitis také přímo jmenuje kritizované autory těchto vysmívaných spisů. Nejvíce posměchu se dočkají právě historická díla Jonase Basanavičiuse.³⁶²

V nových podmínkách zdánlivého parlamentismu carské říše se konečně začali aktivně rozvíjet různé oficiální spolky. Hlavní roli v tomto procesu se ujali především obrozenci tzv. litevské publicistické historiografie v čele s Jonasem Basanavičiusem. *Lietuvių mokslo draugija* se stal nejdůležitějším vědeckým spolkem v období do 1. světové války, který určoval trendy v litevské historiografii, tj. spíše pokračoval v poromantické fázi litevské historiografie s pozitivistickými prvky a soustředil se hlavně na popularizaci historie, i když snahy o seriózní vědu se zde také objevily. Zároveň se na počátku 20. století začala rodit nová generace již profesionálních historiků, kteří vystudovali historické vědy na západních, ale i carských univerzitách. Jejich snahy o změnu k modernímu pojetí historiografie zatím nepřinášely větší úspěchy. Na druhou stranu se alespoň dokázali na stránkách již povoleného litevského tisku ozvat a nasměrovat budoucí směřování litevské historiografie. Podle nich by se litevská historiografie již měla přestat vyvíjet v opozici vůči polské historiografii, jak tomu bylo u předchozí generaci amatérských historiků z řad *Aušry* nebo *Varpasu*, ale spíše sledovat moderní evropské historiografické trendy. Což se po skončení 1. světové války ukázalo jen částečně, protože hlavní slovo dostala především nacionalistická historiografie, která byla nadále zůstávala ve značné opozici proti polské historiografii.

361 Gieda, *Manifestuojanti*, s. 180–181.

362 Tamtéž, s. 180–183.

8.1. Hnutí krajovců, politický proud polsky hovořících intelektuálů

Na přelomu 19. a 20. století se na Litvě objevila ideologie tzv. krajovců, což byl politický proud polsky hovořících intelektuálů usilující o sjednocení všech obyvatel bývalého Litevského velkoknížectví pod společnou zemskou identitou. Tento patriotistický proud však neměl kvůli pokročilému polskému i litevskému nacionalismu větší šanci na prosazení. Typickým představitelem krajovců byl Michał Römer (lit. Mykolas Romeris, 1880–1945), jenž svým dílem významně obohatil litevskou historiografii. Byl zároveň prvním historikem, který se odborně zabýval litevským národním obrozením. Jeho polsky psaná studie *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego* si i dnes uchovává kvalitu. Podle Rimantase Miknyse její největší hodnota spočívá v tom, že v ní byly fakticky zformulovány všechny hlavní teoretické problémy litevského obrození: chápání národního obrození, kulturní, politická, sociální, geopolitické šíření národního hnutí, předpoklady demokratizace společnosti a projev demokratizace, politizace litevského národního hnutí, specifika projevů nacionalismu.³⁶³ Na rozdíl od konzervativně orientovaných krajovců uznali demokraté ve Vilniusu Židy jako právoplatnou národnost hned vedle Litevců, Bělorusů a Poláků. V koncepci krajovců-demokratů se země bývalého Litevského velkoknížectví vyznačovaly mnohostrannou rozmanitostí, která nebyla srovnatelná s vlastnostmi zemí v bývalém polském království nebo Ruské říši. Demokratický směr národního myšlení, podle historičky Marty Mackiewicz, silně zdůrazňoval nadřazenost komunity, kterou tvořili Poláci, Litevci, Bělorusové a Židé, kteří byli propojeni společnou minulostí, kulturními, morálními i jazykovými vlivy a společnými ekonomickými zájmy, nad národním partikularizmem.³⁶⁴

Činnost krajovců se koncentrovala ve Vilniusu a točila se kolem novin *Gazeta Wileńska*, které byly založeny v roce 1906 a redigovány právě Römerem. Krajovci patřili do podobné sociální skupiny a mluvili stejným jazykem, rozuměj polským. Nejjobdivuhodnější rys společných setkání krajovců, které se v menší míře konala již od konce 19. století, byly podle Tomase Balkelise vícenárodnost a demokratický duch. Tato tajná setkání se obvykle uskutečňovala v soukromých bytech a proslavila se živými debatami i horlivými diskuzemi o litevské minulosti, současnosti i budoucnosti. Krajovci se pokoušeli domluvit s Litevci, Bělorusy i Židy na společné budoucí politické vizi Litvy.³⁶⁵

363 Miknys, Rimantas, *Ivadas veikalo „Mykolas Romeris, Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“ lietuviškajam leidimui*, In: *Mykolas Romeris, Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius 2020, s. XIX.

364 Mackiewicz, Marta: *Koncepcje społeczno-polityczne grupy wileńskich krajowców-demokratów w latach 1905-1911*. In: *Folia Iuridica Wratislaviensis*, vol. 2, č. 1/2013, Wrocław, s. 105.

365 Balkelis, *Moderniosios*, s. 129–130.

Další z řady krajovců byl Römerův přítel Juozapas Albinas Herbačiauskas (pol. Józef Albin Herbaczewski, 1876–1944). Jeho i Römerovo pojetí demokratické moderní národní kultury bylo podobné. Vycházelo z toho, že obě litevské tradice, „lidová“ i „šlechtická“, jsou stejně důležité. Zatímco lid uchoval jazyk, obyčej jako základ národa, tak šlechtická kultura zachovávala občanské tradice litevského velkoknížectví založené na idejích demokracie. Herbačiauskas své myšlenky vyjádřil v brožuře *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*.³⁶⁶ Jeho myšlenky však byly odmítnuty mladými litevskými nacionalisty, například podle Adomase Dambrauskase-Jakštase byl Herbačiauskův pohled na budoucí moderní a demokratické uspořádání Litvy v rámci unie jako zastaralé a úzké. Podle Jakštase již Mickewiczova „trojnárodní polská“ vize se hodila pouze do roku 1863, avšak v nových historických a národních podmínkách je již neudržitelná.³⁶⁷

Takto se Michał Römer díval na přijetí křesťanství. *Přijetí křesťanství a státní sblížení s Polskem posouvalo Litvu směrem k oslabení vlastní kulturní individuality. Poté co se zhroutilo pohanství, kulturní individualismus Litevců ještě více oslabil. Křesťanství, které přišlo z Polska, se lišilo od litevské lidové pohanské kulturní celistvosti, že z počátku museli Litevci prodělat dlouhý proces přelomu, aby se mohli zcela věnit do křesťanství a přizpůsobit ho ke svému národnímu rozvoji. Žemaitsko, malá městečka, a dokonce drobná šlechta, celá tato masa zůstala blízko pohanství. Během několika století si teprve přivlastňovala hodnoty křesťanské kultury. Zatímco vyšší vrstvy Litevců se více poddávaly křesťanským vlivům polské kultury. Polská dominující kultura občas zcela zastínila slabé a chudé elementy litevské kultury a vyšším vrstvám jim udělala v podstatě polský charakter. Litevská šlechta tíhla k polskému typu šlechty a polonizovala se politicky i kulturně. V politickém významu litevská šlechta vždy byla důsledný obránce společné litevské a polské státnosti. Přesto byla polonizace dlouhodobý proces, až v 17. století litevština definitivně mizí z každodenního používání ve velmožských palácích. Avšak kulturní polonizace nebyla tak absolutní jako ta politická. Bylo i mnoho šlechticů „podle tradice“, kteří oficiálně nepatřili ke šlechtě, neboť řádně nedoložili svůj původ, avšak uchovali si své šlechtické tradice, které byly předávány z otce na syna a považovali sebe za vyšší třídu než okolní rolníky.*³⁶⁸ Römer považoval Vilnius v prvé řadě za polské kulturní město. *Vilnius je kulturní polský ostrov na litevském území. Vilnius se stal dokonce na počátku 19. století hlavním polským kulturním centrem shromažďujícím kulturní tvorbu polského národa. Jiná velká litevská města, jako*

366 Herbaczewski, J. A.: *Odrodzenie Litwy wobec idei Polskiej*. 1905.

367 Miknys, *Ivadas*, s. XXIV.

368 Römer, *Lietuva*, s. 11–15.

*Kaunas, Panevežys, Šiauliai, Ukmergė, také byla odnárodněna, avšak méně než Vilnius. Litevští Poláci nemohou být považováni za cizince nebo kolonisty, jako například němečtí baroni v Lotyšsku nebo Estonsku. Jejich výrazné rysy polské kultury jsou výsledkem historického procesu, který nejednotně působil na různé vrstvy litevského národa a rozdělil je do odlišných kulturních skupin. Tudiž rolník je živým potomkem tradiční kultury a jazyka, živitelem tradic, označovatelem národní minulosti. Lidová litevská kultura, který vycházela z dávných pohanských pramenů, je zcela ve shodě s křesťanstvím u dnešního rolníka.*³⁶⁹

Römer hájí používání polštiny a polského kulturního vlivu ve veřejném kulturním prostoru v Litvě. Podle něj „Nemůže být o tom žádná řeč, že by Poláci na Litvě zapomněli svůj jazyk a zřekli by se své kulturní závislosti na Polsku, naopak – domnívám se, že zachování kulturního polského vlivu bude velice kladný jev a jen tím se obohatí zemská (krajovská) kultura. Avšak politická závislost Litvy na Polsku by měla zmizet. To je nutná podmínka k porozumění mezi Litevci a litevskými Poláky, která by dovolila litevským Polákům stát se občany, a ne být kolonisty či cizinci.“³⁷⁰ Polský kulturní vliv měl podle Römera zachován i v litevském pravopisu, když například kritizuje změnu v spřežkách podle českého vzoru na š, č, ž. „Pro široké masy lidí, které se systematicky neučili číst, ani psát, to bylo velké zatížení, protože těmto znakům nerozuměly.“³⁷¹

Jedna z představitelk tohoto proudu krajovců byla i amatérská historička a jedna z mála žen v tomto hnutí Konstancja Skirmuntt (1851–1934), která trvale žila v Pinsku. Připustila, že se cítí „gente Lithuana, natione Lithuana“ a že sama „patří k litevskému živlu. A to přesto, že jako řeč komunikace používala polštinu, ve které psala i odborné práce. V roce 1886 v Krakově vyšlo její dílo *Dzieje Litwy opowiedzane w zarysie*, v následujícím roce byly její dějiny přeloženy i do litevštiny. Zdůrazňovala nejen potřebu národního uznání litevského „lidu“, ale také potřebu najít *modus vivendi* mezi všemi národnostmi bývalých zemí litevského velkoknížectví.³⁷² Konstancja Skirmuntt v roce 1906 v novinách *Kurjer Litewski* popsala její pojetí krajovské kultury. Především vyzývá ke spolupráci všech tří národů bez třídních omezení a zároveň k individualismu na kulturním poli. *Na celém území bývalého litevského velkoknížectví nese naše šlechta v sobě dva nebo tři národní prvky, které přispěly k životu litevské společnosti. Každý z nás, pokud není nově přistěhovalým, má v sobě v nerovné míře něco z Litevce, Poláka nebo Bělorusa. Z toho tedy vyplývá, že všechny tři národnosti v*

369 Tamtéž, s. 16–19.

370 Tamtéž, s. 125.

371 Tamtéž, s. 151.

372 Buchowski, Krzysztof: *Geneza konfliktu polsko-litewskiego na Litwie*. In: *Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje* (red. Andžej Pukšto, Giedrė Milerytė), Kaunas 2012, 53–54.

naší zemi mají občanská práva. Každý jednatel je součástí trojitého národního bratrství. To je ideální pro naši zemi. Před sedmi sty lety, kdy se Litva začala sjednocovat s Běloruskem a před pěti sty lety, kdy se Polsko připojilo k této unii s její vyšší kulturou, byla klasickou zemí sbratřených národů. Každý z nás, rolník nebo šlechtic, má v zemi Litvy nebo Běloruska právo být nazýván Litevcem, Polákem nebo Bělorusem. Každý z nás má právo vzdělávat se a rozvíjet svou národnost na poli kulturním i morálním. A tato práva, která jsou převzata z historie, v dnešní době přecházejí do budoucnosti. Jsme především živou součástí historické komunity Litvy a Běloruska. Dokud se individualismus místních národů nevyvíjí jasněji, jsme pro ně ochránci kultury, společných tradic a historické pravdy. Obecné ideály společné pro nás všechny by měly být unijní. Pouze na tomto základě může být náš bývalý historický celek znovu spojen zlatými svazky důvěry. Pokud budou všechny tři národní prvky naší komunity spolupracovat, budeme schopni vytvořit lepší společnou budoucnost a do nových forem začlenit skvělé tradice našich předků.³⁷³

Dějiny se tak staly pro krajovce prostorem, který by dal dohromady nejen litevské a polské intelektuální elity, ale běloruské a židovské. Návrh k vytvoření společné „litevské identity“ nebyl pokusem k zastavení litevského emancipačního procesu, avšak litevské kulturní elity se nechtěli smířit s myšlenkou, že by litevština hrála menší roli v procesu národního obrození než polština. V každém případě vývoj obou hlavních etnik v Litvě nesměřoval k tzv. k „finskému modelu“, kdy švédština zůstala i přes dominanci finštiny nadále kulturním jazykem, a to již i po proběhnutém finském národním obrození. „Finský model“ měl teoreticky v litevském kulturním prostoru šanci přežít, kdyby později nedošlo k nešťastnému sporu o Vilnius, který definitivně tyto pokusy zničil.

9. ZÁVĚR

Pokud bychom se drželi modelu Miroslava Hrocha a jeho definice tří základních fází národních hnutí, fáze A, která tedy spočívala v zájmu vzdělanců, učenců a literátů o jazykově a folkloristicky specifickou kulturu nevládnoucího etnika, podle mě trvala prakticky od založení Vilniuské univerzity v roce 1803 až do roku 1861. Možnost vytvoření litevské kultury jako nějaké kultury speciální, nepolské, bylo do roku 1861 téměř nemožné. Komunikační okruh litevštiny byl omezen pouze na malou skupinku intelektuálů a ti stejně mezi sebou používali často pouze polštinu. Jako kulturní jazyk sloužila vlastně pouze

373 Skirmuntt, Konstancja: *Nasza „tutejszość“*, In: Kurjer Litewski, č. 214, 22. září \ 1. říjen 1906, s. 375–378.

polština, tudíž snaha o litevskou kulturu, která by byla vázána na litevštinu, byla prozatím odsouzena k nezdaru. Až do poslední třetiny 19. století probíhalo vymezování litevské národní identity, vůči identitě polské, velmi pomalu a pozvolna.

Litevskou historiografii v tomto období můžeme rozdělit na dvě skupiny, přitom vlastně můžeme použít Daukantasův termín, „koroniášové“ (tj. zastánci polské Koruny). Do první můžeme rozhodně zařadit polsko-litevské historiky, kterými byli Joachim Lelewel, Michal Baliński, Józef Ignacy Kraszewski, Józef Jaroszewicz nebo amatérské archeology bratry Tyszkiewiczovi. Na druhé straně zde byli litevští historikové Teodor Narbutt, Ignacy Onacewicz, Simonas Daukantas a Motiejus Valančius. Téměř všichni to byli odchovanci romantické historické školy Vilniuské univerzity, anebo jí byli alespoň značně ovlivněni. První koroniášská skupina měla Litevce pevně za součást polského politického národa. V případě Kraszewského například litevský národ odešel z politického života již v roce 1387, kdy se nechal pokřtít. Tyto dvě skupiny se samozřejmě vzájemně v některých historických pohledech na litevské dějiny prolínaly, takže tyto dvě hlavní historiografické skupiny v žádném případě nebyly striktně odděleny. I například Ignacy Onacewicz nebo Teodor Narbutt nepovažovali litevské dějiny po Lublinské unii, respektive po smrti Zikmunda Augusta, za samostatné. Znamenalo to, že litevské dějiny byly podle nich součástí polských dějin a litevská nezávislost tím měla skončit. Prakticky všichni litevští historikové první poloviny 19. století považovali ve svých dílech šlechtu jako základ národa a dědice politických práv litevského velkoknížectví, a to i tzv. nekoroniášští historikové jakými byli Onacewicz s Narbuttem.

Negativní hodnocení pohanského litevského náboženství a kultury mělo v historickém diskurzi mnohosestletou tradici, byl to obzvlášť rozšířený stereotypní pohled. Litevská šlechta nechtěla dlouho připustit, že jsou spolu s rolníky potomky pohanských „lesních barbarů“. Základem národní litevské ideologie v první polovině 19. století byla litevská mytologie. Palemonova legenda, jako základ starší národní litevské identity, byla všemi historiky odmítnuta, ale okamžitě se vyrojily nové legendy, jakými byla například herulská. Zároveň hrozilo, že by tato legenda mohla zničit během století vytvořené heterogenní kulturní prostředí, ve kterém se mnoho polskojazyčných litevských šlechticů cítilo jako doma. Nová legenda naznačovala, že všichni Litevci včetně rolníků pocházejí z toho samého národa, na rozdíl od předchozí Palemonovy legendy. Teprve zásluhou romantické historiografie se tedy začíná tento přístup měnit a mnozí z nich si začínají uvědomovat, že jsou společně s rolníky tím stejným národem.

V celé této epoše se od všech ostatních historiků liší Simonas Daukantas. V jeho hlavních dílech není uplatněn kritický pohled na litevskou minulost jako u jeho jiných současníků. Hlavní příčinou bylo, že svá díla psal především pro širší publikum, pro lid. Psal tedy více pragmatické dějiny, ve kterých by své vrstevníky poučil. Díky tomu kritičnost nebyla v jeho dílech na nejvyšší úrovni. Daukantas spíše hledal smysl národní identity samotných Litevců, než aby předkládal kritické vědecké historické dílo. Skutečně, o generaci později, byla jeho díla využita již novou demokratickou generací litevských obrozenců, kteří z nich vlastně vytvořili novodobý mýtus. Tento mýtus sloužil k tomu, že i Litevci mohou být hrdí na své předky, kteří ve vlastním rodném jazyce dokáží psát stejná díla jako „Herodotos“ a tím se vyrovnají ostatním kulturním národům. Daukantas přiznal litevskému národu naprostá práva suverenity. Panovník byl povinen sloužit národu, v opačném případě si měl národ, rozuměj rolníci, právo vybrat vhodnějšího panovníka. Proto byl pro Daukantase národ důležitější než panovník, potažmo šlechta, která byla u ostatních historiků jeho doby dědici litevského národa. Daukantas samozřejmě ve svých dílech hledal ideál litevského národa v pohanských časech, jelikož křesťanství bylo pro něj spojeno s příchodem polské kultury. Na druhou stranu však křesťanství nijak neshazuje, pouze kritizuje duchovní, kteří náboženství zneužívali k polonizačním účelům. Jeho antiunijní pohled souvisel především s tím, že díky unii se objevila z toho polonizovaná šlechta, kterou vlastně nepovažoval za ty pravé v národě. V důsledku toho, že psal díla pro lid-rolníky, psal svá historiografická díla zásadně v litevském jazyce, a ne v polštině, hlavním kulturním jazyce bývalého litevského velkoknížectví. Zároveň se tím ale ochuzoval o své čtenáře z řad „prostého lidu“ i z řad učenců. Většina jeho děl vyšla se značným zpožděním až na konci 19. století či až ve 20. století.

Díky konstruktivistického charakteru prací na národních dějinách můžeme zvýraznit zakladatelskou a tvůrčí roli všech historiků, kteří se díky svým dílům zasloužili o vytváření litevské kultury. Vědecké výsledky učeneckého zájmu o litevskou kulturu tedy byly publikovány v jazyce dominantního „národa“ – polštiny. Nositelé tohoto zájmu v řadě případů vůbec nepocházeli z etnické skupiny, ke které se pozdější národní hnutí vázalo. Proto byla polská či polsko-litevská věda velice důležitá v přípravné rané fázi litevského hnutí, což se naplno projevilo hned v první generaci demokratických litevských obrozenců.

Po zrušení roboty v roce 1861, respektive po roce 1864, kdy byl zákaz litevského, ale i polského tisku latinkou, nastala na Litvě přechodná doba mezi fází A a fází B. Na Litvě se ještě neobjevili tzv. agitátoři, kteří by široce propagovali litevskou kulturu a psali odborné

historiografické statě. Na druhou stranu zde po roce 1864 začaly postupně vznikat soukromé tajné školy, na kterých se vyučovala litevština, a ve velkém se pašovaly do Litvy knihy převážně z Pruska. Toto tzv. období knihnosičství plnilo ve vztahu k formování moderního národa zásadní funkci pro posílení identity s litevským národem. Zároveň zde byl počátek postupného oddělování od polské kultury, což se naplno projevilo již v počátku „publicistické“ historiografie v 80. letech 19. století. Zatímco na začátku 60. let 19. století bylo litevské národní obrození stále v počátcích, a to hlavně kvůli značné intelektuální převaze polsky mluvící litevské patriotické šlechty, která chápala Litvu jako nedílnou součást polsko-litevské unie, na počátku 20. století byli Litevci i díky knihnosičství již sebevědomějším národem, který již měl svoje rozvinuté písemnictví, včetně periodického tisku. Zákaz litevského tisku přinesl opačný efekt než ten, jaký původně zamýšlela Ruská říše, zcela rozdílný od podobného zákazu ukrajinského nebo běloruského písemnictví, kde se ve větší míře obyvatelstvo i inteligence porušila. Na státních oficiálních školách byla snaha identifikovat Litevce se státním ruským národem, která se však i díky knihnosičskému období, nikdy nezdařila.

Hrochova fáze B byla národní agitace, kterou si přivlastnil značný počet vzdělaných intelektuálů. Počátek litevské národní agitace, jakožto i u dalších menších národních hnutí, signalizovalo vydávání vlasteneckého periodika, kterým byl v tomto případě časopis Aušra, jehož první číslo vyšlo v roce 1883. Litevská obrozenecká kultura byla po roce 1883 budována v těsné vazbě ke kultuře polské. Měla často zrcadlový ráz a jako by s ní soutěžila. Avšak díky této soutěživosti se tvořila nejen litevská kultura, ale i moderní litevský národ. Aby byla vytvořena litevská národní ideologie jako celek, musela se nutně emancipovat vůči polské kultuře. Odpoutávání rodící se litevské kultury od silnější kultury polské probíhalo totiž právě skrze ní. Litevská kultura se nejen obrací jiným směrem, ale přímo směrem protikladným. Budování litevské kultury probíhá na základě podnětů z polského kulturního prostředí. Argumenty o svébytnosti litevského národa se často opírají o fakta, že Litevci mají všechny kulturní hodnoty jako Poláci a vzhledem k pohanství vlastně i lepší. O přejímání, tvoření analogií, lze ovšem hovořit nejen v oblasti historiografie a písemnictví vůbec. K podobným projevům docházelo ve všech oblastech, kde se kulturní aktivita vázala na jazyk, například na zakládání analogických institucí či spolků. Koncepce národa, opřená především o charakteristiku jazykovou, se musela ostře střetnout s koncepcí zemskou, jazykovou složku odsouvající stranou jako nepodstatnou.

Období po roce 1883 můžeme nazvat tzv. publicistickou historiografií, která se rozdělila na tři menší proudy, kterými byli aušrininkáři, varpininkáři a katolická historiografie. Vzhledem k velmi malému množství základních pramenů pro nejstarší období litevských dějin, museli si amatérští historikové při konstrukci dějin představit co nejzřetelněji předpokládaný obraz dějin. Ten vytvářeli spojováním a kombinováním různých historických faktů či pouze domněnek a jako „pravdu“ předkládali nejrůznější dohady. Samozřejmě tím často dospěli ke zcela nesprávným výsledkům či zavádějícím faktům. Zatímco erudovaní a vystudovaní historici, kteří tehdy na Litvě scházeli, by si měli být vědomi těchto prohřešků proti historické skutečnosti, amatérští historikové se nejednou úplně svévolně pouštěli do velmi odvážných kombinací, které se opíraly o jejich předpoklady a domněnky. Pro Litevce byla velmi důležitá existence středověkého státu, k níž se hlásili. Bylo však velmi obtížné určit historické „národní“ hranice, někdy byly problémy i s pramennými doklady o kontinuitě osídlení. V důsledku toho se často národní území překrývala. Bylo nejednoznačné, jak vypadala etnicita obyvatel národního území. Mytologie proto u těchto historiků nahrazovala vědecké poznání a pomáhala překlenout nedoložitelnou kontinuitu od Herulů či Římanů až po novodobé Litevce. Tito historikové nepostupovali cestou falzifikací, avšak cestou výběru historických údajů a kauzální interpretace vztahů mezi jevy. Aušrininkáři a další jejich nástupci konstruovali národní dějiny jako svého druhu kolektivní memoáry. A jelikož se v naprosté většině případů identifikovali s národem, jehož dějiny psali, nesla se jejich práce v duchu memoárů. Zároveň zcela navázali na romantickou tradici předchozí generace litevsko-polských historiků. Tito postromantické vytvářeli dějiny podle Narbutta, Kraszewského, Mickiewicze či Daukantase. Simonas Daukantas byl přímo jejich ideologickým vzorem především díky jeho protipolským tendencím. Basanavičius, Šliūpas a další dovedli mnohem dál Daukantasovu myšlenku, když se cíleně snažili zcela oddělit litevskou kulturu od té polské, třeba i za cenu přivlastnění si polsky píšících autorů. Publicisté kolem časopisu *Varpas*, stejně tak i mnozí katoličtí autoři, se snažili o zmodernizování litevské historiografie. Začali se odvracet od tradičních schémat polsky píšících autorů z 1. poloviny 19. století, avšak ideově stále nepřekročili stín historiografie kolem časopisu *Aušra*. Možná nejbliž tomu byl katolický kněz Antanas Alekna, když jeho *Litevské dějiny*, které sloužily i jako učebnice pro litevské žáky, můžeme považovat za přechod z romantismu do pozitivistické historiografie.

V očích předáků litevského národního hnutí byl obraz nepřítele definován podle toho, která negativní zkušenost byla převažující. Na Litvě se tedy objevuje dvojí či dokonce trojí nepřítel.

Byli to především Poláci podle etnického kritéria a někdy i sociálního, Rusové podle kritéria náboženského a politického a Němci podle kritéria politického. Společně byly pro ně všechny tyto tři národy historickými nepřáteli, přestože s Poláky byli Litevci ve společném státě, a možná i právě proto, více než 400 let. V Litvě, kde byl politický útisk doprovázen asimilačními tendencemi, se stal jazyk především po roce 1883 jedním ze symbolů bojů za nezávislé litevské hnutí. A to především na kulturním poli, kde polština před tím zcela dominovala a litevština byla pouze jakýmsi doplňkovým jazykem rolníků. V této době se litevská historiografie zcela koncepčně rozchází s polskou historiografií i přesto, že se značná skupina litevsko-polských intelektuálů – krajovců ještě snažila o návrat ke kulturním tradicím bývalého litevského velkoknížectví. Dějiny se staly prostorem, o který tu sváděly boj litevské a polské intelektuální elity. Návrh společné krajovské identity „litevskopolské“ se nezdařil a zůstal pouze nesplněným přáním především polsky píšících litevsko-polských intelektuálů. Vývoj obou etnik na Litvě pak směřoval různými směry, což ještě více prohloubil spor o Vilnius po skončení první světové války. Poté, co litevské národní hnutí přerůstalo do masové fáze, se stále větší skupina obyvatel odvracela od polské národní identity i agitace. Představa, že obyvatelé mluvící litevsky jsou také příslušníky polského národa, jak tomu bylo u předchozí generace, byla již neudržitelná.

Litevský nacionalismus byl také opožděn, díky tomu značně zaostala také profesionalizace litevské historiografie a vývoj historického vědomí. I když ústní tradice rolníků byly bohaté, nemohly vytvořit z ničeho moderní historiografii. Ještě důležitějším faktem, proč se litevská historiografie vyvíjela se zpožděním, byl ten, že ruské úřady uzavřely Vilniuskou univerzitu, a tím pádem nebyla možnost vzdělávat se v místním prostředí. Dalším důležitým faktem byl i zákaz tisku latinským písmem, což mělo za následek nízkou produktivitu jakýchkoli odbornějších textů. Když v roce 1906, respektive 1907 vznikly ve Vilniusu vědecké spolky, polský i litevský, tak byly navzájem v kulturní opozici především díky litevské minulosti, kterou opačně interpretovaly. Avšak právě v této opozici se formovala nová litevská historiografie, archeologie a další národní vědecké disciplíny. Díky tomuto konkurenčnímu boji značně posílil litevský národní identifikační proces a zvyšovalo se tím i litevské kulturní sebevědomí. Polský spolek vlastně vyvíjel tlak, aby litevští národní kulturní buditelé zaujmuli určité pozice při hodnocení událostí v minulosti. Po roce 1906 se měl teoreticky budovat i základ profesionální litevské historiografie, ale ten ještě nenastal, přestože se ze západních či ruských univerzit vrátili na Litvu první odchovanci historických fakult či oborů. Stále totiž na Litvě dominovala publicistická historiografie, kterou vedli osvědčení vůdci litevského

národního hnutí. Jelikož stále nebyla na Litvě žádná univerzita, museli se tito mladí historici živit především učitelskou prací a neměli možnost agitovat u širších vrstev obyvatel. Jejich chvíle nastala teprve po roce 1918, kdy vznikla samostatná Litevská republika a později i další národní instituce. Teprve tehdy došlo k definitivnímu vytvoření moderní litevské historiografie, která se konečně mohla, zhruba po devadesáti letech, profesionalizovat.

Summary

If we follow Hroch's model and his definition of the three basic phases of national movements, Phase A, which consisted of the interest of scholars, scientists and writers in the linguistically and folkloristically specific culture of the non-dominant ethnic group, lasted, in my opinion, practically from the foundation of Vilnius University in 1803 until 1861. The possibility of establishing Lithuanian culture as some special, non-Polish culture was almost impossible before 1861. The communicative circle of Lithuanian was limited to a small group of intellectuals, and they often used only Polish among themselves anyway. In fact, only Polish served as a cultural language, so efforts to create a Lithuanian culture that was tied to Lithuanian were doomed to failure for the time being. Until the last third of the 19th century, the definition of Lithuanian national identity in relation to Polish identity was very slow and gradual.

Lithuanian historiography in this period can be divided into two groups, in fact, to use Daukantas's term, the 'coronias' (i.e. the supporters of the Polish Crown). Among the former we can definitely include the Polish-Lithuanian historians, who were Joachim Lelewel, Michal Baliński, Józef Ignacy Kraszewski, Józef Jaroszewicz, or the amateur archaeologists, the Tyszkiewicz brothers. On the other side were the Lithuanian historians Teodor Narbutt, Ignacy Onacewicz, Simonas Daukantas and Motijeus Valančius. Almost all of them were the offspring of the romantic historical school of Vilnius University, or at least were greatly influenced by it. The first Coronian group had the Lithuanians firmly as part of the Polish political nation. In the case of Kraszewski, for example, the Lithuanian nation had already left political life in 1387, when he was baptized. Of course, these two groups were intertwined in some historical views of Lithuanian history, so the two main historiographical groups were by no means strictly separate. Even, for example, Ignacy Onacewicz or Teodor Narbutt did not consider Lithuanian history after the Union of Lublin, or after the death of Sigismund Augustus, as separate. This meant that they were, in their opinion, part of Polish history and Lithuanian independence was to end there. Practically all Lithuanian historians of the first half of the 19th century considered in their works the nobility as the foundation of the nation

and the heirs of the political rights of the Lithuanian Grand Duchy, even the so-called non-crown historians such as Onacewicz and Narbutt.

The negative evaluation of pagan Lithuanian religion and culture had a centuries-long tradition in historical discourse, and it was a particularly widespread stereotypical view. For a long time, Lithuanian nobility did not want to admit that they, along with the peasants, were descendants of pagan "forest barbarians". The basis of the national Lithuanian ideology in the first half of the 19th century was Lithuanian mythology. The legend of Palemon as the basis of the older Lithuanian national identity was rejected by all historians, but new legends, such as the Herulian legend, immediately emerged. At the same time, this legend threatened to destroy the heterogeneous cultural environment created over the centuries, in which many Polish-speaking Lithuanian nobles felt at home. The new legend suggested that all Lithuanians, including peasants, were descended from the same people, unlike the previous Palemon legend. Thus, it is only thanks to Romantic historiography that this attitude is beginning to change, and many of the Lithuanians are beginning to realize that they are the same nation together with the peasants.

In this whole epoch, Simonas Daukantas differs from all other historians. His major works do not take a critical view of the Lithuanian past as did those of his other contemporaries. The main reason was that he wrote his works primarily for a wider audience, for the people. Thus, he wrote a more pragmatic history in which he would instruct his peers. As a result, criticality was not at its highest level in his works. Daukantas sought to make sense of the national identity of the Lithuanians themselves, rather than presenting a critical scholarly work of history. Indeed, a generation later, his works were used by the new democratic generation of Lithuanian revivalists, who in fact created a modern myth out of them. This myth served to show that Lithuanians too can be proud of their ancestors who can write in their own native language the same works as "Herodotus" and thus equal other cultural nations. Daukantas granted the Lithuanian nation absolute rights of sovereignty. The ruler was obliged to serve the nation, otherwise the nation, meaning the peasants, had the right to choose a more suitable ruler. Therefore, for Daukantas, the nation was more important than the monarch, and consequently the nobility, who were considered by other historians of his time to be the heirs of the Lithuanian nation. Of course, in his works Daukantas was looking for the ideal of the Lithuanian nation in pagan times, since Christianity was for him connected with the advent of Polish culture. On the other hand, however, he does not disparage Christianity in any way, but only criticizes the clerics who abused religion for Polonizing purposes. His anti-union view

was mainly related to the fact that thanks to the union, a Polonized nobility emerged, whom he did not actually consider to be the true ones in the nation. As a consequence of writing works for the people-peasants, he wrote his historiographical works principally in the Lithuanian language and not in Polish, the main cultural language of the former Grand Duchy of Lithuania. At the same time, however, he deprived himself of his readers, including those of the 'common people' and scholars. Most of his works were published with considerable delay at the end of the 19th century or even in the 20th century.

Thanks to the constructivist nature of works on national history, we can highlight the founding and creative role of all historians who, through their works, contributed to the creation of Lithuanian culture. Thus, the results of scholarly interest in Lithuanian culture were published in the language of the dominant "nation" - Polish. In many cases, the bearers of this interest did not come from the ethnic group to which the later national movement was linked. Therefore, Polish or Polish-Lithuanian scholarship was very important in the preparatory early phase of the Lithuanian movement, which was fully manifested in the very first generation of democratic Lithuanian revivalists.

After the abolition of the robot in 1861, or rather after 1864, when both Lithuanian and Polish printing was banned in the Latin alphabet, Lithuania entered a transitional period between Phase A and Phase B. So-called agitators who widely promoted Lithuanian culture and wrote professional historiographical essays had not yet appeared in Lithuania. On the other hand, after 1864, private secret schools teaching Lithuanian gradually began to appear, and books were smuggled into Lithuania on a large scale, mostly from Prussia. This so-called book-building period served a crucial function in the formation of the modern nation, strengthening the identity with the Lithuanian nation. At the same time, there was the beginning of a gradual separation from Polish culture, which was already fully manifested in the beginning of 'publicist' historiography in the 1880s. While at the beginning of the 1860s the Lithuanian national revival was still in its infancy, mainly due to the considerable intellectual predominance of the Polish-speaking Lithuanian patriotic nobility, who understood Lithuania as an integral part of the Polish-Lithuanian union, by the beginning of the 20th century Lithuanians were already a more self-confident nation, thanks also to the book publishing industry, which already had its own developed writing industry, including a periodical press. The ban on the Lithuanian press had the opposite effect to that originally intended by the Russian Empire, quite different from a similar ban on Ukrainian or Belarusian writing, where the population and intelligentsia were more widely violated. There was an effort in the state

official schools to identify Lithuanians with the state Russian nation, which, however, thanks to the bookish period, never succeeded.

Hroch's Phase B was a national agitation, appropriated by a considerable number of educated intellectuals. The beginning of Lithuanian national agitation, as with other smaller national movements, was signalled by the publication of a patriotic periodical, which in this case was the magazine *Aušra*, the first issue of which appeared in 1883. After 1883, Lithuanian revivalist culture was built in close connection with Polish culture. It often mirrored and seemed to compete with it, but this competition was the basis not only of Lithuanian culture but also of the modern Lithuanian nation. In order to create the Lithuanian national ideology as a whole, it necessarily had to emancipate itself from Polish culture. The detachment of the nascent Lithuanian culture from the stronger Polish culture took place through it. Lithuanian culture was not only turning in a different direction, but in a directly contradictory direction. Lithuanian culture is being built on the basis of impulses from the Polish cultural milieu. Arguments about the uniqueness of the Lithuanian nation are often based on the fact that Lithuanians have all the same cultural values as Poles and, given their paganism, actually better. However, one can talk about adoption, about creating analogies, not only in the field of historiography and writing in general. Similar manifestations occurred in all areas where cultural activity was linked to language, for example, in the establishment of analogical institutions or associations. The conception of the nation based primarily on the characteristic of language had to clash sharply with the provincial conception, which set aside the linguistic component as irrelevant.

The period after 1883 can be called the so-called journalistic historiography, which was divided into three smaller currents - the *Aušriniks*, the *Varpinists* and Catholic historiography. Given the very few primary sources for the earliest period of Lithuanian history, amateur historians had to imagine as clearly as possible the assumed picture of history when constructing their histories. They created this by combining and combining various historical facts or mere conjectures and presented various conjectures as "truth". Of course, in doing so they often arrived at completely incorrect results or misleading facts. Whereas an erudite and educated historian, of whom there was a shortage in Lithuania at that time, should have been aware of these transgressions against historical fact. On more than one occasion, amateur historians have quite arbitrarily embarked on very bold combinations based on their assumptions and suppositions. The existence of the medieval state to which they claimed was very important to the Lithuanians. However, it was very difficult to determine the historical

"national" borders, and sometimes there were problems with the source evidence of continuity of settlement. As a result, national territories often overlapped. It was ambiguous what the ethnicity of the inhabitants of a national territory looked like. Mythology therefore replaced scientific knowledge for these historians and helped to bridge the unprovable continuity, from the Heruli or Romans to the modern Lithuanians. These historians proceeded, not by way of falsification, but by way of the selection of historical data and the causal interpretation of relationships between phenomena. The Aušriniks and their successors constructed national history as a kind of collective memoir. And since in the vast majority of cases they identified themselves with the nation whose history they were writing, their work was in the spirit of memoirs. At the same time, they completely continued the romantic tradition of the previous generation of Lithuanian-Polish historians. These post-romantic historians created history in the manner of Narbutt, Kraszewski, Mickiewicz or Daukantas. Simonas Daukantas, was their ideological model, mainly due to his anti-Polish tendencies. Basanavičius, Šliūpas and others took Daukantas's idea much further, when they purposefully tried to completely separate Lithuanian culture from Polish culture, even at the cost of appropriating Polish authors. The publicists around Varpas magazine, as well as many Catholic authors, tried to modernize Lithuanian historiography by turning away from the traditional schemes of Polish writers of the first half of the 19th century, but ideologically they still did not cross the shadow of the historiography around Aušra magazine. Perhaps the closest to this was the Catholic priest Anatanas Alekna, when his Lithuanian History, which also served as a textbook for Lithuanian schoolchildren, can be seen as a transition from Romanticism to positivist historiography.

In the eyes of the leaders of the Lithuanian national movement, the image of the enemy was defined according to which negative experience was predominant. Thus, a double or even triple enemy appears in Lithuania. The Poles were mainly according to the ethnic and sometimes social criterion, the Russians according to the religious and political criterion, and the Germans according to the political criterion. Together, all three of these nations were historical enemies for him, even though the Lithuanians had been in a common state with the Poles and perhaps for that very reason for more than 400 years. In Lithuania, where political oppression was accompanied by assimilationist tendencies, the language became, especially after 1883, one of the symbols of the struggle for an independent Lithuanian movement, especially in the cultural field, where Polish had previously been completely dominant and Lithuanian was only a kind of supplementary language of the peasants. At this time,

Lithuanian historiography was completely at odds conceptually with Polish historiography, even though a significant group of Lithuanian-Polish intellectuals - the Krajovians - were still trying to return to the cultural traditions of the former Grand Duchy of Lithuania. History became a space for which Lithuanian and Polish intellectual elites fought over. The proposal of a common regional identity of "Lithuanian-Polish" failed and remained only an unfulfilled wish of mainly Lithuanian-Polish intellectuals writing in Polish. The development of the two ethnic groups in Lithuania then went in different directions, which was further exacerbated by the dispute over Vilnius after the end of the First World War. After the Lithuanian national movement grew into a mass phase, a growing segment of the population turned away from Polish national identity and agitation. The idea that Lithuanian-speaking inhabitants were also members of the Polish nation, as had been the case with the previous generation, was no longer tenable.

Lithuanian nationalism was also delayed, and as a result, the professionalization of Lithuanian historiography and the development of historical consciousness were also considerably delayed. Even though the oral traditions of the peasants were rich, they could not create a modern historiography out of nothing. An even more important reason why Lithuanian historiography was delayed in its development was that the Russian authorities closed Vilnius University, and thus there was no possibility to educate in the local environment. Another important fact was the ban on printing in Latin script, which resulted in low productivity of any more specialized texts. When in 1906 and 1907 respectively the scientific societies, Polish and Lithuanian, were founded in Vilnius, they were in cultural opposition to each other, mainly due to the Lithuanian past, which they interpreted in opposite ways. However, it was in this opposition that the new Lithuanian historiography, archaeology and other national scientific disciplines were formed. Thanks to this competitive struggle, the Lithuanian national identification process was greatly strengthened and Lithuanian cultural self-confidence increased. In fact, the Polish Association exerted pressure for Lithuanian national cultural awakeners to take certain positions in evaluating events in the past. After 1906, theoretically, the foundation of professional Lithuanian historiography was supposed to be built, but it had not yet come about, even though the first graduates of history faculties or disciplines returned to Lithuania from Western or Russian universities. In fact, journalistic historiography was still dominated in Lithuania by the certified leaders of the Lithuanian national movement. As there was still no university in Lithuania, these young historians had to earn their living mainly by teaching and had no opportunity to agitate the wider population.

Their moment came only after 1918, when the independent Republic of Lithuania and later other national institutions were established. It was only then that the modern Lithuanian historiography was finally established, and after about ninety years it was finally able to professionalize.

10. POUŽITÁ LITERATURA

Primární literatura a prameny

Alekna, Antanas: *Lietuvos istorija*. Kaunas 1911.

Akelaitis, Mikalojus: *Rzut oka na starożytność narodu Litewskiego*. Petrohrad 1885.

Baliński, Michał: *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius 2007. [*Historya Miasta Wilna*. Vilnius 1836–1837].

Basanavičius, Jonas: *Lenkai Lietuvoje*. Chicago 1903.

Basanavičius, Jonas: *Lietuviškai–trakiškos studijos*. 1898.

Basanavičius, Jonas: *Rinktiniai raštai*. Vilnius 1970.

Bohusz, Franciszek Ksawery Michał: *O początkach narodu i języka litewskiego*. Warszawa 1808.

Daukantas, Simonas: *Istorija žemaitiška I*. Vilnius 1995. [*Istorija žemaitiška*. 1838].

Daukantas, Simonas: *Raštai I*. Vilnius 1976. [*Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*. 1822; *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Petrohrad 1845].

Daukantas, Simonas: *Raštai II*. Vilnius 1976. [*Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje*. Petrohrad 1850].

Daukantas, Simonas: *Rinktiniai raštai*. Vilnius 1955.

Gira, Liudas: *Lietuvių Mokslo Draugija ir jos įstegimas*. Vilnius 1907.

Griškaitė, Reda (red.): *Simono Daukanto Raštai. Laiškai Teodorui Narbutui*. Vilnius 1996.

Kraszewski, Józef Ignacy: *Vytauto Lietuva*. Vilnius 2012. [*Litwa za Witolda*. *Opowiadanie*

historyczne. Vilnius 1850.]

Kraszewski, Józef Ignacy: *Vilnius. Nuo jo pradžios iki 1750. Pirmas tomas*. Vilnius 2014.

[*Wilno od początków jego do r. 1750*. Vilnius 1841.]

Kraszewski, Józef Ignacy: *Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia*, I. díł, Vilnius 1847, *Litwa: Historia od początku XIII w. do 1386*, II. díł. Vilnius 1850.

Kubilius, Jonas: (red.): *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J. I. Kraševskiui*. Vilnius 1992.

Jaroszewicz, Józef: *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku* (3 díly, Vilnius 1844–1845).

Lelewel, Joachim: *Rzut oka na dawność litewskich narodów i związki ich z Herulami*. Vilnius 1808.

Lelewel, Joachim: *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Poznań 1844.

Maironis: *Raštai III tomas antroji knyga*. Vilnius 1992. [*Apsakymai apie Lietuvos praeigą*. Tilsit 1891.]

Narbutt, Teodor: *Lietuvių tautos istorija, ketvirtas tomas*. Vilnius 1997. [*Dzieje starożytne narodu litewskiego* (díł 1–9). Vilnius 1835–1841.]

Onacewicz, Ignacy Żegota: *Krótki rys dziejów Litwy*. Warszawa 1827.

Onacewicz, Ignacy Żegota: *Rzut oka na pierwotne dzieje Litwy*. In: *Rocznik Literacki*. Petrohrad 1846.

Römer, Michał: *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius 2020. [*Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów 1908].

Šliūpas, Jonas: *Litwini i Polacy*. New York 1887.

Šliūpas, Jonas: *Rinktiniai raštai*. Vilnius 1977.

Šliūpas, Jonas: *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien I.–III*, Plymouth 1904–1909.

Valančius, Motiejus: *Raštai, šeštas tomas. Žemaičių vyskupystė*. Vilnius 2013. [*Žemaičių vyskupystė*. 1844.]

Zaczyński, Marian (ed.); Kalęba, Beata (ed.): *W kręgu sporów polsko-litewskich na przełomie XIX i XX wieku*, díł I., Kraków 2004.

Litevský tisk

Aušra (1883–1886)

Varpas (1889–1905)

Šviesa (1887–1908)

Žemaičių ir lietuvių apžvalga (1890–1896)

Tėvynės sargas (1896–1904)

Ūkininkas (1890–1905)

Polský tisk

Dziennik Poznański (1883)

Kurjer Litewski (1906)

Przegląd Katolicki (1883)

Sekundární literatura

Aleksandravičius, Egidijus: *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai.* Vilnius 1989.

Aleksandravičius, Egidijus: *Praeitis, istorija ir istorikai.* Vilnius 2000.

Aleksandravičius, Egidijus; Kulakauskas, Antanas: *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva.* Vilnius 1996.

Anderson, Benedict: *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu.* Praha 2008.

Baár, Monika: *Historians and nationalism. East Central in the Nineteenth Century.* Oxford 2010.

Bairašauskaitė, Tamara; Medišauskienė, Zita; Miknys, Rimantas: *Lietuvos istorija, devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia VIII tomas I dalis.* Vilnius 2011.

Balkelis, Tomas: *Moderniosios Lietuvos kūrimas.* Vilnius 2012.

Bardach, Juliusz: *O powstaniu nowoczesnego narodu litewskiego,* In: *O dawnej i niedawnej Litwie,* Poznań 1988.

Barszczewska-Krupa, Alina (red.): *W kręgu historii, historiografii i polityki.* Łódź 1997.

Beresnevičiūtė-Nosálová, Halina: *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais.* Vilnius 2001.

Beresnevičiūtė-Nosálová, Halina: *Litva. Stručná historie států.* Praha 2006.

Blachowska, Katarzyna: *Wiele historii jednego państwa. Obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku.* Varšava 2009.

Bujnicki, Tadeusz: *Na pograniczach, kresach i poza granicami. Studia.* Białystok 2004.

- Bukowiec, Paweł:** *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*. Kraków 2008.
- Bukowiec, Paweł:** *Różnice w druku. Studium z dziejów wielojęzycznej kultury literackiej na XIX-wiecznej Litwie*. Kraków 2017.
- Būtėnas, Julius:** *Aušrininkas dr. Jonas Šliūpas*. Vilnius 2004.
- Eriksonas, Linas:** *National Heroes and National Identities. Scotland, Norway and Lithuania*. Brusel 2004.
- Friedl, Jiří; Jurek, Tomasz; Řezník, Miloš; Wihoda, Martin:** *Dějiny Polska*. Praha 2017.
- Gellner, Ernest:** *Nations and Nationalism*. Oxford 1993.
- Gieda, Aurelijus:** *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius 2017.
- Girdzijauskas, Juozas:** *Lietuvių literatūros vagoje*. Vilnius 2006.
- Grabski, Andrzej Feliks.** *Dzieje historiografii*. Poznań 2006.
- Gudavičius, Edvardas:** *Lietuvos istorija (Nuo seniausių laikų iki 1569 metų)*. Vilnius 1999.
- Hroch, Miroslav:** *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha 2016.
- Hroch, Miroslav:** *Obrození malých evropských národů. I. Národy severní a východní Evropy*. Praha 1971.
- Hroch, Miroslav:** *V národním zájmu*. Praha 1996.
- Hroch, Miroslav:** *Národy nejsou dilem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.
- Ivinskis, Zenonas:** *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*. Řím 1978 – Vilnius 1991.
- Jakštas, Juozas:** *Dr. Jonas Šliūpas. Jo raštai ir tautinė veikla*. Chicago 1979.
- Janulaitis, Augustinas:** *Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795–1863)*. Kaunas 1936.
- Jurginis, Juozas:** *Vilniaus universiteto istorija. 1803–1940*. Vilnius 1977.
- Kalęba, Beata:** *Rozdroże. Literatura polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego*. Kraków 2016.
- Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A.:** *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Kaunas 1998.
- Korczak, Lidia:** *Litwa. Przechowana tożsamość*. Kraków 1998.
- Kosman, Marcelli:** *Dějiny Polska*. Praha 2011.
- Krapauskas, Virgil:** *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*. Boulder 2000.
- Lasinskas, Povilas:** *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. Vilnius 2004.
- Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje* (red. Andžej Pukšto, Giedrė Milerytė), Kaunas 2012.

Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1 – Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, Vilnius 1990.

Lietuvių atgimimo istorijos studijos 5 – Simonas Daukantas. Vilnius 1993.

Litwinowicz-Droździel, Małgorzata: *O starożytnościach litewskich. Mitologizacja historii w piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków 2008.

Łossowski, Piotr: *Gazeta „Auszra“ i początek narodowego ruchu litewskiego (1883–1886)*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1965.

Łossowski, Piotr: *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*. Warszawa 1985.

Maciūnas, Vincas: *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Disertační práce na univerzite Vytautase Velikého v Kaunasu. Kaunas 1939.

Macura, Vladimír: *Znamení zrodu a české sny*. Praha 2015.

Maternicki, Jerzy (red.): *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w.* Warszawa 1981.

Maternicki, Jerzy (red.): *Metodologiczne problemy badań nad dziejami myśli historycznej. Materiały konferencji naukowej w Krynicy w 1989 r.* Warszawa 1990.

Merkys, Vytautas: *Aušros kūrėjas*, In: Dr. Basanavičius, s. 62–67.

Merkys, Vytautas: *Knygnešių laikai 1864–1904*. Vilnius 1994.

Merkys, Vytautas (red.): *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas. (ligi 1904 metų)*. Vilnius 1981.

Merkys, Vytautas: *Simonas Daukantas*. Vilnius 1991.

Nikžentaitis, Alvydas: *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*. Vilnius 2002.

Ochmański, Jerzy: *Historia Litwy*. Wrocław 1982.

Ochmański, Jerzy: *Litewski ruch narodowo kulturalny w XIX wieku, do 1890 roku*. Białystok 1965.

Raila, Eligijus: *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*. Vilnius 2019.

Rak, Jiří: *Bývali Čechové*. Praha 1994,

Řepa, Milan: *Moravané Němci Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*. Praha 2014.

Řezník, Miloš: *Formování moderního národa. (Evropské „dlouhé“ 19. století)*. Praha 2003.

Řezník, Miloš: *Stručná historie států. Bělorusko*. Praha 2003.

Selenis, Valdas: *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos*

tyrimas. Vilnius 2007.

Semenowicz, Ewa: *Kreacja tożsamości kulturowej Litwy w pracach Wileńskiej Komisji Archeologicznej i Muzeum Starożytności w latach 30.–70. XIX wieku*. Warszawa 2012.

Speičytė, Brigita: *Anapus ribos. Maironis ir istorinė Lietuva*. Vilnius 2012.

Stolzman, Małgorzata: *Nigdy od ciebie miasto. Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*. Olsztyn 1987.

Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014.

Szulska, Inesa: *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Warszawa 2011.

Šapoka, Adolfas (red.): *Lietuvos istorija*. Kaunas 1936–1989.

Šeferis, Vaidas: *Mano tėvynė – prie jo širdies*. Vilnius 2009.

Švec, Luboš: *Dějiny pobaltských států*. Praha 1996.

Trumpa, Vincas: *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago 1989.

Trumpa, Vincas: *Apie žmones ir laiką*. Vilnius 2001.

Wierzbicki, Andrzej: *Historiografia polska doby romantyzmu*. Wrocław 1999.

Wierzbicki, Andrzej: *Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX w.* Warszawa 1993.

Wisner, Henryk: *Litwa i Litwini. Szkice z dziejów państwa i narodu*. Warszawa 1991.

Žukas, Saulius: *Simonas Daukantas*. Kaunas 1988.

Články

Berenis, Vytautas: *Antano Baranausko tėvynės meilė ir tautiškumas*. In: Lietuvių katalikų akademijos metraštis, d. 23, Vilnius 2003, s. 77–85.

Čeladín, Jindřich: *Císař a velkokníže na piedestalech. Smysl obnovování památníků panovníků v Česku a na Litvě*. In: Staré a Nové. Staré jako východisko či překážka? Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2016, s. 335–342.

Čeladín, Jindřich: *Jonas Šliūpas a jeho článek o Janu Husovi*. In: *Historica Pragensia* 7/2015, Muzeum hl. města Prahy 2018, s. 278–285.

Čeladín, Jindřich: *Knihnosičství na Litvě v 2. polovině 19. století a jeho přínos k vytvoření moderního litevského národa*. In: *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*, 63/2018, 3–4, Praha 2018, s. 33–39.

Čeladín, Jindřich: *Vilniuská archeologická komise a její styky s českými slavjanofily*. In: *Archaeologica Pragensia*, 24/2018, Muzeum hl. města Prahy 2018, s. 167–187.

Čeladín, Jindřich: *Zpátečníci nebo pokrokáři? Čeští slavjanofilové a jejich role při vytváření*

moderního litevského národa v polovině 19. století. In: Sborník příspěvků z mezinárodní konference studentů doktorských programů Nevidíme, co nevíme / The Proceedings of the International Conference for Doctoral Students We Cannot See What We Do Not Know. Katolická teologická fakulta, Karlova univerzita 2018, s. 251–260.

Čeladín, Jindřich: *K výstavě „Praha Jonase Basanavičiuse“.* In: *Historica Pragensia* 8/2017, Muzeum hl. města Prahy 2020, s. 301–307.

Gaigalaitė, Aldona: *Istoriografijos koncepcijos Lietuvoje.* In: *Problemos*, 1970, č. 5, s. 48–55.

Hroch, Miroslav: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve a nyní.* In: *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum.* Kolín 2010, s. 31–46.

Ivinskis, Zenonas: *Antanas Alekna 1872–1930.* In: *Suvažiavimo darbai* II 1936 m., Řím 1973, s. 416–424.

Ivinskis, Zenonas: *Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar.* In: *Suvažiavimo darbai* III, 1940, s. 320–341.

Jakštas, Juozas: *Lietuvos aušrinė istoriografija.* In: L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbų, díl VIII, Řím 1974. s. 221–240.

Jurgutienė, Aušra: *Jonas Basanavičius ir romantizmas.* In: *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927.* Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, 2009, s. 92–96.

Karczmarz, Grzegorz; Chartanowicz, Margarita, Fiedorowna: *Komisje archeologiczne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915,* In: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 33/4, 1988, s. 957–980.

Kasperavičius, Algis: *Jonas Basanavičius ir Didysis Vilniaus seimas,* In: *Dr. Basanavičius,* s. 97–135.

Mackiewicz, Marta: *Koncepcje społeczno-polityczne grupy wileńskich krajowców-demokratów w latach 1905-1911.* In: *Folia Iuridica Wratislaviensis,* vol. 2, č. 1/2013, Wrocław., s. 101–113.

Makauskas, Bronius: *Dwie koncepcje litewskiego odrodzenia narodowego u schyłku XIX w.: biskupa Antanasa Baranauskasa i Vincasa Kudirki.* Poznań 1999. In: *Krajowość - tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu: materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998),* Poznań 1999, s. 63–70.

Piročkinas, Arnoldas: *Lietuvos šviesuomenės ryšiai su Vaclavu Hanka.* In: L. Řeháček, L. Švec (red.), *Česko-litevské vztahy v průběhu staletí.* Praha 1998, s. 111–116.

Rimkūnas, Petras: *Nauja medžiaga apie Antaną Baranauską.* In: *Bibliotheca Lituana* I, *Bibliologijos metraštis,* s. 87–111, Vilnius 2016, s. 95.

Řezník, Miloš: *Historické formy kolektivních identit, moderní národ a teritoriální patriotismus. Úvod do problematiky.* In: *Limity a možnosti historického poznání.* Olomouc 2008, s. 145–156.

Sirutavičius, Vladas: *Vilniaus ir Prahos kultūrinių elitų ryšiai XIX amžiaus viduryje.* In: L. Řeháček, L. Švec (red.), *Česko-litevské vztahy v průběhu staletí.* Praha 1998, s. 52–58.

Staliūnas, Darius: *Historiography of the Lithuanian National Movement Changing Paradigms.* In: *Studies on National Movements*, 1 (2013), s. 160–182.

Šapoka, Adolfas: *Raskime lietuvius Lietuvos istorijoje.* In: *Naujoji Romuva*, č. 21, 1932.

Švec, Luboš: *Rusifikace a formování národní identity na teritoriu Velkoknížectví Litevského v 2. polovině 19. století.* In: *Cesty k národnímu obrození: běloruský a český model.* Praha 2006 s. 135–149.

Vykoukal, Jiří: „*Dějiny*“ *dějin polské historiografie (přehled základních koncepcí a přístupů).* In: *Slovanský přehled*, 2001, R. 87, č. 2, s. 139–163.

Vykoukal, Jiří: *Polské historické školy v 19. století (problém politických antinomii).* In: *Slovanský přehled*, 1999, R. 85, č. 1, s. 33–49.

Vyšniauskas, Arūnas: *Jonas Šliūpas ir LSDP 1896 metais.* In: *Acta humanitarica universitatis Saulensis.* T. 12 (2011), s. 29–43.

Wierzbicki, Andrzej: *Lelewel i ojczyzna.* In: Barszczewska-Krupa, Alina (red.): *W kręgu historii, historiografii i polityki.* Łódź 1997, s. 39–52.

Zasztowt, Leszek: *Pomiędzy eksponowaną słowiańskością a skrywaną litewskością. Eustachy Tyszkiewicz i jego wizja Wielkiego Księstwa Litewskiego.* In: R. Griškaitė, Ž. Būčys (ed.): *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915),* Vilnius 2015, s. 29–37.